

E. Sīpola

**Mūsdienu
nodokļu
teorija**

Rīga - 2001

54148

194696

2001-3

750

Latvijas Nacionālā
Bibliotēka

L

E. Sīpola

UDK 336.3

21.794

Mūsdienu nodokļu teorija

Rīga - 2001

UDK 336.2

Si 794

Mūsdienu nodokļu teorija.

Autore E.Sīpola, Mr.oec., Rīgas Tehniskā universitāte.

Recenzents Dr.oec. asoc.prof. A.Zvejnieks,
Rīgas Tehniskā universitāte

Grāmata MŪSDIENU NODOKĻU TEORIJA galvenokārt domāta ekonomikas profila studentiem. Tā izmantojama inženierstudijās studējošajiem, maģistrantiem un doktorantiem, kā arī nodokļu speciālistiem.

© E.Sīpola, 2001

ISBN 9984-99-260-1

Saturis

Ievads	5
1. Vispārējā nodokļu mācība	7
1.1. Nodokļu funkcionēšana	7
1.2. Nodokļu paaugstināšanas pamatprincipi	9
1.2.1. Nodokļu pamatlikumi pēc Ādama Smita	9
1.2.2. Ekvivalences princips	11
1.2.3. Maksātspējas princips	12
1.2.4. Nodokļu pārdales princips	13
1.3. Definīcija un ierobežojumi	14
1.4. Nodokļu iedalījums	19
1.5. Nodokļu sistematizācija	21
1.5.1. Vēsturiskā nodokļu sistēma	21
1.5.2. Racionāla nodokļu sistēma	23
2. Nodokļu tarifu mācība	25
2.1. Nodokļu tarifs	25
2.1.1. Tarifmācības jēdzieni	25
2.1.2. Tarifu tipi	27
2.1.3. Tarifu formas	31
2.2. Negatīvo nodokļu tarifi	35
2.3. Progresijas pakāpe un elasticitāte	37
2.3.1. Progresijas pakāpe, tarifelasticitāte un nodokļu daudzuma elasticitāte	37
2.3.2. Nodokļu maksājumu elasticitāte	41
2.3.3. Rīcības elasticitāte	43
2.3.4. Makroelasticitāte	44
2.3.5. Elasticitātes un pārdales iedarbība	47
2.4. Optimālā nodokļu teorija	49

2.4.1. Tarifu teorija	49
2.4.2. Nodokļu papildlikme	71
2.4.3. Tarifu likmes	73
2.4.4. "Neitrālā" jeb "taisnīgā" aplikšana ar nodokļiem pēc A.Lorenca	76
2.4.5. Optimālās nodokļu aplikšanas papildproblēmas	81
2.5. Alternatīvie nodokļu aplikšanas pamati	86
2.5.1. Ienākumi	87
2.5.2. Izdevumu nodokļi	90
2.5.3. Īpašums	98
2.5.4. "Par" un "pret" nodokļu pamatiem	101
3. Aplikšana ar nodokļiem un maksājumu stimulēšana	103
3.1. Nodokļu psiholoģija	103
3.2. Informācijas un subjektīvā slodzes sajūta	105
3.3. Negatīvā iedarbība uz maksājumiem	106
3.4. Iedarbība uz ietaupījumu un investīciju apjomu	108
3.5. Subsīdiju iedarbība uz uzņēmēju maksājumu gatavību	113
3.6. Nodokļu piedzīšana un saistītas ar to izmaksas	115
3.7. Nodokļu iedarbība, pastāvot nelegālam darba tirgum	118
3.8. Negatīvā stimula iedarbība pie augstas nodokļu slodzes	119
3.9. Nodokļi un budžets	125
4. Nodokļu ietekme uz uzņēmējdarbību	128
4.1. Nodokļu sistematizācija ražošanas un noieta plānošanas mērķiem	128
4.2. Nodokļu ietekme uz ražošanu	130
4.2.1. Ražošana un ražošanas politika	130
4.2.2. Nodokļu ietekme uz optimālo pasūtījumu	131
4.2.3. Nodokļu iespaids uz ražošanas metodes izvēli	134
4.2.4. Nodokļu iespaids uz priekšrocības politiku	137
4.3. Nodokļu ietekme uz izmaksām	145
Izmantotie literatūras avoti un papildliteratūra	157

Ievads

Šī darba pamatā ir problemātika, kas saistīta ar izdevumiem finansēšanas politikā. Mūsdienu attīstītās valstīs, dominējošā loma ir nodokļiem, kuri veido regulāros valsts finansu ienākumus. Nodokļu alternatīva, no vienas puses, ir no naturālajiem ienākumiem veidota valsts finansēšana, vai, no otras puses, tieša piespiedu piedzīšana no resursiem vai produkcijas.

Pirmā alternatīva atbilst **ekonomiskajam patēriņa segumam**, ar ko saprot tiešus naturālsaimniecības ieguvumus. Atsevišķās saimniecībās runā par "slēgtās mājsaimniecības" personīgo produkciju. Šai sabiedriskā patēriņa seguma formai vēsturiski bija nozīmīga loma antīkajās karaliskajās lielsaimniecībās un viduslaikos. Vēl šodien atrodams ekonomiskā patēriņa segumā elementi (valstij piederošā ieroču ražošana, piem., Bundesvēra darbnīcās). Tieša piespiedu resursu vai ražošanas paaugstināšana atbilst **regulējamām patēriņa segumam**. Ar to saprot tiešu, neatlīdzināmu locekļu piesaisti no sabiedriskajām kopienām dienesta vajadzībām. Antīkajā pasaulē šai metodei bija ievērojama loma, piesaistot pilsoņus kara kuģu apgādei, (trīrarhija un īpašuma maiņa) un transporta kustībai (bez samaksas, ar personīgo risku). Vadītā patēriņa sabiedriskā seguma elementi raksturīgi arī modernajai karaklausībai. Sociālisma zemēm regulējamam patēriņa segumam bija vēl lielāka loma, kaut gan šeit to bieži sauca par brīvprātīgo darbaspēka iesaistīšanu sociālisma celtniecībā.

Naturālsaimnieciskais sabiedriskais patēriņa seguma veids, sakarā ar naudas saimniecības attīstību no vienas puses, un pilsoņu tiesību izplatību plašos sabiedrības slāņos no otras puses, arvien vairāk nobīdīja šo paņēmieni otrajā plānā. Ekonomiskais liberālisms, kas attīstījās absolūtisma laikā skaidri parādīja, ka nodokļi, kā finansu ienākumu instruments, būtiski mazāk ietekmē saimniecisko norisi, nekā naturālsaimnieciski ekonomiski instrumenti. Tādējādi, nodokļi gan ietekmē relatīvās cenas, taču notur līdzsvarā tirgus mehānismu. Tādēļ nodokļi kaut arī skar pilsoņu finansiālo sfēru, bet toties mazāk skar viņu pilsoņtiesības, kā tas, piemēram, ir pie regulējamā patēriņa seguma.

1. Vispārējā nodokļu mācība

1.1. Nodokļu funkcionēšana

Mājsaimniecības un uzņēmuma aplikšana ar nodokļiem nav pašmērķis, bet ir līdzeklis valsts dažādu mērķu realizēšanai. Tātad, aplikšanai ar nodokļiem ir instrumentāla loma, kuru valsts uzņemas, pamatojoties uz noteiktām funkcijām, kuras tai uzdevusi sabiedrība. Un šīs funkcijas padotas vēsturiskajām pārmaiņām.

Nodokļu funkcija, tātad, ir tieši formulēts uzdevums, kuru pārņem valsts, lai ieviestu dzīvē nodokļu politikas mērķus un, reizē ar to, realizētu sabiedrības politiku. Pirmajā vietā, vēsturiski apskatot, ir fiskālie mērķi – līdzekļu radīšana, kurus akceptējuši arī nacionālekonomisti (pirmām kārtām Ādams Smits). Ā. Smits valstij noteica noteiktus uzdevumus, pie kam tai bija jā rūpējas par nepieciešamo naudas līdzekļu radīšanu: tātad dominēja **fiskālais nodokļu mērķis**. Klasiskie ekonomisti saskatīja līdzekļu radīšanā “traucējumus” un “nevēlamas blakusparādības”, no kurām izrietēja optimālie tirgus procesi. Tas savukārt noveda pie J.B. Seja izteiciena: “Labākais saimniekošanas plāns ir tas mazākais,” un, no otras puses, pie prasības pēc zināmas nodokļu aplikšanas neitralitātes (tā saucamajā Ēdinburgas likumā (1783.): “Leave them as you find them”). Vispirms nekādiem jauniem nodokļiem nav jā saceļ nemieru saimnieciskajos procesos (Likums: Vecie nodokļi – labie nodokļi) un beidzot – izvēlēties nodokļu veidu un formu

tā, lai to ietekme tirgus procesos paliktu iedomājaminiecīga [12].

Blakus klasiskajam "fiskālajam" nodokļu mērķim vēsturiskajā attīstības procesā izvirzījās tālāki ekonomiskie mērķi, kurus šodien dažreiz literatūrā apzīmē par *iedarbības funkciju*. Pagājušajā gadsimtā, attīstoties kapitālismam, izvirzījās arī parādība, kura apdraudēja ne tikai saimniecību, bet perspektīvā arī sabiedrisko kārtību. Tehniskā progresa rezultātā strauji pieaugošais darba dalījums nobīdīja dažādos saimniecisko ražošanas veidus. Sakarā ar izmainītajiem ražošanas nosacījumiem, izira lielgimenes un to funkcijas neuzņēmas citas institūcijas. Tā sociālie darba apstākļi noveda pie tādiem jēdzieniem kā vecums un bezdarbs, kuru sekas agrāk, lielākā vai mazākā mērā, labi uzņēmas lielgimenes, bet tagad šeit sākās totāla nokļūšana nabadzībā. Tā kā saimnieciskās krīzes attīstošā kapitālismā bija daudz spēcīgākas nekā šodien, nodarbināto sfērā nāca tāda parādība kā masu nabadzība. Šīm parādībām savus darbus veltīja vispirms sociālvolucionāri ka K. Markss un Fr. Engelss, kuri par šādu parādību iemesliem pasludināja kapitālismu un tāpēc vēlējās to gāzt. Otrajā pusē nostājās sociālie reformatori (vispirms Ā. Vāgners), kuri labprāt atzina jaunā ražošanas veida priekšrocības, bet gribēja novērst tādu parādību kā pārspīlējumus tirgus saimniecības sistēmā. Ā. Vāgners propagandēja blakus fiskālajam nodokļu mērķim **sociālpolitisko nodokļu mērķi**. Tātad, ar nodokļu instrumentāriju vajadzēja pārdalīt tirgus ienākumus, lai ar rīcībā esošo ienākumu nivelēšanu novērstu masu nabadzību. Šim teorētiskajam domu gājienam beidzot piekrita arī praktiskie politiķi.

Blakus sociālpolitiskajam, nodokļu mērķim ir vēl tālāka iedarbības funkcija, kura spilgtāk izpaužas, attīstoties ekonomiskajai teorijai: kā piemēru minot **konjunktūrpolitisko nodokļu mērķi** (nodarbinātības politika), kuru pārstāvēja

Keinss, bet vēl vairāk kompensātorisko nodokļu politikas pārstāvji (sevišķi A. Hansens) [11].

Tieši jaunākajos laikos savu nozīmi pastiprina **alokācijas politikas nodokļu mērķi** (sevišķi orientētie uz piedāvājumu, pretēji uz pieprasījumu orientētai politikai). Šeit bieži mēģina panākt nodokļu priekšrocības, kuras nonāk subsīdiju veidā, iespaidojot saimniecības struktūru, lai novirzītu resursus noteiktos virzienos.

1.2. Nodokļu paaugstināšanas pamatprincipi

Blakus pamatjautājumiem par nodokļu likumību, nacionāla ekonomika arvien meklē jaunus ceļus, lai sakārtotu likumus, kas regulē aplikšanu ar nodokļiem. Tā, piemēram, var minēt no vienas puses, Ā. Smīta pamatlikumus, bet, no otras – mūsdienu nodokļu sadales principus. Izvēloties nodokļu finansēšanu, rodas jautājums, kā dotais nodokļu ienākumu apjoms tiks sadalīts to maksātājiem (valsts pilsoņiem). Šo jautājumu atspoguļo **ekvivalence** un maksātspējas princips, kamēr nodokļu pārdales princips vēl pieprasa apzinātu ienākumu pārdalīšanu.

1.2.1. Nodokļu pamatlikumi pēc Ādama Smīta

Ā. Smīts, ievērojamais klasiskās politekonomijas pārstāvis formulējis četrus nodokļu maksāšanas likumus:

- Vienmērību nodokļu aplikšanā,

- Noteiktību nodokļu aplikšanā,
- Ērtumu nodokļu aplikšanā,
- Lētumu nodokļu aplikšanā.

Sevišķa nozīme, tālāk apskatītajos pamatlikumos par nodokļu sadali ir pamatlikumam par vienmērību, kas mums šodien var izlikties pretrunīga, bet Ā. Smita darba parādīšanās laikā (1776. gadā) tai bija pat revolucionārs raksturs, jo viņš vērsās pret absolūtismā eksistējošajām kārtu privilēģijām. Ā. Smita vienlīdzības postulāts, tāpat, saturēja prasību par **vispārēju aplikšanu** ar nodokļiem, t.i., visi pilsoņi, neatkarīgi no piederības to kārtai, piesaistāmi nodokļu maksāšanai.

Vispārības pamatlikums paceļ jautājumu, vai tas nozīmē, ka visām personām jāmaksā vieni un tie paši nodokļi, kā tas ir jēdzienā par galvas nodokli, pie kura persona pati ir pamats nodokļa noteikšanai, vai arī, nosakot nodokļu apmērus, priekšplānā izvirzās ieskaits, par noteiktām pazīmēm tādiem, kā personas ienākumi vai tai piederošo īpašumu vērtība. Ar to ir saistīta doma, ka pieaugot nodokļu objekta vērtībai, aug arī nodokļu slodze.

Pamatlikumam par **noteiktību** pie Ā. Smita tāpat ir politiski programmatisks raksturs. Noteiktība nozīmē, ka katrs nodokļu maksātājs zina, kādi nodokļi viņam valstij jāmaksā. Līdz ar to Ā. Smits vērsās pret katru patvaļību nodokļu aplikšanā, kā tas bija absolūtisma laikos. Prasība pēc noteiktības nodokļu aplikšanā tāpat aptver tiesiskas valsts nodokļu likumdošanu: mūsdienās tas nozīmē, ka tiesiskas valsts nodokļu likumdošanai jābūt trim sastāvdaļām: nodokļu subjektam, nodokļu objektam un nodokļu apjomam.

Ērtuma likums nosaka, ka no pilsoņu viedokļa aplikšanai ar nodokļiem attiecībā uz aplikšanas termiņiem un maksāšanas

formām jābūt iespējamai. Turpretim **lētums** nozīmē, ka nodokļu paaugstināšanas izmaksas būtu minimālas. Šeit gan pastāv zināma neatbilstība. Tā kā ar vienkāršiem nodokļu likumiem ne vienmēr tiek ievērots atsevišķa indivīda ekonomiskais stāvoklis, mēģinājums katram atrast taisnību rada diferencētus nodokļu likumus. Tātad, pastāv pretruna starp nodokļu sistēmas vienkāršību un nodokļu aplikšanas taisnīgumu.

1.2.2. Ekvivalences princips

Daudzos izdevumos aprakstītais ekvivalences princips izriet no tā, ka katrs pilsonis pēc saņemtā vai patērētā labuma tiek aplikts ar nodokļiem. Problēma pastāv tikai apstākļi, kā šie maksājumi katram atsevišķam dalībniekam tiek uzlikti, jo parasti valsts maksājumiem tirgus neeksistē, tā kā priekšrocības šajā gadījumā nav kvantitatīvi aptveramas. Kā jau iepriekš minēts, vēsturiski valsts izdevumi pamatos attiecas uz tā saucamajām aizsargfunkcijām: sakārtota likumdošana valsts iekšienē un militārā aizsardzība ārpusē. Uz šiem pamatiem ekvivalences teorijas pārstāvji cerēja panākt pieturas punktu nodokļu slodzes sadalei. Par pamatu būtu jāklūst aizsargājamo ienākumu un īpašuma apmēram. No tā pārsvarā tiktu vadīts iespējami proporcionālais nodokļu slodzes sadales princips.

Uz līdzīgas teorēmas pamata var apgalvot, ka visi pilsoņi ir patērējuši valsts līdzekļus, kas nav saistīti ar īpašuma un ienākumu aizsardzību. Ja valsts pastiprina aizsargfunkcijas ienākumiem, tad rezultātā no šādas nodokļu sistēmas rodas regresīva nodokļu slodzes sadale.

Praktiski šis princips nedarbojas, jo valsts izmaksas, novērtēšanas un sadales sistēmas trūkuma dēļ, nav nosakāmas. Ekvivalences princips var būt pielietots gadījumā, kad valsts pilsoņu nodokļi un valsts pakalpojumu vērtība ir vienādi.

1.2.3. Maksātspējas princips

Kamēr ekvivalences princips balstās uz “do ut des” (dodu, lai tu dod) pamatiem, tātad, uz maksu un atmaksu, un šai ziņā izdevumu saistība ar ieņēmumiem veido valsts saimniecību, maksātspējas princips praktiski no tā atsakās: katram jāseko šim principam pēc nodokļu maksāšanas spējām.

Šī teorēma radās 19. gs. vidū un, kā neviens cits nodokļu sistēmas princips, ietekmēja Eiropas valstu attīstību. No vienas puses, tas veda pie tiešās **personālaplikšanas** ar nodokli, no otras – pie **progresīvā principa**. Palika strīdus jautājums, kam jābūt par maksāšanas spēju kritēriju, proti: (1) īpašumam (īpašuma nodoklis), (2) ienākumiem (ienākuma nodoklis) vai/un (3) patēriņam (tiešais izdevumu nodoklis). Arvien netika ievērots ienākums kā nodokļu maksāšanas spēju kritērijs, kaut gan arī jaunākajos laikos anglo-sakšu apvidos (sevišķi Meadē) un daudzu neoklasisko ekonomistu darbos atkal tika uzsvērts patēriņš kā kritērijs un, reizē ar to, izvirzīts personīgo izdevumu nodoklis (sevišķi Kronbergera aprindas). Sekojot H. Halleram, var pielīdzināt nodokļu maksātāja maksātspējas privāto vajadzību apmierināšanas apjomam (pakāpei), kuru spēj sasniegt ar nodokli apliktais valsts pilsonis. Tad nodoklis var būt par viņa vajadzību apmierināšanas ierobežotāju. Vajadzību apmierināšanas līmeņa svarīgākais noteicējlielums ir naudas vienībās novērtētie ienākumi, tā, lai ar maksātspēju saprot spēju ”no

faktiski iegūtajiem ienākumiem samaksāt naudu valstij". Ar ienākumiem šeit domāti ienākumi no tirgus sektora.

Runājot par maksāspēju principa diskusijām, centrā izvirzīts jautājums, kā tiešo nodokļu maksātājiem sadalāma nodokļu slodze, tātad, kāds tarifs jāpielieto. Tātad, maksāšanas spēju princips attēlo taisnīguma formu, kas apvieno **vispārības, vienlīdzības un samērības** pamatlikumus aplikšanai ar nodokļiem. Literatūrā ir neskaitāmi papildinājumi, kas būtiski un objektīvi iemieso šo **taisnīguma formu**. Pie tam sevišķa nozīme ir jautājumiem, vai iedzīvotāju nodokļu maksāšanas spēja ar pieaugošiem ienākumiem pieaug proporcionāli vai progresējoši. Šeit pastāv dažādi tiesiski meklējumi, kuri rezultātā nenonāca pie noteikta atrisinājuma.

1.2.4. Nodokļu pārdales princips

Nodokļu pārdales princips izriet no jau citētā Ā. Vāgnera sociālpolitiskā nodokļu mērķa. Ja no sabiedriskajiem priekšstatiem par nodokļu maksāšanas spēju principu izriet proporcionāls tarifs, kā, piem., Hallera noteiktais, tad nodokļu sistēmai kopumā, pamatojoties uz pārdales principu, jābūt progresīvai (jo tikai tad sekundārā pārdale ir samērīgāka par primāro pārdali). Tāda veida sociālo ienākumu izlīdzinājums ir vēlams un nepieciešams, ņemot par pamatu sociālo drošību un apmierinātību. Līdz ar to ir skaidrs, ka sociālpolitiskajam nodokļu mērķim nekas nav kopīgs ar sistēmas maiņu, bet gan ar sistēmas stabilizāciju. Arī šeit nedrīkst pielaist **stimulēšanas** politiku, jo, tāpat kā pie maksāspējas principa, arī pie pārdales principa "taisnīgs" tarifs nav zinātniski objektīvi iespējams. Turklāt H. Hallers saka: "Ja pie nodokļu mērķa noteikšanas pēc

maksāšanas spējas vēl nāk pārdales mērķis, aplikšana ar nodokļiem iegūst tālāku politisku elementu". Ņemot vērā stimulēšanas politiku jāievēro, ka arī mērķa izvēle nodokļu pārdalei ir saistīta ar izdevumiem (soc. labklājības zaudējumi). Tāpēc arī Neimarka aicinājums: "maksātspējas princips, iemietotais progresīvajā nodoklī vienam sabiedrības slānim nes taisnīgumu tirgus primārajā sadalē, izpaužoties nivelēšanā un neskar tirgus saimniecības kārtības sistēmu".

Šinī sakarībā ir piebilstams, ka pat klasiski liberālie autori katrā gadījumā pieprasa progresīvos nodokļus un, līdz ar to, ienākumu nivelēšanu, lai izlīdzinātu tā sauktā netiešā nodokļa **regresīvo iedarbību**. Netiešie nodokļi sevišķi noslogo zemākos ienākumu slāņus, līdz ar ko diferencē ienākumu sadali, resp. padara to labvēlīgu bagātajiem. Kompensācijai nepieciešams nivelējošs nodoklis, lai kopumā nodokļu sistēma darbotos proporcionāli, tā kā primārā un sekundārā sadale (pēc valsts iejaukšanās) atkal saskanētu.

1.3. Definīcija un ierobežojumi

Nodokļi šodien gan ir svarīgākais, bet ne vienīgais atklātais ieņēmumu veids. Blakus nodokļu ieņēmumiem, ievērojama loma ir nozaru korporācijām (ikreiz ar dažādu svaru), arī mantošanas ienākumiem un tādiem ienākumiem, kā atklātais kredīts. Bez tam vēl jāņem vērā parafiskāla sociālā apdrošināšana.

Nodokļu definīcija

Vēsturiski izveidojies ir tā, ka cilvēki nodokļus parasti uztver kā obligātos maksājumus, kurus iekasē valsts, vai pašvaldība, no fiziskām un juridiskām personām pēc likmes, kas noteikta likumdošanas kārtībā.

No valsts rašanās brīža nodokļi ir nepieciešams ekonomisko attiecību atribūts sabiedrībā. Valsts iekārtas izmaiņas un attīstība vienmēr bija saistīta ar nodokļu sistēmas pārveidošanu. Mūsdienu sabiedrībā nodokļi ir kļuvuši par valsts ieņēmumu pamatformu. Līdzas šai fiskālajai funkcijai nodokļu mehānisms tiek izmantots arī valsts ekonomiskās regulēšanas nolūkā attiecībā uz uzņēmējdarbību, tajā skaitā ražošanu, tās dinamiku un struktūru, kā arī uz zinātniski tehniskā progresa attīstību.

Sakarā ar to var dot vairāk piemērotu mūsdienu apstākļiem nodokļu definīciju.

Nodoklis ir ar likumu noteikts obligāts maksājums valsts budžetā vai pašvaldību budžetos (pamatbudžetā vai speciālajos budžetos), kas nav maksājums par noteiktas preces iegādi vai pakalpojuma saņemšanu un nav soda naudas un nokavējuma naudas maksājums, kā arī nav maksājums par valsts kapitāla vai tā daļas izmantošanu.

Nodokļus jāuzskata par objektīvo nepieciešamību, jo tie ir pamats sabiedrības pakāpeniskai attīstībai. Valsts, ņemot vērā konkrētos apstākļus, veido attiecīgu nodokļu sistēmu, pilnveido tās struktūru un funkcionēšanas mehānismu valsts finanšu sistēmā. Pasākumu kopums ekonomikas attīstības regulēšanai veido valsts nodokļu politiku.

Pēdējā laikā valsts funkcijas pamatos mainījušās; līdzās **fiskālajai**, ienāk jau minētās sociāl- un saimnieciski-politiskā nodokļu politikas funkcijas.

Peļņas ienākumu ierobežojumi

Gūtais ienākums no uzņēmējdarbības, pretēji nodokļiem, nozīmē speciālu atlīdzību par finansu saimniecības izmaksām. Tie iegūti, pamatojoties uz tirgus cenām, tā kā uzņēmumi piedalās tautas saimniecības vērtību radīšanā. Piedāvāto preču un pakalpojumu pircēji savos lēmumos tiesiski ir pilnīgi brīvi. Pie tam no valsts puses peļņas ieguvuma mērķim nevajag nostāties interešu centrā; var tikt izvēlēti arī citi mērķi. Pamatu peļņas ienākumiem veido tā sauktā sabiedriskā peļņa (finansu īpašums). Finansu īpašums atšķiras no pārvaldes īpašuma. Pēdējais aptver aprīkojumu un iekārtas, koplietošanas mantas (infrastruktūru), tāpat vispārējo pārvaldes īpašumu (zemes gabalu, pārvaldītās ēkas u.c.). Saskaņā, piemēram, ar vācu finansu statistiku, sabiedriskais īpašums sastāv no šādām daļām [1]:

I. Uzņēmumi un sabiedrības:

- (a) sagādes un satiksmes uzņēmumi,
- (b) zemes un mežsaimniecības uzņēmumi,
- (c) arod- un industriālie uzņēmumi,
- (d) bankas, krājkašes un kredītinstitūcijas,
- (e) pārējie uzņēmumi

II. Kopuzņēmumi.

Ierobežojumi nodevām un ieguldījumiem

Terhalla **ieguldījumus** apraksta kā "vienpusīgi nosacītus maksājumus, nerēķinoties ar tādu personu vai grupu individuālo

izmantošanu vai vēlēšanos, kuras no šā pasākuma patiešām vai šķietami gūst saimniecisku priekšrocību.” Izšķirošais pie šīs definīcijas ir stāvoklis, ka nav nozīmes, vai ieguldītais patiešām pretendē uz dalību saimnieciskajā darbībā vai ne. Šajā aspektā ir atšķirība no nodevām. Kamēr ieguldījumi visumā attiecas tikai uz zemes īpašniekiem vai amatniecībā nodarbinātajiem, par nodevu maksātāju var kļūt ikviens. Jēdziens “ieguldījums” finansu zinātnē tiek izmantots tikai sabiedriskajā līmenī. Līdzās ar to pastāv skaidrs norobežojums no finansu aprites privātajā līmenī, kurus ikdienas valodā arī apzīmē par ieguldījumiem. Pie svarīgākajiem ieguldījumu veidiem mūsdienās tiek uzskatīti ieguldījumi infrastruktūrā.

Nodevas atšķiras no ieguldījumiem pirmajām kārtām ar to, ka valsts piespiešanas elementi ieguldījumu gadījumā irniecīgāki. Nodevas domātas tādiem maksājumiem, kas atrodas sabiedrisko interešu lokā, bet sevišķi nāk par labu atsevišķiem subjektiem vai subjektu grupām, kuras uz tām pretendē. Maksātpienākums pirmām kārtām izriet no valsts līdzekļu izmantošanas. Jaunajā literatūrā parādās nodevas kā “maksājums”, kurš izdarāms par piešķiramiem personām sabiedriskajiem ieguvumiem un kuras apjoms nosaka politiskie mērķi, ņemot vērā pieprasījumu struktūru.

Starp pārvaldes un izmantošanas nodevām ir nosacīta atšķirība. Pirmās atrodas valsts institūciju interešu lokā, kamēr pēdējās – privāto interešu lokā (piem., autoceļa nodoklis, tiltu nodeva utt.). Ciktāl pastāv lietderības alternatīva, izmantojamais maksājums ir līdzīgs cenai un, pretēji pārvaldes nodevai, tam ir salīdzinoši niecīgs piespiedu raksturs.

Ierobežojumi sabiedriskajam kredītam

Nodokļu finansēšanai ir alternatīva – **sabiedriskais kredīts**, kurš pretēji līdzšinējiem ieņēmuma veidiem, kuri bija regulāri plūstoši un tāpēc arī tika apzīmēti par kārtējiem ieņēmumiem, nepieder pie regulāri plūstošajiem, tātad – pieder pie **ārkārtas ieņēmumiem**. Pretēji nodokļiem, attiecībā uz sabiedrisko kredītu, runa nav par piespiedu ieņēmumiem (ciktāl runa nav par piespiedu aizņēmumiem). Sabiedrisko kredītu, resp. valsts parādu, valstij ticošais paraksta **brīvprātīgi**. Tātad tas parādās tirgus saimniecības ieņēmumu veidā. Par to, bez jau minētā, pie sabiedriskā kredīta pastāv **atlīdzība** procentu maksāšanas un atmaksas formā. Pateicoties kredīta būtībai, paaugstinoties inflācijai, šī atlīdzība var tikt ekonomiskajā ziņā traucēta.

Sociālās nodrošināšanas ieguldījumi

Sociālās nodrošināšanas ieguldījumi atšķiras no pārējiem sabiedriskajiem ieguldījumiem, tā kā šeit neiet runa par maksājumiem, kas attiecas tikai uz noteiktu periodu, kas sevišķi raksturīgs ieguldījumiem pensijas apdrošināšanai. Šeit ar kopējiem aktīvas dzīves perioda ieguldījumu maksājumiem tiek likti pamati vēlākajām pensiju nodrošinājumam. Tātad pensiju nodrošinājums ir ne tikai personiskais pārdales instruments, bet, bez tam vēl laicīgs ienākumu summas pārdaļīšanas instruments.

Sociālas nodrošināšanas ieguldījumi ir piespiedu ieņēmumi, kuriem atbilst **speciāla atlīdzība** (riskā aizsardzība, slimība, nelaimes gadījums, bezdarbs, invaliditāte, vecums). Turpretī **nodokļi** – kā jau minēts, arī ir veido piespiedu ieņēmumus, bet bez **speciālas atlīdzības**. Kamēr pie sociālas nodrošināšanas

cenšas panākt zināmu **ekvivalenci** starp ieguldījumiem un atmaksām, pie nodokļiem tas nenotiek.

Privātajā nodrošināšanā pielietotais stingrais ekvivalences princips, dažādu iemeslu dēļ pie sociālās nodrošināšanas tiek realizēts **ierobežoti**. Kamēr nodokļiem pretim nav speciālas atlīdzības, tiem seko vispārējā atlīdzība (ar sabiedriskajiem maksājumiem utt.), kura ir izjūtama jau tuvākajā laikā. Sociālajās pensiju nodrošināšanas sistēmās starp apdrošināšanas sākumu un pirmajiem maksājumiem atrodas vesela darba dzīve. Speciālā atlīdzība seko vēlāk, ir nedroša un apjoma ziņā nav viennozīmīgi fiksēta. Piemēram, nesaņiedzot pensijas vecumu, persona, kurai nav piederīgo (dzīvesbiedra vai bērnu), nesaņem nekādu atlīdzību. Ieguldījumi šādā gadījumā pieņem nodokļu raksturu.

1.4. Nodokļu iedalījums

Nodokļi tiek dalīti pēc dažādiem kritērijiem. Kā galvenos var minēt:

- pēc stāvokļa nodokļu sistēmā;
- pēc nodokļu mērķa;
- tiešie un netiešie.

Daži autori no attīstītājām valstīm (Vācijā, piemēram, Šmolders) nodokļus pēc to stāvokļa vienam pret otru sadalīja šādi [8]:

(1) daudzposmu (pakāpju) nodokļi

Tie ir tādi, kad viens nodokļu veids sadalās vairākās maksājuma ievākšanas formās (piem., Vācijā tas ir ienākuma nodoklis). Pazīšanas zīme šeit ir nodokļu piedzīšanas veids;

(2) papildnodokļi

Lai sasniegtu zināmu nodokļu mērķi, nepieciešams vienu pēc otra ieviest vairākus nodokļus (importa apgrozījuma nodoklis pie apgrozījuma nodokļa);

(3) nokārtojošie nodokļi

Ar šo nodokļu palīdzību nav iespējams legāli izvairīties no citiem nodokļiem. Tā, piem., ir iespējama cukura izmantošanas aizsardzība ar nodokļu palīdzību lai tā aizstāšana ar produktu – aizvietotāju kļūtu neizdevīga;

(4) kontrolējošie nodokļi

Tas ir līdzeklis pret nodokļu slēpšanu, kura izmantošanas rezultātā viena nodokļa maksāšanas apjoms ļauj pārbaudīt cita nodokļu maksāšanas izpildi. Piemēram pārbaudīt mantojuma atstājēja īpašuma nodokļa izpildi.

Iedalījums, atkarībā no nodokļa mērķa, ir tradicionāls. Tādējādi valsts iegūst iespēju ietekmēt atsevišķo ekonomisko darbību.

Iedalījums uz tiešiem un netiešiem nodokļiem ir viens no vispazīstamākajām iedalījumiem. Šis arī šodien vēl bieži izmantojamais iedalījums dod zināmas priekšrocības, tā kā pamatojas uz tradicionālās klasiskās teorijas. Eiropas Savienības valstīs **tiešie nodokļi** ir tādi, pie kuriem priekšplānā ir identitāte starp nodokļu subjektu un nodokļu maksātāju, tātad, nenotiek nekāda pāradresēšana. Turpretim **netiešie** nodokļi tiek uzskatīti

kā pāradresējamie. Tiešo nodokļu klasisks piemērs ir Ienākuma nodoklis, tāpat kā īpašuma un mantošanas nodoklis, kamēr klasiskie netiešie nodokļi ir patēriņa nodokļi.

1.5. Nodokļu sistematizācija

Katra sociālās sistēmas analīze var būt veikta divos līmeņos:

- 1) objektu savstarpējas atkarības līmenī;
- 2) orientācijas līmenī pie vadošās kārtības principiem.

Šai kontekstā nodokļu sistematizācija paredz nodokļa aplikšanas veida analīzi, tās lietišķajā un loģiskajā savstarpējas atkarības skatījumā un tās orientāciju uz vadošajām idejām, fiskālajām, pārdalīšanas un stabilitātes politiskajiem mērķiem.

1.5.1. Vēsturiskā nodokļu sistēma

Jēdzienu “vēsturiskā nodokļu sistēma” saprotams, ka dotajai sistēmai jābūt aprakstītai noteiktā vietā un laikā. Laika gaitā nodokļu politikas idejas mainījušās un to ietekmē, lielākā vai mazākā mērā, ir mainījusies arī vēsturiskā nodokļu sistēma.

Vēsturiski nodokļu sistēmā ir šādi posmi: (1.) agrīnais (antīkais), (2.) feodālais, (3.) akcīzes sistēmas un (4.) modernā personālā nodokļu sistēma[1].

Antīko sistēmu iezīmē tas, ka brīvie pilsoņi praktiski nebija padoti nekādam nodoklim; nodokļus (galvenokārt netiešos) maksāja tikai nebrīvie. Tikai nepieciešamības gadījumos (kara laikā), tika piesaistīti pilsoņi, sevišķi ar viņu īpašumu, lai finansētu karu. Vispirms šeit jāmin **eisphora** (tiešā īpašuma nodokļa veids) un **trīrarhija** (piemēram, pienākums sagādāt un apbruņot kara zirgu), kas bija saistīta ar īpašuma apmaiņu. Balstoties uz toreizējo sabiedrisko struktūru, šī sistēma tika atzīta par pareizu.

Viduslaikos attīstījās **feodālā** sistēma, kuras saknes arī bija toreizējā sabiedriskajā iekārtā. Muižnieki attiecībās pret savu kungu bija padoti ieroču dienestam un nodevas uz tiem neattiecās. Šeit pastāvēja tikai tiešās īpašuma nodevas uz zemi un grunti (gruntsnodoklis). Dižciltīgais zemes īpašnieks bez tam vēl nodokļu ziņā bija privilēģēts. Mainoties laikiem un sabiedrībai, muižnieku funkcijas mainījās: tie beidzot radās bruņinieki un galma dižciltīgie. Lēņu kungu vietā nāca algotņu bari. Situācijas izmaiņas ar laiku ietekmēja nodokļu sistēmu.

Nodokļu sistēma, pirmām kārtām, galvas un zemes nodokļi, sevišķi pilsētās augošās pilsonības vidū, tika uzskatīta par netaisnu. Arī valdnieki redzēja, ka sakarā ar nodokļu privilēģijām, rodas nodokļu zaudējumi. Viņi uzskatīja tos par netaisnīgiem, taču atturējās no privilēģiju maiņas, jo tas varēja izsaukt pilnīgu sabiedriskās sistēmas sabrukumu un apdraudēja pašus valdniekus. Izeju šeit veidoja **akcīžu sistēma** (būtībā – patērētāju nodokļu sistēma), tā kā par patērēšanu visas kārtas maksāja šo nodokli. Par ienākumu kā nodokļu apjoma pamatu nebija ko domāt, jo nebija ne adekvātas ienākumu definīcijas, nedz arī attīstītas maksājumu ievākšanas tehnikas.

Tieši no muižniecības puses bija vislielākā pretestība, kas izsauca daudzās mācību grāmatās aprakstītos **akcīžu nemierus**. Atteikšanās no tiešiem nodokļiem un netiešo nodokļu ieviešana

šai periodā tika vērsta uz to, lai piesaistītu bagātās valsts finansēšanai. Akcīzes bija līdzeklis, kas noveda pie vienmērīgas nodokļu sadales.

Vēsturiskās attīstības procesā, sevišķi saistībā ar spēcīgi attīstošos valsts darbību, akcīzes nodokļu likumi kļuva stingrāki. Pēdīgi, paplašinoties tirgus saimniecībai blakus dižciltīgajiem radās "naudas" dižciltīgie. Tagad nodokļu nasta gūlās uz masu patēriņu, kas noveda pie valsts finansēšanās galvenokārt no nabago slāņu līdzekļiem. Akcīžu sistēma, kas vēlīnajos Viduslaikos un Jauno laiku sākumā tika uzskatīta par samērīgu, vēlāk izsauca sociālo nestabilitāti. Sabiedrības izmaiņas un progress finansu zinātnē (ienākumu definīcijas attīstība, kā arī atbilstoša maksājumu ievākšanas tehnika) noveda pie tā, ka 20. gs. attīstījās **personālā nodokļu sistēma** ar progresējošo ienākuma nodokļa aplikšanu. Turklāt tika saglabāti daudzi vecie nodokļi, tā kā visas eksistējošās nodokļu sistēmas izskaidrojamas ar vēsturisko kontekstu. Savā laikā visas šīs sistēmas bija atzītas par "taisnīgām". Sabiedriskās un ekonomiskās izmaiņas var novest pie tā, ka kādu dienu arī šodienas ienākumu nodoklis, (īpaši progresējošs) tiks uzskatīts par netaisnīgu.

1.5.2. Racionāla nodokļu sistēma

Racionālās nodokļu sistēmas postulāts izklāsta noteiktus mērķus, kuri sasniedzami ar nodokļiem, ar politiska instrumenta palīdzību. Racionāla nodokļu sistēma zināmā mērā ir konstruēta pie rasēšanas dēļa, un tai jāpalīdz sasniegt sabiedrības akceptētos mērķus ar pēc iespējas necīgākiem līdzekļiem (labklājības zaudējumiem). Tas attiecas arī uz reformu

pasākumiem vecās nodokļu sistēmas ietvaros. Pamatos nodokļu reformas ir kompromiss politiskajā procesā (ja racionālajai nodokļu sistēmai ir nākotnes perspektīvas raksturs, tā tuvojas reformām).

Izejot no kāda maksāspējīga nodokļa mērķa, ienākuma nodokļi un apgrozījuma nodoklis veido galvenos sistēmas nodokļus [23]. Pie tam šeit ienākuma nodokļiem ir progresējošs tarifs, tas tiek pielietots daudzšķautnaini (piemēram ir no nodokļiem brīvs neapliekamais minimums). Apgrozījuma nodoklis tiek iekasēts kā vērtības radošs vai neto apgrozības nodoklis (virsvērtības nodoklis), pie kam arī šeit rodas zināma tehniska modifikācija.

Gadījumam, kad korporāciju peļņa neietilpst ienākuma nodokļa ietvaros, ieteikts korporāciju nodoklis, kurš šeit izpilda ienākuma nodokļa funkcijas. Īpašuma nodoklis pieder pie nodokļiem, ar kuru tiek aplikti ar ienākuma nodokli neapvertie maksāspējas komponenti (piemēram īpašuma virspeļņa). Mantojuma nodokļi vispirms darbojas kā papildnodokļi, kuri attiecas arī uz dāvinājumiem.

Vēl pastāv atsevišķi patērētāju nodokļi (piem., uz tabaku, spirtu utt.). Ar specnodokļiem šī sistēma tiek veidota pēc ekvivalences principa, ja noteiktas valsts pilsoņu grupas iegūs sevišķu labumu no valsts maksājumiem. Šai sistēmā var eksistēt arī zināmi lokālie nodokļi (piem., medību nodoklis), kurus var ievākt uz ekvivalences principa (līdzīgi nodevām).

2. Nodokļu tarifu mācība

2.1. Nodokļu tarifs

Nodokļu tarifs ir nodokļu likmes daļa, kas atspoguļo nodokļu slodzes izmēru. Vispār nodokļu tarifu var definēt kā nodokļu funkcijas attiecību starp nodokļa pamata izmēru un nodokļa summu [32].

Nodokļu likmju tarifu tipi ir dažādi. Zemāk tekstā ir aprakstīti daži tarifu tipi.

2.1.1. Tarifmācības jēdzieni

Nodokļu summa uzrāda nodokļa maksājuma absolūto lielumu (izteiktu naudas vienībās) pie kāda noteikta nodokļu pamatlieluma (x). Nodokļu summas funkciju (t) var noteikt:

$$t = t(x). \quad (1)$$

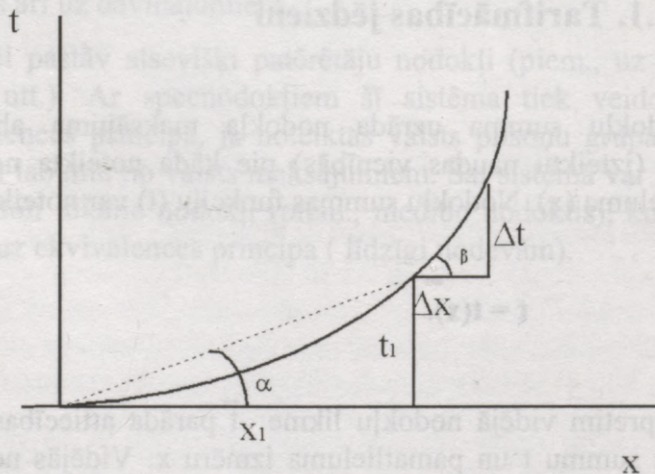
Turpretim vidējā nodokļu likme \bar{t} parāda attiecības starp nodokļu summu t un pamatlieluma izmēru x . Vidējās nodokļu likmes funkciju var noteikt:

$$\bar{t} = \frac{t}{x} = \frac{t(x)}{x} \quad (2)$$

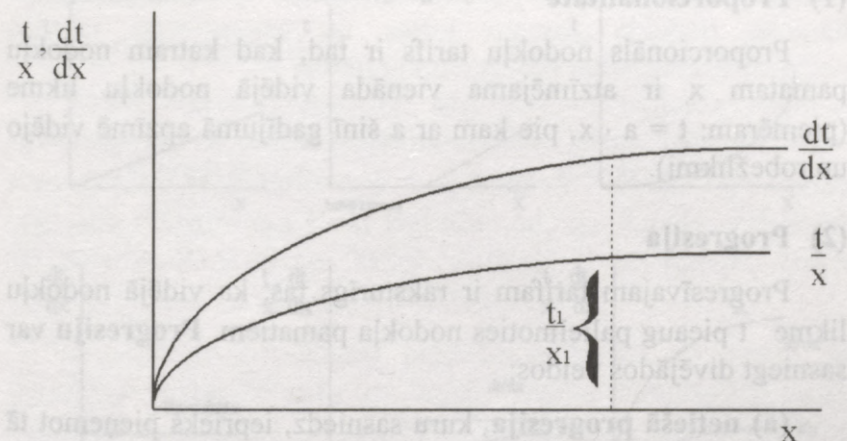
Par **nodokļa robežlikmi** t' definē nodokļu summas funkcijas pirmo atvasinājumu. Nodokļa robežfunkciju var noteikt:

$$t' = \frac{dt}{dx} = \frac{dt(x)}{dx} \quad (3)$$

Minētais stāvoklis var tikt attēlots arī grafiski. 1. attēlā redzama nodokļu summas funkcija, bet 2. attēlā – robež- un vidējā likmes funkcija: no nodokļu summas funkcijas vidējās nodokļu likmes funkcija grafiski veidojas kā stara leņķis (α , β).

1. attēls. Nodokļu summas funkcija.

2. attēls. Robež- un vidējā nodokļa likmes funkcijas.

$$\tan \alpha = \frac{t_1}{x_1} \quad (4)$$

vai nodokļa likmes robežfunkcija ir atvasināta kā

$$\tan \beta = \frac{\Delta t}{\Delta x} \quad (5)$$

2.1.2. Tarifu tipi

Tarifu tipus nosaka ar vidējās nodokļu funkcijas palīdzību.

(1) Proporcionalitāte

Proporcionāls nodokļu tarifs ir tad, kad katram nodokļu pamatam x ir atzīmējama vienāda vidējā nodokļu likme (piemēram: $t = a \cdot x$, pie kam ar a šinī gadījumā apzīmē vidējo un robežlikmi).

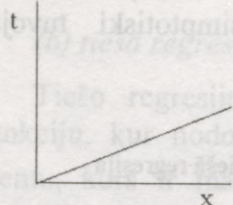
(2) Progresija

Progresīvajam tarifam ir raksturīgs tas, ka vidējā nodokļu likme t pieaug palielinoties nodokļa pamatiem. **Progresiju** var sasniegt divējādos veidos:

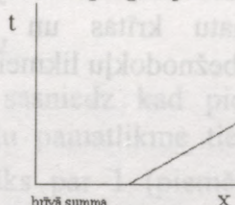
(a) **netiešā progresija**, kuru sasniedz, iepriekš pieņemot tā saukto **brīvo** no proporcionālā tarifa **summu** (piem.: $t = a \cdot (x - b)$), pie kam a ir robežnodokļu likme un b – brīvā summa). Netiešo progresiju raksturo vidējais nodokļa pieaugums kāpjot nodokļa pamatam, kas asimptoniski tuvojas konstantai nodokļa robežlikmei.

(b) **Tiešo** progresiju sasniedz, kad pielieto nodokļu summas funkciju, kur nodokļu pamatlikme tiek palielināta ar koeficientu, kas pārsniedz 1 (piemēram funkcija: $a \cdot x^2$, vai ar augstāko pakāpi). Atkarībā no tā, vai vidējās nodokļu likmes izmaiņas paliek vienādas ar kāpjošo nodokļu pamatu, lielākas vai mazākas, izšķir **lineāro, paātrināto un novilcināto progresiju** (3. attēls)

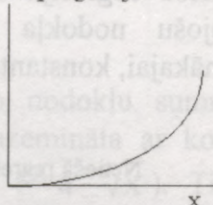
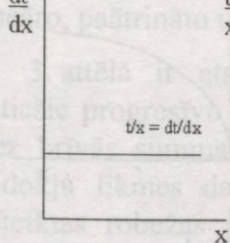
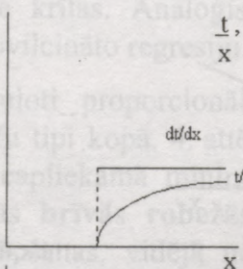
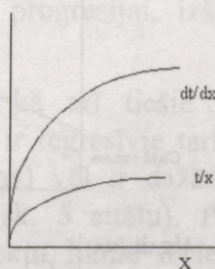
Proporcionalitāte

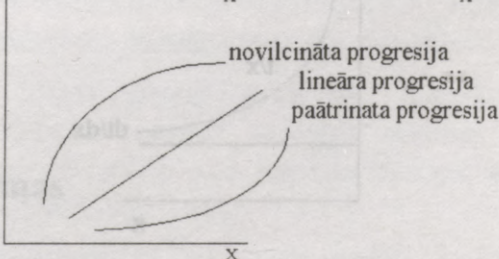
Netiešā progresija

Tiešā progresija

 $\frac{dt}{dx}$ $\frac{t}{x}, \frac{dt}{dx}$ $\frac{t}{x}, \frac{dt}{dx}$

t

3. attēls. Proporcionālie un progresējošie tarifi.

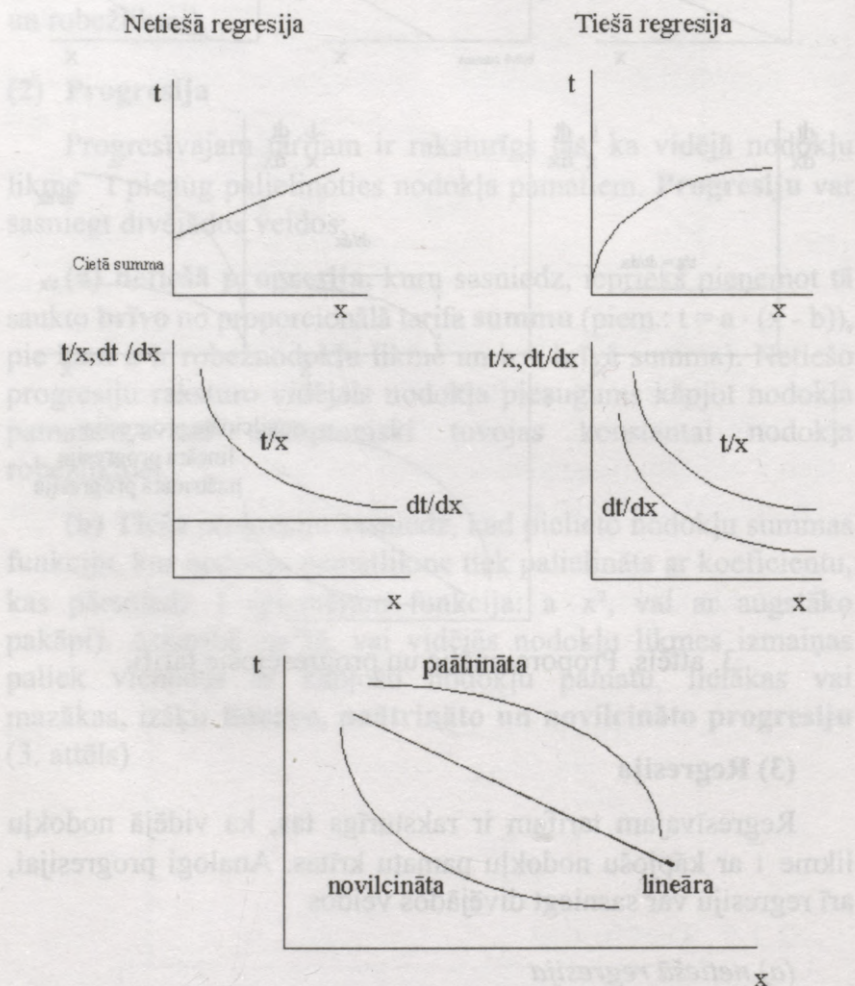
(3) Regresija

Regresīvajam tarifam ir raksturīgs tas, ka vidējā nodokļu likme t ar kāpjošu nodokļu pamatu krītas. Analogi regresijai, arī regresiju var sasniegt divējādos veidos

(a) netiešā regresija

Netiešo regresiju sasniedz, iepriekš pieņemot cieto summu (piemēram, galvas nodoklis) pirms proporcionāla tarifa (piem.: $t = f + ax$, pie kam f ir cietā summa un a – nodokļa robežlikme.)

Netiešo regresiju raksturo tas, ka vidējā nodokļu likme ar kāpjošu nodokļa pamatu krītas un asimptotiski tuvojas zemākajai, konstantai robežnodokļu likmei

4. attēls. Regresīvie tarifi.

(b) tiešā regresija

Tiešo regresiju sasniedz kad pielieto nodokļu summas funkciju, kur nodokļu pamatlikme tiek pazemināta ar koeficientu, kurš ir mazāks par 1 (piemēram: $t = a \cdot \sqrt{x}$). Tiešo regresiju raksturo tas, ka ar kāpjošu nodokļa pamatu, vidējā, kā arī robežnodokļa likme krītas. Analogiski progresijai, izšķir lineāro, paātrināto un novilcināto regresiju.

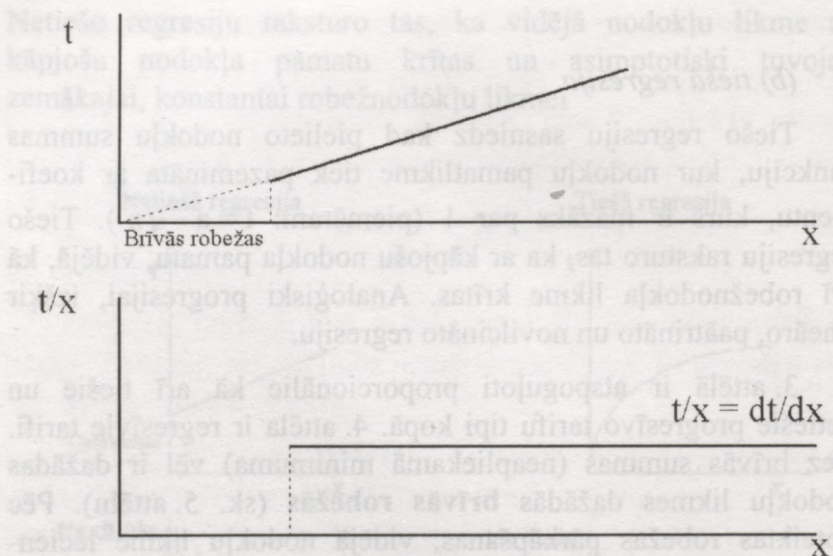
3. attēlā ir atspoguļoti proporcionālie kā arī tiešie un netiešie progresīvo tarifu tipi kopā. 4. attēla ir regresīvie tarifi. Bez brīvās summas (neapliekamā minimuma) vēl ir dažādas nodokļu likmes dažādās **brīvās robežās** (sk. 5. attēlu). Pēc noteiktas robežas pārkāpšanas, vidējā nodokļu likme lēcienveidīgi kāpj.

2.1.3. Tarifu formas

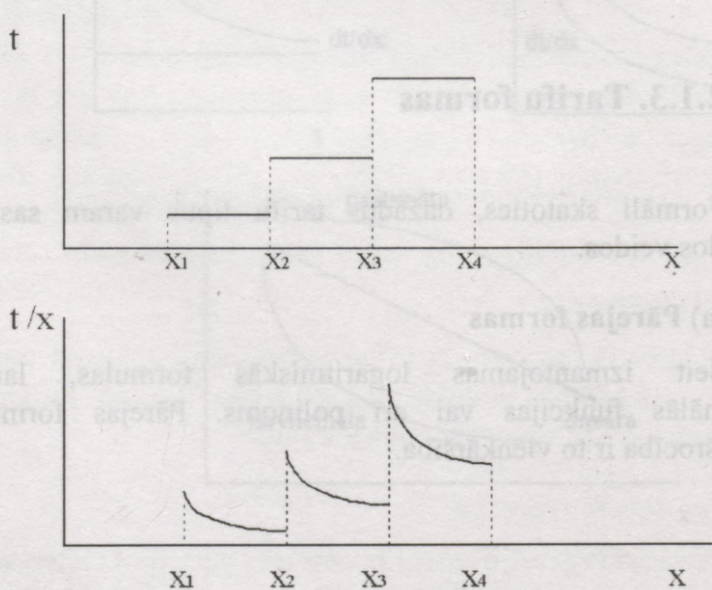
Formāli skatoties, dažādus tarifu tipus varam sasniegt dažādos veidos.

(a) Pārejas formas

Šeit izmantojamas logaritmiskās formulas, lautzās racionālās funkcijas vai arī polinoms. Pārejas formulām priekšrocība ir to vienkāršība.

5. attēls. Brīvās robežas iedarbība.

6. attēls. Pakāpju nodokļu tarifs.

(b) Lēcienveidīgais tarifs

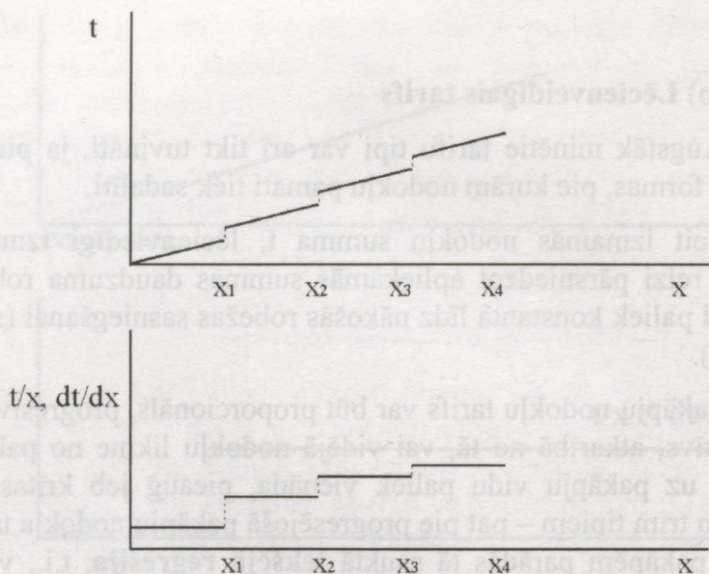
Augstāk minētie tarifu tipi var arī tikt tuvināti, ja pielieto tarifu formas, pie kurām nodokļu pamati tiek sadalīti.

Šeit izmainās nodokļu summa t , lēcienveidīgi izmainās katru reizi pārsniedzot apliekamās summas daudzuma robežas un tad paliek konstanta līdz nākošās robežas sasniegšanai (sk. 6. attēlu).

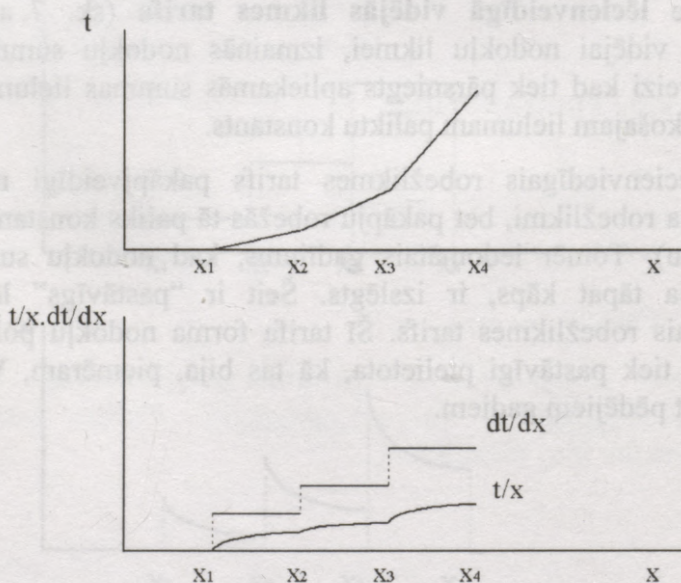
Pakāpju nodokļu tarifs var būt proporcionāls, progresīvs vai regresīvs, atkarībā no tā, vai vidējā nodokļu likme no pakāpju vidus uz pakāpju vidu paliek vienāda, pieaug jeb krītas. Pie visiem trim tiptiem – pat pie progresējošā pakāpju nodokļa tarifa, starp pakāpēm parādās tā sauktā **iekšējā regresija**, t.i., vidējā nodokļu likme pakāpeniski krītas pieaugot nodokļu pamatam.

Pie **lēcienveidīgā vidējās likmes tarifa** (sk. 7. attēlu), pretēji vidējai nodokļu likmei, izmainās nodokļu summas t , katru reizi kad tiek pārsniegts apliekamās summas lielums, lai līdz nākošajam lielumam paliktu konstants.

Lēcienveidīgais robežlikmes tarifs pakāpjveidīgi mainīs nodokļa robežlikmi, bet pakāpju robežās tā paliks konstanta (sk. 8. attēlu). Tomēr iedomātais gadījums, kad nodokļu summas funkcija tāpat kāps, ir izslēgts. Šeit ir “pastāvīgs” lēcienveidīgais robežlikmes tarifs. Šī tarifa forma nodokļu politikas praksē tiek pastāvīgi pielietota, kā tas bija, piemēram, Vācijā līdz pat pēdējiem gadiem.

7. attēls. Lēcienveidīgais vidējās likmes tarifs.

8. attēls. Lēcienveidīgais robežlikmes tarifs.

Kamēr pie lēcienveidīgiem tarifiem posma robežās pielietojamās formulas ir attēlojamas ar taisnēm, ir arī tarifu formas, pie kurām atsevišķos posmos formulas ir attēlojamas līkņu vai pat jauktā lineār- līkņu formā un turklāt parādās pa posmiem sadalītie dažādie tarifu tipi (piemēram, Vācijā ienākuma nodoklis).

Vispirms tarifu mērķis ir praktiskajos gadījumos viegli un ātri izzināt nodokļu summas. Pasaulē šim mērķim kalpo nodokļu tabulas, kur nodokļiem arniecīgiem izņēmumiem, ir lēcienveidīgais raksturs. Šāds lēcienveidīgais tarifs kā tarifa forma izveidota no liela skaita relatīvi mazu posmu.

2.2. Negatīvo nodokļu tarifi

Negatīvie nodokļi diezin vai apzīmējami par nodokļiem, tomēr tieši ietilpst sabiedrisko izdevumu skaitā (transfermaksājumi). Tāpēc tie cieši saistīti ar nodokļiem, jo pie tiešajiem nodokļiem, sevišķi pie ienākuma nodokļiem, pastāv brīvās summas, kas atbrīvo tos no aplikšanas ar nodokļiem. Šīs brīvās summas visumā noved tikai pie nodokļu maksātāju nodokļu slodzes, kuru ienākumi pārsniedz brīvo summu. Tā rodas ideja dot atbilstošu atvieglojumu (tad kā transferu) tiem, kuru ienākumi atrodas zem noteikta minimuma – ar to radās **negatīvo ienākuma nodokļu ideja**, kas nozīmē transfersistēmas (sociālo maksājumu sistēmas) integrāciju ienākuma nodokļa sistēmā [33].

Būtībā ir 2 negatīvā ienākuma tarifa pamattipi. Vispirms tā saucamais **sociālais dividenžu tips**, kad katram pilsonim tiek

nodrošināts bāzes ienākums, ņemot vērā viņa pārredzamo izdevumu bāzi. Šeit funkciju var noteikt (sk. 9. attēlu)

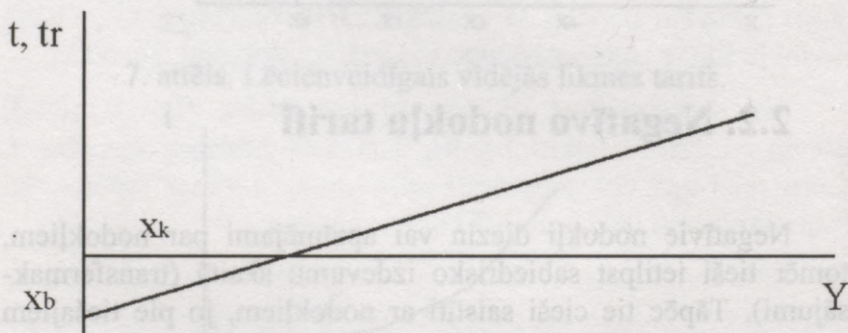
$$tr = x_b - t' \cdot x, \quad (6)$$

kur tr – transfers (+) vai nodoklis (-),

x_b – bāzes ienākumi,

t' – robežnodokļa likme,

x – maksājumu ienākumi

x_k – kritiskais ienākums,

x_b – bāzes ienākumi

9. attēls. Sociālo dividenžu tips.

Alternatīva priekšlikumā sākumā tāpat noteikts bāzes ienākums, bet tas tiek aplikts ar nodokļa tarifu. Formula nosaka:

$$tr = t' (x_b - x). \quad (7)$$

Kamēr 6. formulā praktiski pie nodokļu maksājumiem eksistē tā saucamais nodokļu kredīts, otrajā gadījumā runa ir par spēju atlikt nodokļu maksājumus.

Negatīvo ienākumu nodokļu sistēma padara par iespējamu bez nepatīkamiem piespiedu pārbaudījumiem garantēt sociālas pamatnodrošināšanas sistēmu. Diskutēts tiek sevišķi par no negatīvās nodokļu sistēmas izejošo negatīvo stimulācijas iedarbību.

2.3. Progresijas pakāpe un elasticitāte

Literatūrā eksistē liels skaits teoriju, kuras saistītas ar (1) progresiju, (2) izaugsmes dinamiku un (3) nodokļu pārdales iedarbību. Būtiskākās no tām tiek iztirzātas turpmāk tekstā.

2.3.1. Progresijas pakāpe, tarifelasticitāte un nodokļu daudzuma elasticitāte

Progresijas pakāpes izsaka novirzes apmērus no proportionalitātes. Kā pirmā šeit ir vidējā progresijas pakāpe. Tā ir pirmais atvasinājums no nodokļu likmes funkcijas:

$$\bar{t}' = \frac{d(t/x)}{dx} \quad (8)$$

$\bar{t}' > 0$ progresija

$\bar{t}' = 0$ proporcionalitāte

$\bar{t}' < 0$ regresija

Vidējās nodokļu likmes funkcijas otrais atvasinājums nosaka progresijas tipu:

$$t'' = (d^2(t/x))/dx^2 \quad (9)$$

$\bar{t}'' > 0$ paātrināta

$\bar{t}'' = 0$ lineāra,

$\bar{t}'' < 0$ novilcinātā progresija

Progresijas pakāpe cieši saistīta ar elasticitāti. Lai uz to izietu, jānorāda vēl uz kādu būtisku lietu. Mūsdienu pasaulē ienākuma nodokļa sistēma var aptvert ne tikai progresīvo ienākuma tarifu, bet arī **neapliekamas summas regulēšanu**. Ienākuma nodokļa apmērs tātad tieši saistīts nevien ar neto ienākumu, bet arī ar apliktajiem ar nodokļiem ienākumiem, kurus var noteikt tikai pēc neapliekamās summas atskaitīšanas:

$$x = y - a, \quad (10)$$

kur x – apliktais ar nodokļiem ienākums,

y – neto ienākums,

a – neapliekamā summa.

Ienākuma nodokļa maksājumu lielumu t šādā ienākuma nodokļu sistēmā nosaka no individuālā vidējā nodokļu likmes produkta \bar{t}_x un no individuāla apliktā ar nodokli ienākuma x , kurš savukārt atkarīgs no nodokļu bāzes), tātad – neto ienākuma y . Matemātiski tas ir:

$$t = \bar{t}_x [x(y)] \cdot x(y). \quad (11)$$

Kopdiferenciālis dod

$$dt = (\partial \bar{t}_x / \partial x) \cdot (\partial x / \partial y) \cdot dy \cdot x + (\partial x / \partial y) \cdot dy \cdot \bar{t}_x. \quad (12)$$

No šejienes

$$dt/dy = (\partial \bar{t}_x / \partial x) \cdot (\partial x / \partial y) \cdot x + (\partial x / \partial y) \cdot \bar{t}_x. \quad (13)$$

Pēc abu pušu sareizināšanas ar y/t (pie kam $t = \bar{t}_x \cdot x$):

$$\frac{(dt/dy) \cdot (y/t)}{E_{t,y}} = \frac{((\partial \bar{t}_x/\partial x) \cdot (x/\bar{t}_x)) \cdot ((\partial x/\partial y) \cdot (y/x))}{E_{t,x} \cdot E_{x,y}} + \frac{(\partial x/\partial y) \cdot (y/x)}{E_{x,y}}$$

↑
E_{t,y}

↑
E_{t,x}

↑
E_{x,y}

↑
E_{x,y}

Nodokļu

Vidēja

Apliktās ar nodokļiem

maksājumu
elasticitāte

nodokļu likmes
elasticitāte

summas
elasticitāte

$\partial \bar{t}_x/\partial x$ – progresijas pakāpe

vai:

$$E_{t,y} = (E_{\bar{t}_x, x} + 1) \cdot E_{x,y}, \quad (15)$$

Pirmais nodokļu elasticitātes faktors:

$$\begin{aligned} E_{t,x} &= (d(\bar{t}_x \cdot x)/dx) \cdot (x/(\bar{t}_x \cdot x)) = \\ &= ((d\bar{t}_x/dx) \cdot x + \bar{t}_x) \cdot (x/(\bar{t}_x \cdot x)) \end{aligned} \quad (16)$$

vai:

$$E_{t,x} = (d\bar{t}_x/dx) \cdot (x/\bar{t}_x) + 1 = E_{\bar{t}_x, x} + 1. \quad (17)$$

Nodokļu elasticitāte ir nodokļu summas relatīvās izmaiņas attiecība pret apliktā ar nodokļiem ienākuma relatīvajām izmaiņām ($dt/t : dx/x$).

Neapliekamās summas regulēšanas gadījumā, rodas atšķirība starp **nodokļa robež- un vidējo likmi** (t'_x un \bar{t}_x). Vidējā likme ir zemāka nekā robežlikme un jo lielākas būs neapliekamās summas, jo lielāka būs atšķirība.

2.3.2. Nodokļu maksājumu elasticitāte

Nodokļu maksājumu elasticitāte ($E_{t,y}$) izriet no nodokļa elasticitātes un no apliktās ar nodokli summas elasticitātes.

$$E_{t,y} = E_{t,x} \cdot E_{x,y} \quad (18)$$

Tā ir atkarīga no nodokļa veida un no neapliekamās summas regulēšanas veida.

Tarifa elasticitāti var noteikt kā robežnodokļa likmes attiecību pret vidējo nodokļa likmi:

$$E_{t,x} = (dt/dx) \cdot (x/t) = (dt/dx) / (t/x) \quad (19)$$

Pie proporcionāliem tarifiem robež- un vidējā nodokļa likme ir vienādas:

$$dt/dx = (t/x) \rightarrow E_{t,x} = 1 \quad (20)$$

Pie progresīvā tarifa robežnodokļa likme ir lielāka, pie regresīvā mazāka nekā vidējā nodokļa likme, rezultātā:

$$E_{t,x} > 1 - \text{progresija,}$$

$$E_{t,x} < 1 - \text{regresija}$$

Ja ir neapliekamas summas regulēšana, tad nodokļu maksājuma elasticitātes noteikšanai ir liela loma nodokļu summas elasticitātei. Ja neapliekamā summa netiek regulēta ($x = y$), tad apliekamās ar nodokli summas elasticitāte:

$$E_{x,y} = (dx/dy) \cdot (y/x) \quad (21)$$

Pie neapliekamas summas regulēšanas, kad neapliekamā summa ir neatkarīga no neto ienākuma, apliekamā summa līdzinās:

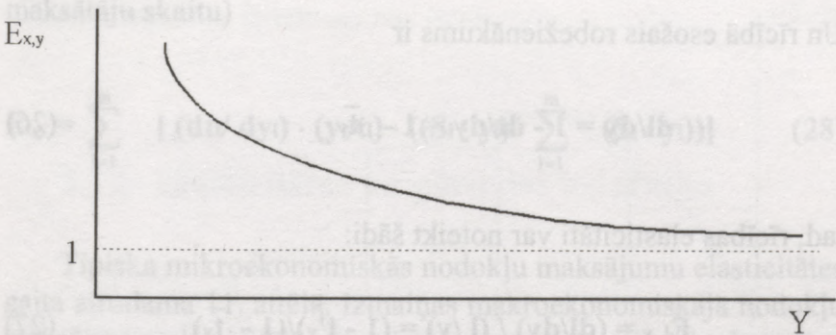
$$x = y - a;$$

No tā izriet:

$$dx/dy = 1 \quad (22)$$

Nodokļa summas elasticitāte pieniecīgā $x (= 0)$, t. i. $y = a$, ir bezgalīgi liela un krīt palielinoties x , lai tuvotos 1 (sk. 10. attēlu). No tā izriet:

$$E_{x,y} = 1 \cdot y/x \quad (23)$$

10. attēls. Nodokļu daudzuma elasticitāte (netiešā progresija).

2.3.3. Rīcības elasticitāte

Kamēr nodokļa maksājuma elasticitāte ir saistīta ar nodokļa summu, rīcības elasticitāti definē kā rīcībā esošā ienākuma y^n relatīvo izmaiņu stāvokli attiecībā uz neto ienākuma relatīvajām izmaiņām:

$$El_{l,y} = (dl/l) / (dy/y), \quad (24)$$

kur $l = y^n$

Tā kā vidējais rīcībā esošais ienākums ir

$$\bar{l} = l/y = 1 - \bar{t}_y = 1 - t/y \quad (25)$$

Un rīcībā esošais robežienākums ir

$$dl/dy = 1 - dt/dy = 1 - \bar{t}_y \quad (26)$$

tad, rīcības elasticitāti var noteikt šādi:

$$E_{l,y} = (dl/dy) / (l/y) = (1 - t'_y)/(1 - \bar{t}_y) \quad (27)$$

Tātad:

$E_{l,y} < 1$ progresija

$E_{l,y} = 1$ proporcionalitāte

$E_{l,y} > 1$ regresija

2.3.4. Makroelasticitāte

Atkarībā no nodokļu veida ar dažāda lieluma ienākumiem saistītas arī dažādās elasticitātes. Kāda atsevišķa nodokļa elasticitāte ietekmē mikroekonomisko kopelasticitātes summu. Mikroekonomiski nodokļu maksājuma elasticitāte vai rīcības elasticitāte, no vienas puses, tiek noteikta ar atsevišķu nodokļu palīdzību, bet, no otras puses, tā ir atkarīga no nodokļu maksātāju iedalījuma pēc ienākumu apjoma.

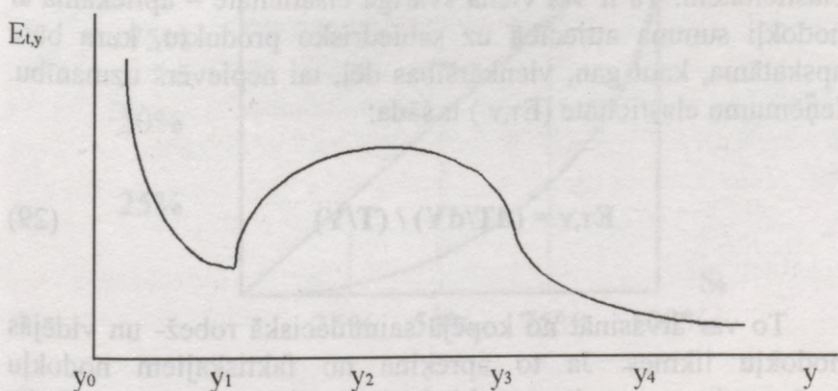
Makroekonomiskā nodokļu maksājuma elasticitāti var uzskatīt kā mikroekonomisko nodokļu maksājumu elasticitāšu

summu (ar S_i kā nodokļu maksātāju ienākumu un i – nodokļu maksātāju skaitu)

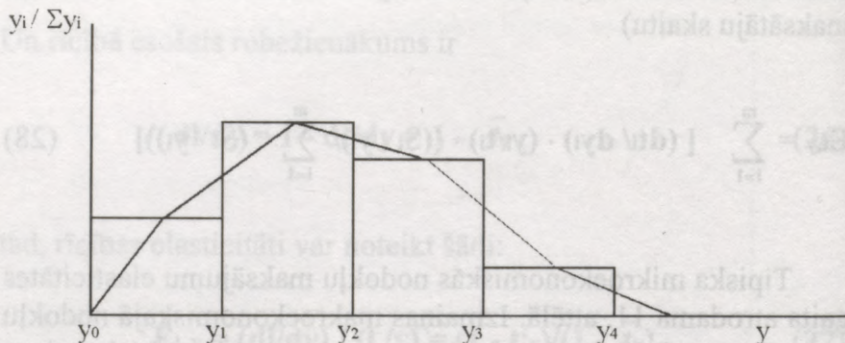
$$E_{t,y} = \sum_{i=1}^m [(dt_i/dy_i) \cdot (y_i/t_i) \cdot ((S_i \cdot y_i) / \sum_{i=1}^m (S_i \cdot y_i))] \quad (28)$$

Tipiska mikroekonomiskās nodokļu maksājumu elasticitātes gaita atrodama 11. attēlā. Izmaiņas makroekonomiskajā nodokļu maksājumu elasticitātē, no vienas puses, var izsaukt izmaiņas nodokļu aplikšanas sfērā, (un, reizē ar to, mikroekonomiskās nodokļu maksājumu elasticitātes gaitu) un, no otras puses, skart izmaiņas ienākumu sadalē.

Makroekonomiskā nodokļu maksājumu elasticitāte, kura, progresējošā nodokļa gadījumā, ir lielāka par 1, pirmām kārtām kalpo **nodokļu novērtēšanai**. Ja šāda elasticitāte, piem., līdzināsies 1,2, tad tas nozīmē, ka ieņēmumi no šiem nodokļiem mainīsies 1,2 reizes straujāk nekā nodokļu pamats.

11. attēls. Mikroekonomiskā nodokļu parādu elasticitāte.

12. attēls. Mikroekonomiskā nodokļu parādu biežuma sadale.

Šī makroekonomiskā elasticitāte laika gaitā, nodokļu aplikšanas sfēras izmaiņu rezultātā, lielākā vai mazākā mērā padota svārstībām.

Nodokļu ieņēmumu elasticitātes sistēma balstās uz atsevišķām makroekonomiskajām nodokļu maksājumu elasticitātēm. Tā ir vēl viena svarīga elasticitāte – aplikamā ar nodokļi summa attiecībā uz sabiedrisko produktu, kura būtu apskatāma, kaut gan, vienkāršības dēļ, tai nepievērš uzmanību. Ieņēmumu elasticitāte ($E_{T,Y}$) ir šāda:

$$E_{T,Y} = (dT/dY) / (T/Y) \quad (29)$$

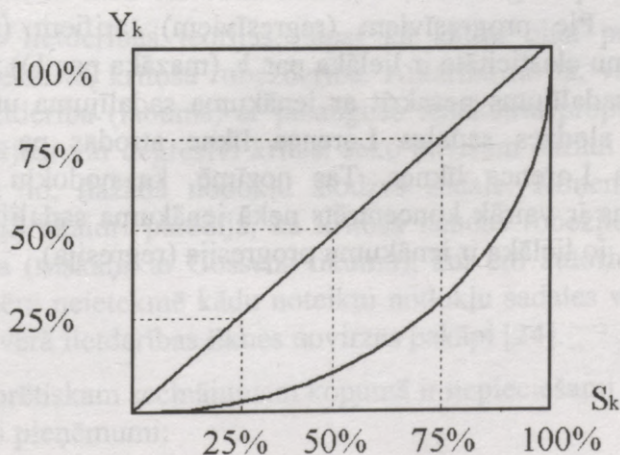
To var atvasināt no kopējā saimnieciskā robež- un vidējās nodokļu likmes. Ja to aprēķina no faktiskajiem nodokļu ieņēmumiem un no bruto sabiedriskā produkta noteiktā periodā, tad, rezultāti nebūs objektīvi, nodokļu aplikšanās sfērā notikušo

izmaiņu dēļ. Tātad, kārtīgai nodokļu ieņēmumu analīzei pielietot mikroelasticitātes jēdzienus nav lietderīgi.

2.3.5. Elasticitātes un pārdales iedarbība

Tieši ar elasticitāti ir saistīta nodokļu pārdales iedarbība. No vienas puses, šeit ir svarīga nodokļu slodzes sadale, no otras – ienākuma pārdales.

Vispirms jāpaskaidro sadales analīzes tehniskie instrumenti – **Lorenca līkne** un **Gini koeficients**. Ienākuma sadales Lorenca līkne attēlota 13. zīmējumā. Pie tam S_k attēlo nodokļu maksātāju skaitu un Y_k – bruto ienākumu [7].

13. attēls. Bruto ienākumu sadales Lorenca līkne.

Gini koeficients tiek definēts ka laukums starp Lorenca līkni un tās funkciju vai:

$$G = 1 - 2 \cdot \int_0^1 \text{Lorenca līkni}, \quad (30)$$

pie kam pie $G = 0$ vienmērīgs sadalījums un pie $G = 1$ pilnīgi nevienmērīgs (y ir kopējais).

Nodokļu slodzes sadalījums būs noteikts, ņemot vērā nodokļu maksājumu elasticitāti un ienākuma sadali. Pie proporcionāliem nodokļiem (resp. atsevišķa nodokļa) nodokļu maksājumu elasticitāte ir 1, tā kā robež- un vidējā nodokļu likme ir identiskas. Tā kā visi ienākumi tiek aplikti ar vienādu nodokļa likmi, nodokļu slodzes sadalījums ar ienākuma sadalījumu pilnīgi sakrīt; Lorenca līkne un Gini koeficients ir identiski. Pie progresīviem (regresīviem) tarifiem (nodokļu maksājumu elasticitāte ir lielāka par 1, (mazāka par 1)) nodokļu slodzes sadalījums nesakrīt ar ienākuma sadalījuma un, proti, nodokļu slodzes sadales Lorenca līkne atrodas pa labi no ienākuma Lorenca līknes. Tas nozīmē, ka nodokļu slodzes sadalījums ir vairāk koncentrēts nekā ienākuma sadalījums un, jo vairāk, jo lielāka ir ienākumu progresija (regresija).

2.4. Optimālā nodokļu teorija

2.4.1. Tarifu teorija

Teoriju, kura atspoguļo optimālo nodokļu tarifu teoriju bieži sauc par normatīvo nodokļu teoriju. Optimālā nodokļu aplikšana ir diskutējama problēma, kas turpmāk tiek apskatīta dažādos aspektos.

Viens no galvenajiem ir jautājums, cik taisnīgs ir nodokļu sadalījums no maksātājiem, kāds tarifs jāpielieto. Literatūrā sevišķa uzmanība ir veltīta jautājumam, vai nodokļu maksātāja maksāspēja ar pieaugošajiem ienākumiem arī pieaug proporcionāli vai progresējoši.

Pēc lietderības teorijas, tāpat kā katrai citai precei, arī naudai eksistē, krītoša robežderība. Atkarībā no tā, vai naudas robežlietderība (labums) ar pieaugošo ienākumu proporcionāli, progresējoši vai degresīvi krītas, seko pavisam dažādi tarifi un, reizē ar to, dažāda nodokļu slodzes sadale. Konens Stuarts (1889. g.) skaidri parādīja, ka krītošā naudas robežlietderības parādība (saskaņā ar Gossena likumu), kur citi autori apšaubā, pilnā mērā neietekmē kādu noteiktu nodokļu sadales veidu; vēl jāpatur vērā lietderības līknes novirzes pakāpi [24].

Teorētiskam secinājumam kopumā ir nepieciešami lietderīgi sekojoši pieņēmumi:

(1) Jādod viena noderoša visiem noteikumiem derīguma funkcija, kura apraksta derīgumu (labumu) U , atkarībā no ienākuma līmeņa X ;

(2) Jāsniedz definīcija, kas nosaka, ko jāsaprot ar “taisnīgu” nodokļu maksājumu sadalījumu (piem.: vienādu absolūtu, relatīvu vai robežmaksājumu).

Ja abi pieņēmumi ir, “taisnīgajam” tarifam, paliek vēl matemātiska problēma. Svarīgāko maksājumu principus, jāanalizē, ņemot vērā nodokļa tarifa veidu (progresējošais, proporcionālais vai regresīvais nodokļu tarifs).

• Taisnīga nodokļu slodzes sadale

Maksājumu teorijā nodokļu slodzi, no valsts nodokļu maksātāju viedokļa, sadala pēc izpausmes veidiem:

(a) Vienāda absolūta nodokļu nominālslodze (Galvas nodoklis)

Šis slodzes sadales veids ir pieminēts tikai pilnīguma dēļ, jo mūsdienu nodokļu politikas praksē tam nav svarīgas lomas, bet vēsturiskajā aspektā tam ir zināma nozīme.

(b) Relatīvi vienādā nodokļu nominālslodze (proportionālais tarifs)

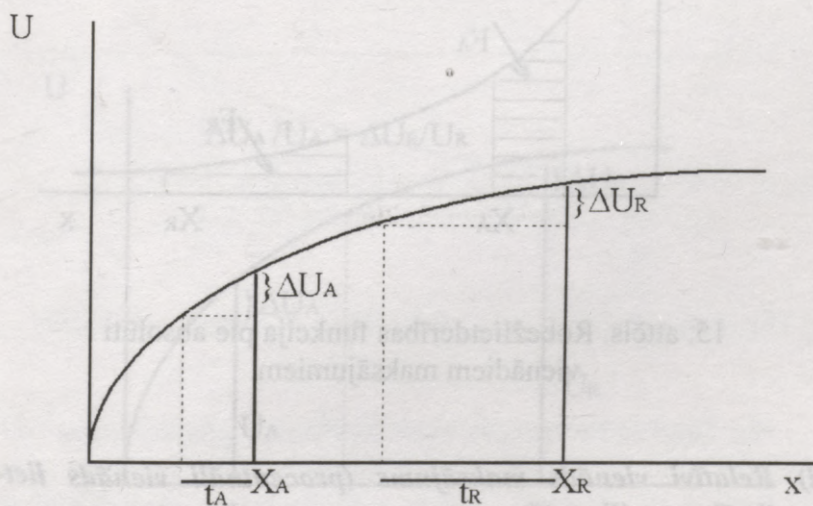
Proportionālais tarifs ir raksturīgs ienākuma nodokļu slodzes sadalei klasiskās teorijas ietvaros. Proportionālais tarifs var būt tikai kā iespējams faktors lietderības teorijā, nevis kā patstāvīgs faktors.

(c) *Absolūti vienāds maksājums*

Šeit tiek prasīts, lai papildlabums, kas noteikts nodokļu aplikšanai, (nodokļu summa = t) būtu vienādi liels:

$$U(x) - U(x - t) = \text{const.} \quad (31)$$

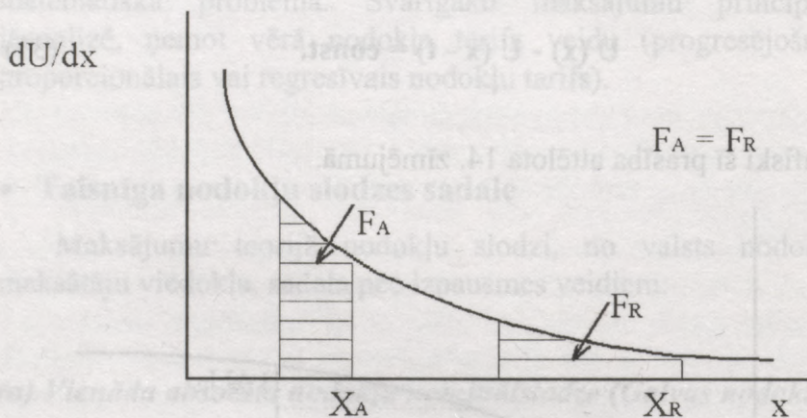
Grafiski šī prasība attēlota 14. zīmējumā.

14. attēls. Kopderīguma funkcija pie absolūti vienādiem maksājumiem.

Nodokļu summai visos posmos jābūt vienāda līmeņa papildlabumiem ΔU ved ($\Delta U_A = \Delta U_R$). Indekss A (arm – nabags) un R (reich – bagāts) šeit apzīmē atbilstoši zemu vai augstu ienākumu. Vienāds absolūtais maksājums pie bagātajiem

nosaka augstāku nodokļu summu, nekā pie nabagajiem ($t_R > t_A$). 15. attēls rāda robežlietderības funkciju; absolūti vienādu maksājumu nosaka atbilstoši vienādi laukumi zem robežlietderības funkcijas ($F_A = F_R$).

15. attēls. Robežlietderības funkcija pie absolūti vienādiem maksājumiem.

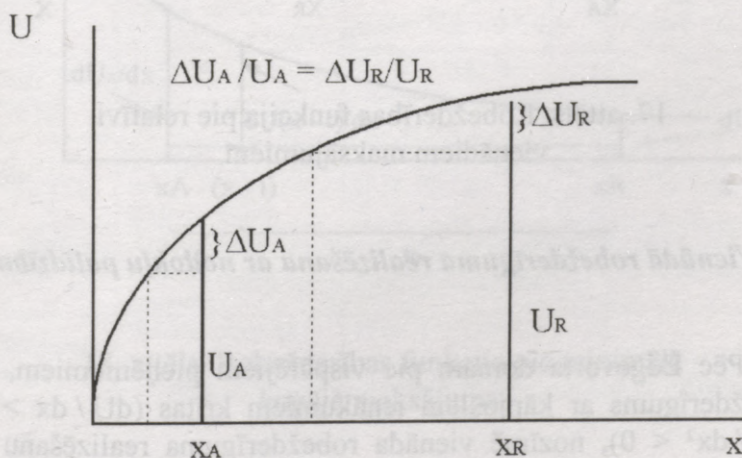
(d) Relatīvi vienāds maksājums (procentuāli vienāds lietderības atvilkums)

Relatīvi vienāds maksājums ir jau minēts literatūrā, un īpaši bieži Konena Stuarda darbos. Relatīvi vienādi maksājumi nozīmē, ka katrs posms sniedz vienādu daļu no sava ienākuma:

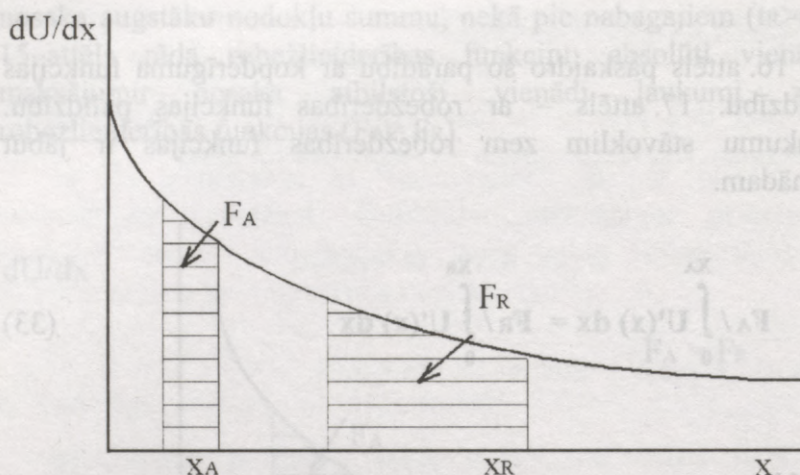
$$\frac{U(x) - U(x-t)}{U(x)} = \text{const} \quad (32)$$

16. attēls paskaidro šo parādību ar kopderīguma funkcijas palīdzību. 17. attēls – ar robežderības funkcijas palīdzību. Laukumu stāvoklim zem robežderības funkcijas ir jābūt vienādam.

$$F_A / \int_0^{X_A} U'(x) dx = F_R / \int_0^{X_R} U'(x) dx \quad (33)$$

16. attēls. Kopderīguma funkcija pie relatīvi vienādiem maksājumiem.

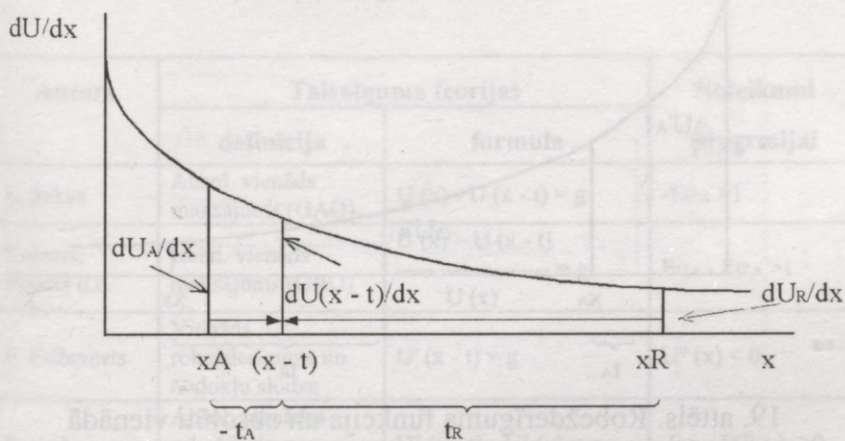
17. attēls. Robežderības funkcija pie relatīvi vienādiem maksājumiem.

(e) Vienādā robežderīguma realizēšana ar nodokļu palīdzību

Pēc Edgevorta domām pie vispārējiem pieņēmumiem, ka robežderīgums ar kāpjošiem ienākumiem krītas ($dU/dx > 0$, $d^2U/dx^2 < 0$), nozīmē vienāda robežderīguma realizēšanu ar nodokļu palīdzību, lai pēc nodokļa maksāšanas visos posmos tiktu saņemts vienāds ienākums. Šā paņēmiena pamatā ir prasība pēc minimāla sabiedrības kopmaksājuma.

$$\frac{dU(x-t)}{dx} = \text{const.} \quad (35)$$

18. attēls paskaidro, ka nodokļi, sakarā ar niecīgiem ienākumiem, ($X_A < x - t$) pat var būt negatīvi (transfermaksājumi). Šis, kopējā sabiedriskā labuma palielināšanas paņēmieni ir nodokļu slodzes pārdalīšanas veids. Sakarā ar pieņēmumu $d^2U/dx^2 < 0$, pilnīga ienākumu sadales nivelēšana ir minētas pārdalīšanas rezultāts.

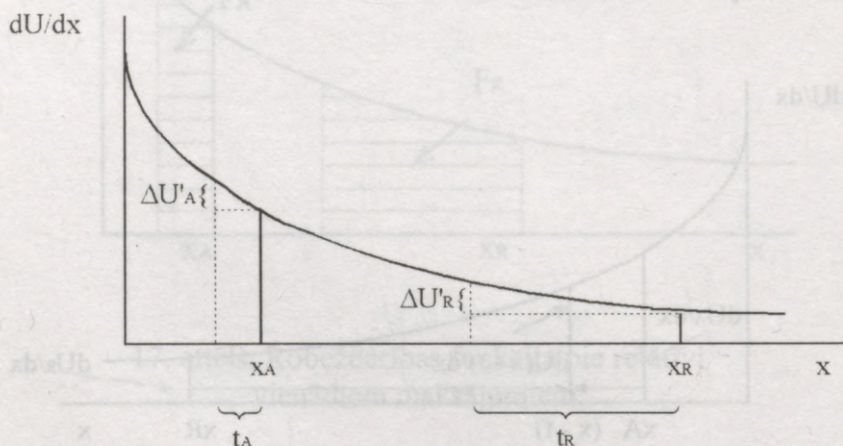

18. attēls. Robežderības funkcija pie minimālā kopējā maksājuma.

Sakarā ar minēto, nodokļu slodzei jābūt sadalītai tā, lai robežderīgums visos posmos pieaug par vienādu lielumu:

$$\frac{dU(x)}{dx} - \frac{dU(x-t)}{dx} = \text{const.} \quad (36)$$

19. attēlā šī parādība – prasība pēc absolūti vienādām robežderīguma izmaiņām izskaidrota grafiski. Nodokļu aplikšanas rezultātā ($\Delta U'_A = \Delta U'_R$) nodokļu summa noteikta izejot no ienākuma apjomiem ($t_R > t_A$)

19. attēls. Robežderīguma funkcija un absolūti vienādā robežderīguma izmaiņas.

(g) relatīvi vienādas robežderīguma izmaiņas

Dažu autoru darbos (Frišs, Šēnheidrs, Meiers) uzmanība pievērsta relatīvi vienādu robežderīguma izmaiņu teorijai. Pēc šīs teorijas nodokļu slodzi jāsadala tā, lai robežderīgums visiem tiek pacelts vienādā līmenī.

$$\frac{dU(x)/dx - dU(x - t)/dx}{dU(x)/dx} = \text{const.} \quad (37)$$

1. tabulā redzamas dažādu autoru svarīgākās taisnīguma teorijas [1, 8, 14].

1. tabula

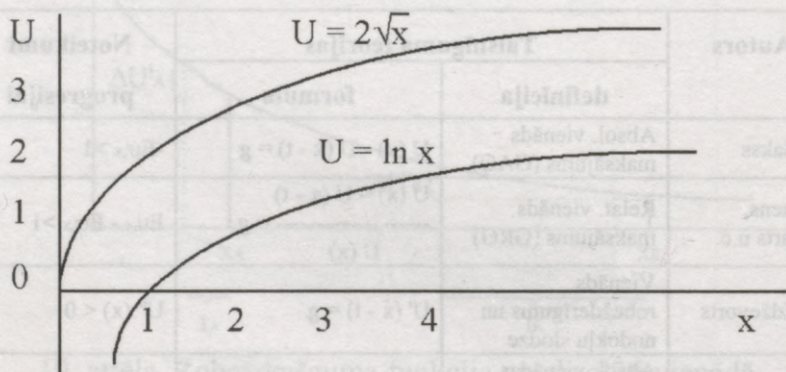
Taisnīguma teorijas

Autors	Taisnīguma teorijas		Noteikumi progresijai
	definīcija	formula	
E. Sakss	Absol. vienāds maksājums (GAO)	$U(x) - U(x-t) = g$	$-E_{U,x} > 1$
Kohens, Stuarts u.c.	Relat. vienāds maksājums (GRO)	$\frac{U(x) - U(x-t)}{U(x)} = g$	$E_{U,x} - E_{U',x} > 1$
F. Edževorts	Vienāds robežderīgums un nodokļu slodze	$U'(x-t) = g$	$U''(x) < 0$
R. Frišs	Absol. vienādas robežderīguma izmaiņas	$U'(x-t) - U'(x) = g$	$-E_{U',x} - E(E_{U',x}) > 0$
K. Šēnheiders, R. Meiers	Relatīvi vienādas robežderīguma izmaiņas	$\frac{U'(x-t) - U'(x)}{U'(x)} = g$	$-E(E_{U',x}) > 0$

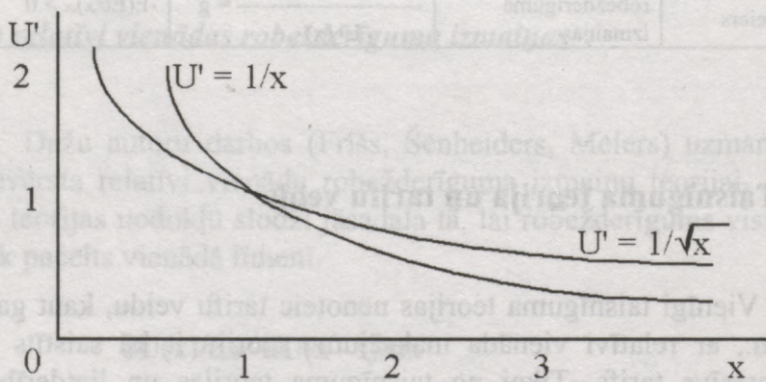
• Taisnīguma teorija un tarifu veids

Vienīgi taisnīguma teorijas nenoteic tarifu veidu, kaut gan, piem., ar relatīvi vienāda maksājumu teoriju it kā saistīts ar progresīvs tarifs. Tikai no taisnīguma teorijas un lietderības funkcijas ņemot tās kopā var noteikt kāda tarifa veidu.

Ja ir dota lietderības funkcija $U = U(x)$ un atbilstoša taisnīguma definīcija, atbilstoša vispārējā formā $G(U, dU/dx, x, t) = c$, tad, izejot no U vai dU/dx , var veidot vienādsību $G(x, t) = c$, kura, atrisināta pēc t , kas attēlo "taisnīgo" nodokļu tarifu. Šo situāciju var apskatīt ar absolūti vienāda maksājuma, relatīvi vienāda maksājuma, kā arī ar Bernullī lietderības funkcijas un Hallera lietderības funkcijas teorijas palīdzību.

20. attēls. Lietderības funkcija.

21. attēls. Robežderīguma funkcija.

Bernullī lietderības funkcija nosaka (sk. 20. attēlu)

$$U = \ln x \quad (38)$$

vai robežderīguma funkcija (sk. 21. attēlu)

$$\frac{dU}{dx} = \frac{1}{x} \quad (39)$$

Absolūti vienāda maksājuma taisnīguma funkcija dod:

$$G(U, x, t) = U(x) - U(x - t) = c \quad (40)$$

Ja lietderības funkciju izmanto taisnīguma funkcijā, seko:

$$\ln x - \ln(x - t) = \ln \frac{x}{x - t} = c \quad (41)$$

vai, ņemot vērā $a = e^c$

$$x/(x - t) = a. \quad (42)$$

Tā kā

$$x = a \cdot (x - t) \quad (43)$$

un

$$t = x \cdot (a - 1)/a \quad (44)$$

$$a > 1$$

tad proporcionālais tarifs, tā kā vidēja nodokļu likme

$$\bar{t} = (a - 1)/a, \quad (45)$$

ar kāpjošu nodokļu pamatu ir konstanta

Pie nemainīgas lietderības funkcijas var tikt pielietota relatīvi vienāda maksājuma taisnīguma funkcija, kas nosaka:

$$G(U, x, t) = \frac{U(x) - U(x - t)}{U(x)} = c \quad (46)$$

Ja izmanto augstāk minēto lietderības funkciju, seko:

$$\frac{\ln x - \ln(x - t)}{\ln x} = c \quad (47)$$

vai

$$\ln x - \ln(x - t) = c \cdot \ln x$$

vai

$$\ln x - c \cdot \ln x = \ln(x - t).$$

Izejot no tā

$$e^{\ln x - c \cdot \ln x} = x - t \quad (48)$$

un

$$t = x - e^{(\ln x) \cdot (1 - c)} = x - x^{1 - c} = x \cdot (1 - x^{-c}) \quad (49)$$

Ja vidējās nodokļu likmes $\bar{t} = t/x$ izriet

$$\bar{t} = 1 - 1/x^c, \quad (50)$$

pie kam c jābūt $0 < c < 1$.

Ar pieaugošiem ienākumiem x šīs vienādības otrā daļa būs mazāka, tā kā vidēja nodokļu likme palielināsies. Citiem vārdiem sakot, pie Bernullī lietderības funkcijas un relatīvi vienāda maksājuma principa, ir progresīvs tarifa veids.

No nodokļa robežlikmes funkcijas $t' = dt/dx$ izriet:

$$dt/dx = 1 - (1 - c) \cdot 1/x^c \quad (51)$$

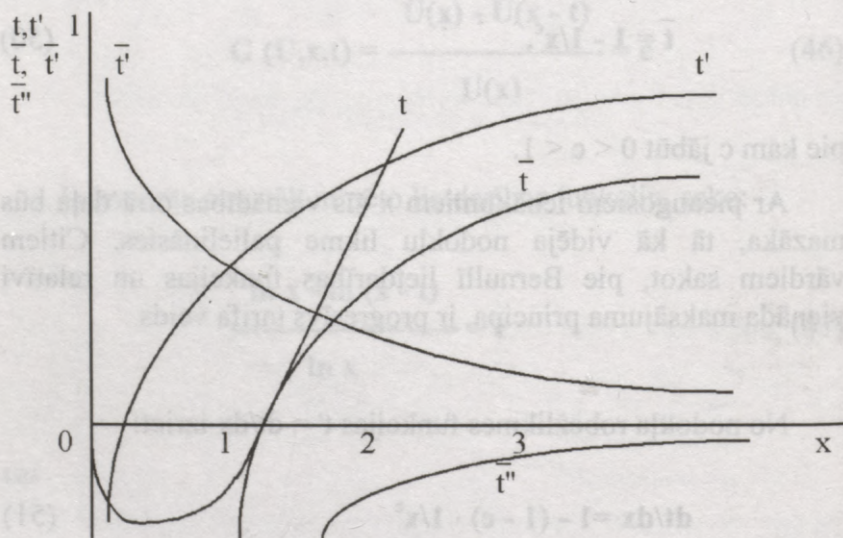
Šī funkcija aug ar kāpjošu nodokļa pamatu, ir augstāk par vidējās nodokļu likmes funkciju – tā ir tieši progresīva un asimptotiski tuvojas 1. Progresijas pakāpe

$$d \bar{t}/dx = c \cdot x^{-c-1} > 0 \quad (52)$$

tāpat norāda uz progresiju un vidējās nodokļa likmes funkcijas otrā daļa.

$$d^2 \bar{t}/dx^2 = -(c^2 + c) \cdot x^{-c-2} < 0 \quad (53)$$

rāda, ka progresija ir novilcināta. Atsevišķas funkciju gaitas ir 22. attēlā.

22. attēls. Tarifu analīze pie relatīvi vienāda maksājuma un Bernulli lietderības funkcijas ($\ln x$).

Jāievēro, ka negatīvajā lietderības iecirknī robežlikme un vidēja nodokļu likme tāpat ir negatīvas, tātad, šeit tiek prasīts negatīvs nodoklis.

Tātad gan Hallera taisnīguma funkcijai, gan Konēna Stuerta funkcijai var izmantot

$$U = 2 \cdot \sqrt{x}, \quad (54)$$

tad

$$\frac{dU}{dx} = \frac{1}{\sqrt{x}} \quad (55)$$

un taisnīguma funkcija pie absolūti vienāda maksājuma nosaka:

$$2 \cdot \sqrt{x} - 2 \cdot \sqrt{x-t} = c \quad (56)$$

No šejienes seko:

$$\sqrt{x-t} = \sqrt{x} - c/2 \quad (57)$$

vai

$$x-t = x - c\sqrt{x} + c^2/4 \quad (58)$$

Tātad

$$t = c\sqrt{x} - c^2/4 = c \cdot (\sqrt{x} - c/4) \quad (59)$$

nodokļu robežlikme t' līdzinās

$$dt/dx = c/2 \cdot x^{-1/2} = c/(2\sqrt{x}) \quad (60)$$

Pie pieaugoša ienākuma, tātad, nodokļa robežlikme krītas. Vidējās nodokļu likmes funkcija ir sarežģītāka

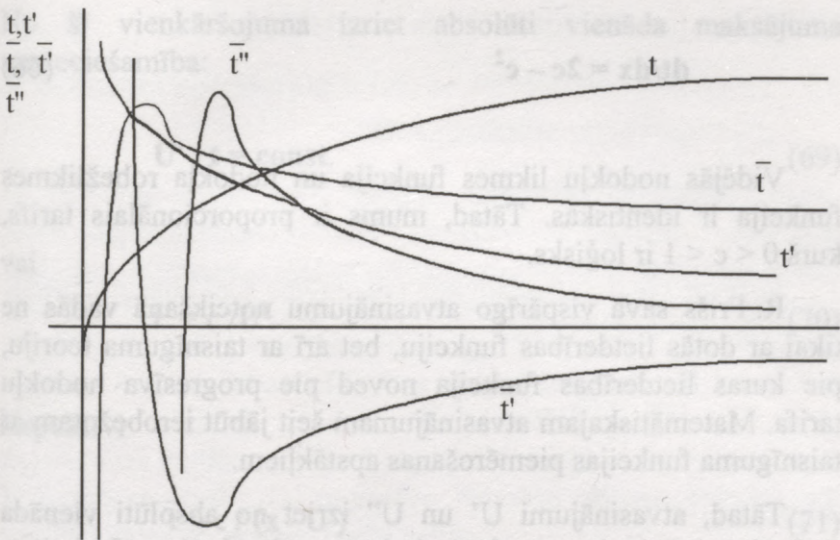
$$\bar{t} = c/\sqrt{x} - c^2/(4 \cdot x) \quad (61)$$

un to var izmantot arī progresijas pakāpei un vidējās nodokļu likmes funkcijas otrajai daļai.

$$d\bar{t}/dx = -c/2\sqrt{x^3} + c^2/(4 \cdot x^2) \quad (62)$$

$$d^2\bar{t}/dx^2 = 3c/(4 \cdot \sqrt{x^5}) - c^2/(2 \cdot x^3) \quad (63)$$

Funkciju gaitas parādītas 23. attēlā, pie kam jāievēro, ka apzināti interpretētās gaitas (virzieni) dotas tikai x vērtībai, pie kuras absolūtais maksājums ir mazāks nekā $U(x)$. (23. attēlā pa labi no nulles vietas funkcijā t'). Šai iecirknī ir palēnināta regresija.

23. attēls. Tarifanalīze pie absolūti vienāda maksājuma un Konena Stuarta lietderības funkcijas ($2\sqrt{x}$)

Ja šeit būs formulēta taisnīguma funkcija, atbilstoša relatīvi vienādam maksājumam, tad:

$$c = (2\sqrt{x} - 2\sqrt{x-1} - 1) / (2\sqrt{x}). \quad (64)$$

No kurienes seko:

$$t = x \cdot (2c - c^2) \quad (65)$$

Nodokļu robežlikmes funkcija tiek izteikta

$$dt/dx = 2c - c^2 \quad (66)$$

Vidējās nodokļu likmes funkcija un nodokļa robežlikmes funkcija ir identiskas. Tātad, mums ir proporcionālais tarifs, kurš $0 < c < 1$ ir loģisks.

R. Frišs savā vispārīgo atvasinājumu noteikšanā vadās ne tikai ar dotās lietderības funkciju, bet arī ar taisnīguma teoriju, pie kuras lietderības funkcija noved pie progresīva nodokļu tarifa. Matemātiskajam atvasinājumam šeit jābūt ierobežotam ar taisnīguma funkcijas piemērošanas apstākļiem.

Tātad, atvasinājumi U' un U'' izriet no absolūti vienāda maksājuma principa un kādas zināmas lietderības funkcijas. Ņemot vērā tarifa teoriju, vidējo nodokļu likmes elasticitāti var izmantot progresijas līmeņa noteikšanai:

$$E_{\bar{t},x} = (d \bar{t}/dx) \cdot (x/t) \quad (67)$$

$E_{\bar{t},x} >$ progresija

$E_{\bar{t},x} =$ proporcionāltarifs

$E_{\bar{t},x} <$ regresija

Gadījumā, ja nodokļu dēļ robežderīgums būtiski nemainās, noder:

$$U(x) - U(x-t) = U' \cdot \Delta x = U' \cdot t \quad (68)$$

No šī vienkāršojuma izriet absolūti vienāda maksājuma nepieciešamība:

$$U' \cdot t = \text{const.} \quad (69)$$

vai

$$t = c / U' \quad (70)$$

respektīvi

$$\bar{t} = c / (x \cdot U') \quad (71)$$

No tā seko:

$$d \bar{t} = - (c / (x^2 U')) dx - (c / (x U'^2)) dU' \quad (72)$$

tāpat

$$d \bar{t} / dx = - c / (x^2 U') - (c / (x U'^2)) \cdot (dU' / dx) \quad (73)$$

respektīvi

$$E_{\bar{t},x} = (d \bar{t} / dx) \cdot (x / \bar{t}) = - 1 - (dU' / dx) \cdot (x / U') \quad (74)$$

$$E_{\bar{t},x} = - 1 - E_{U',x}$$

Kā kritērijs nodokļu tipam līdz ar to izriet:

- $EU'_{,x} > 1$ progresija
- $EU'_{,x} = 1$ proporcionāltarifs
- $EU'_{,x} < 1$ regresija

Relatīvi vienāda maksājuma taisnīguma funkcijas gadījumā, šis tuvināšanas veids būs:

$$(U' \cdot t) / U = c \quad (75)$$

respektīvi

$$t = c \cdot U' / U \quad (76)$$

vai

$$\bar{t} = c \cdot U / (x \cdot U') \quad (77)$$

Analoģiski atvasināta ir arī vidējās nodokļu likmes elasticitāte:

$$E \bar{t}_{,x} = EU_{,x} - EU'_{,x} - 1. \quad (78)$$

Šai gadījumā:

- $EU_{,x} - EU'_{,x} > 1$ progresija
- $EU_{,x} - EU'_{,x} = 1$ proporcionāltarifs
- $EU_{,x} - EU'_{,x} < 1$ regresija

• Sākuma noteikumu ietekme

Kā var secināt no 1. tabulas, lietderības funkcijas noteikšanai nepieciešamas relatīvi vienāda maksājuma taisnīguma funkcijas zināšanas, visām pārējām taisnīguma definīcijām pietiek robežlietderības funkcijas zināšanas. Pie dotās robežlietderības funkcijas lietderības funkcija ir stabila tikai noteiktā posmā. Arī, ja robežlietderības funkcijas gaita kādā noteiktā posmā ir zināma, relatīvi vienāda maksājuma koncepcija neatbild uz jautājumu, vai "taisnīgais" nodokļu tarifs ir progresīvs, proporcionāls vai regresīvs. Nosakot sākuma noteikumus, var izvēlēties "taisnīgo" tarifu veidu.

Piemēram, Konena Stuerta teorijā:

$$dU/dx = 1/\sqrt{x} \quad (79)$$

un

$$d^2 U/dx^2 = -1/(2x\sqrt{x}) \quad (80)$$

Kopēja funkcija:

$$U = 2\sqrt{x} + a, \quad (81)$$

pie kam a – integrācijas konstante.

Progresijas kritērijs līdz ar to dod:

$$EU_{x,x} - EU'_{x,x} = 1/(a/\sqrt{x} + 2) + 1/2 \quad (82)$$

$EU_{x,x} - EU'_{x,x} > 1$ progresija

$EU_{x,x} - EU'_{x,x} = 1$ proporcionāltarifs

$EU_{x,x} - EU'_{x,x} < 1$ regresija

(1)

(2)

(3)

$$U(x=0) = 0$$

$$U(x=0) = -1$$

$$U(x=0) = 1$$

vai

vai

vai

$$U(x=1) = 2$$

$$U(x=1) = 1$$

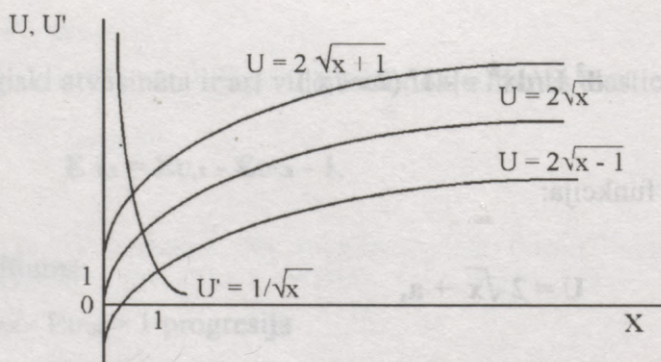
$$U(x=1) = 3$$

No šejienes izriet:

$$(1) U = 2\sqrt{x}$$

$$(2) U = 2\sqrt{x} - 1$$

$$(3) U = 2\sqrt{x} + 1$$

24. attēls. Konena Stuarta lietderības funkcija pie dažādām integrācijas konstantēm.

No sākuma noteikuma (1) izriet proporcionāltarifs. Pie sākuma noteikuma (2) – kritērijs nosaka:

$$EU_{,x} - EU'_{,x} = 1 / (2 - 1 / \sqrt{x}) + 1/2 > 1 \quad (83)$$

Tātad ir novilcināta progresija. Sākuma noteikums (3) noved pie regresijas:

$$EU_{,x} - EU'_{,x} = 1 / (1 / \sqrt{x} + 2) + 1/2 < 1 \quad (84)$$

tā sākumā ir paātrināta un tad - novilcināta.

Tātad, ar taisnīguma un lietderības funkciju var noteikt tarifa gaitu, bet ne vienīgu tarifa veidu. Tas ir atkarīgs no sākuma noteikumiem. Tomēr pie relatīviem maksājumiem un Bernullī lietderības funkcijas parādās tikai progresīvais tarifs, bet vēl paliek jautājums, vai šī taisnīguma normas attiecās uz visiem Bernullī lietderības funkcijas posmiem. Tātad, zinātniski objektīvi tarifus noteikt nevar.

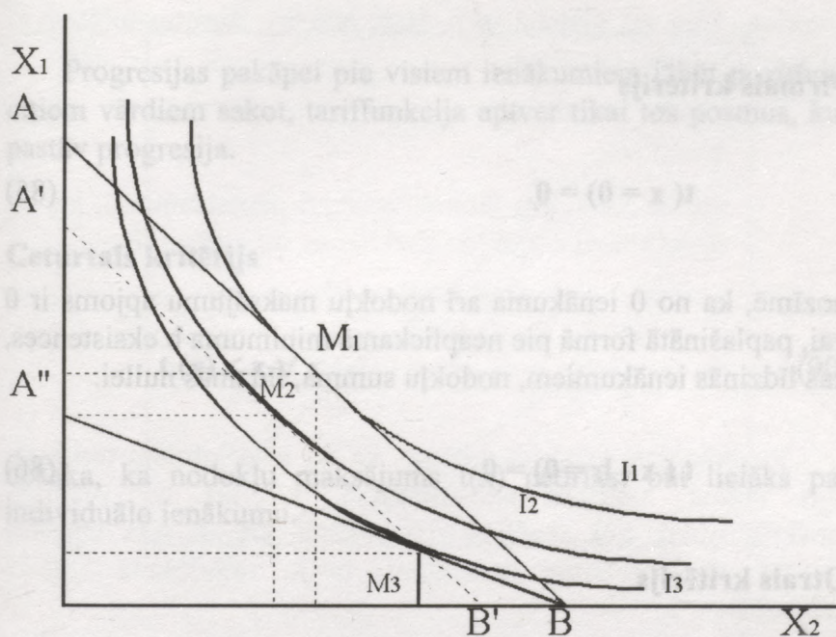
2.4.2. Nodokļu papildlikme

Kamēr maksājumu teorijas ietvaros ienākuma nodokļa noteikšana atrodas uzmanības centrā, nodokļu papildlikmes problēma ir saistīta ar netiešā nodokļa optimālās struktūras noteikšanu. Jau sen ir zināma teorija, ka vienots noteikts

netiešais nodoklis ir labāks nekā patērētāju nodokļa sistēma ar ikreizēju atšķirīgu nodokļa tarifu [7].

Proporcionāls, vispārējs patērētāju nodoklis noslogo visas ekonomiskās darbības formas ar vienotu nodokļu likmi, tā kā patēriņa struktūra tiek mazāk iespaidota un vienlaicīgi izvairīšanas no šāda nodokļa ir neiespējama. Šo parādību var izskaidrot ar vienkāršu divu preču modeli. 25. attēlā ir dota līkņu grupa divām aizvietotāju precēm x_1 un x_2 (piem.: alus un vīns). Taisne AB attēlo budžeta ierobežojumu, un saimnieciskais optimums atrodas M_1 punktā. Ja prece x_1 būs aplikta ar specifisku patērētāju nodokli, kamēr prece x_2 paliks ar nodokli nenoslogota, tad budžeta taisne punktā B pagriezīsies, jo radīsies jauns saimnieciskā līdzsvara punkts M_3 . Ja specifiska nodokļa vietā ievieš attiecīgi līdzīgu vispārēju patērētāju nodokli, tad budžeta taisne novirzīsies nodokļu likmes augstumā paralēli pirmsākumam, un saimnieciskais līdzsvars nonāk M_2 . Salīdzinot situācijas M_2 un M_3 , kļūst skaidrs, ka specifiskā nodokļa ieviešana pirmā gadījumā ar nodokli apliktās preces patēriņš ir daudz vairāk ierobežots, bet otrā gadījumā saimnieciskais līdzsvars tiek sasniegts zemākā lietderības (labuma) līmeni (M_2 pret M_1). Šis labklājības zaudējums (no I_2 uz I_3) tiek apzīmēts par nodokļu papildslodzi.

Vispārējs patērētāju nodoklis kā ekonomiskais stimuls ir neitrāls. Ja visas preces un pakalpojumi būs vienādi aplikti ar nodokli, tad saglabāsies neitralitāte attiecībā uz patēriņa struktūru.

25. attēls. Patēriņa nodokļa iedarbība.

2.4.3. Tarifu likmes

Tarifu likmes ir nepieciešamas lai, pamatojoties uz nodokļu aplikšanas pamatlikmēm (maksātspējas princips, nošķoļu sadales princips), izslēgtu neparedzēto ienākuma nodokļu tarifu izmantošanu [2].

Nodokļu maksājumu apjoms t atkarīgs no nodokļa pamata x : $t = t(x)$.

Pirmais kritērijs

$$t(x=0) = 0 \quad (85)$$

nozīmē, ka no 0 ienākuma arī nodokļu maksājumu apjoms ir 0 vai, paplašinātā formā pie neapliekamā minimuma b eksistences, kas līdzinās ienākumiem, nodokļu summa, līdzinās nullei.

$$t(x-b=0) = 0 \quad (86)$$

Otrais kritērijs

$$t' = dt(x)/dx \geq 0 \quad \forall x \quad (87)$$

darbojas pie pozitīvām nodokļa robežlikmēm visiem ienākumiem x ; šis kritērijs ir pielietojams, kamēr nodokļa robežlikme, ar pieaugošiem ienākumiem nekrītas.

$$t'(x_1) \leq t'(x_2) \quad (88)$$

Trešais kritērijs attiecas uz vidējās nodokļu likmes funkcijas pirmo daļu

$$\begin{aligned} \bar{t} &= t(x) / x \\ d\bar{t}(x)/dx &> 0 \quad \forall x \end{aligned} \quad (89)$$

Progresijas pakāpei pie visiem ienākumiem jābūt pozitīvai, citiem vārdiem sakot, tariffunkcija aptver tikai tos posmus, kur pastāv progresija.

Ceturtais kritērijs

$$t(x) \leq x \quad \forall x \quad (90)$$

nosaka, ka nodokļu maksājums $t(x)$ nedrīkst būt lielāks par individuālo ienākumu.

Šie kritēriji tikai nosaka ka vidējā nodokļu likme nedrīkst pārsniegt 100%. Tā nekādā gadījumā nenorobežo nodokļu robežlikmi uz 100%.

$$t' \leq 1 \quad (91)$$

un maksimums t'_{\max} nedrīkst būt pārsniegts:

$$t' = t'_{\max} \quad (92)$$

Ienākuma nodokļa tarifa vienkāršība

No dažādiem ienākuma nodokļa mērķiem, pēc Neimarka domām izriet, ka vienkāršs tarifs atbilst vidējam maksājumam

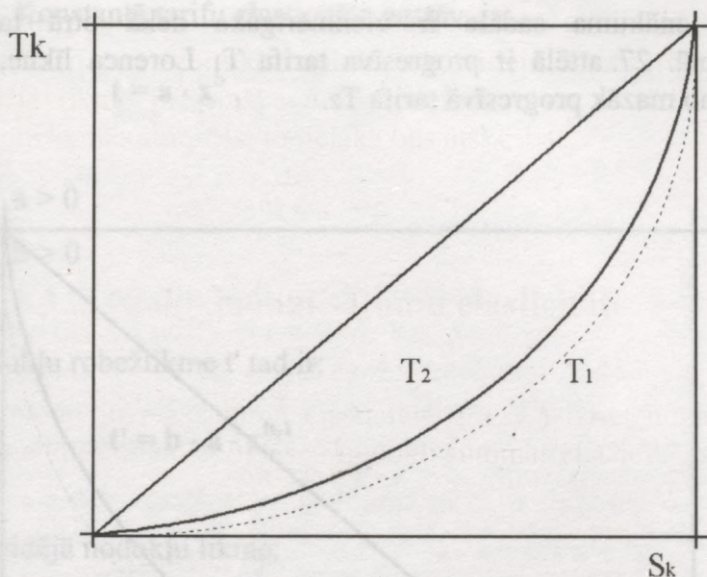
līmenim, kaut arī visumā to ir grūti noteikt. Šim postulātam ir raksturīgas šādas prasības:

- visiem ienākuma posmiem jābūt vienotai tarifa funkcijai;
- no šīs funkcijas jāizriet brīvajai pamatsummai, kā arī maksimālai nodokļu robežlikmei un vidējai likmei;
- nodokļu maksātāji var ar elementārās matemātikas palīdzību no šīs funkcijas noteikt savas nodokļu bāzes, un respektīvi savu nodokļu maksājumu apjomu.

Vienkāršības kritērijs nozīmē, ka no iespējamiem tarifiem, kuri atbilst nodokļu pamatlikmēm, kā arī no esošiem tarifkritērijiem, tiek izvēlēts visvienkāršākais. Ja tiks izpildīti augstāk nepieciešamie noteikumi, tarifu regulēšana būtiski uzlabojas.

2.4.4. “Neitrālā” jeb “taisnīgā” aplikšana ar nodokļiem pēc A.Lorenca

“Taisnīgā” aplikšana ar nodokļiem pēc Lorenca balstās uz tā, ka kāda noteikta nodokļu slodzes sadale, vai rīcībā esošā ienākuma sadale, tiek uzskatīta par taisnīgu, un laika gaitā paliek nemainīga. Lorenca “taisnīgās” nodokļu aplikšanas piekritēji saista šo jēdzienu ar rīcībā esošā ienākuma sadali un ar labklājības teorētiskajiem pamatiem. Šai sakarībā ir nepieciešams pievērst uzmanību dažiem jēdzieniem.

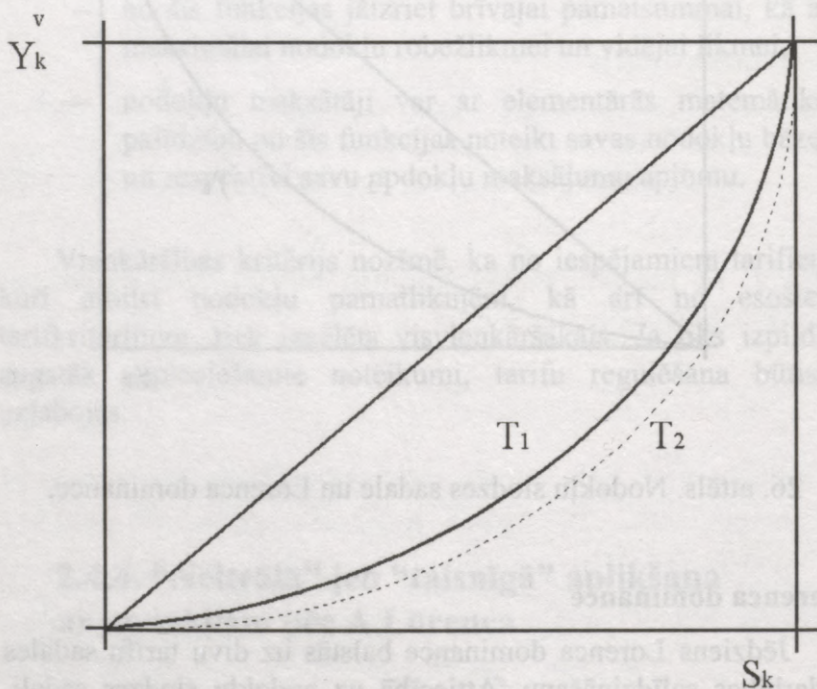
26. attēls. Nodokļu slodzes sadale un Lorenca dominance.

Lorenca dominance

Jēdziens Lorenca dominance balstās uz divu tarifu sadales iedarbības salīdzināšanu. Attiecībā uz nodokļu slodzes sadali, viens tarifs attiecībā pret otru tarifu ir Lorenca dominance, kad pirmā tarifa gadījumā nodokļu slodzes sadale ir mazāk vienmērīga, nekā pie otra tarifa. Viennozīmīga Lorenca dominance ir tad, kad pirmā tarifa Lorenca līkne atrodas pa labi no Lorenca otrās tarifa līknes. Tas izskaidrots īsuma 26. attēlā. Lorenca nodokļu slodzes sadales līkne (T_k – relatīvi kopēji nodokļa iznākumi) tarifa T_1 gadījumā atrodas pa labi no tarifa T_2 ; T_1 tātad pret T_2 ir Lorenca dominance [24].

Attiecībā uz rīcībā esošā ienākuma sadali (Y_k^V), viens tarifs pret otru ir Lorenca dominante, kad pirmā tarifa gadījumā rīcībā

esošā ienākuma sadale ir vienmērīgāka nekā otrā tarifa gadījumā. 27. attēlā ir progresīva tarifa T_1 Lorenca līkne, pa kreisi no mazāk progresīvā tarifa T_2 .

27. attēls. Rīcība esošā ienākuma sadale un Lorenca dominance.

Lorenca neitrālais vai taisnīgais tarifs ir, kā jau minēts, tāds, kurš pie tā ieviešanas iespaido pārdali (sekundārā sadale), bet pie relatīvi vienāda ienākuma augstuma, nodokļu slodzes sadale, resp., rīcībā esošā ienākuma sadale paliek nemainīga. Tas notiek tad, ja mikroekonomiskā tarifu elasticitāte visos gadījumos ir vienāda.

Konstantā tarifu elasticitāte pastāv, ja:

$$t = a \cdot x^b, \quad (93)$$

kur $a > 0$

$b > 0$

nodokļu robežlikme t' tad ir:

$$t' = b \cdot a \cdot x^{b-1} \quad (94)$$

un vidējā nodokļu likme:

$$\bar{t} = a \cdot x^{b-1}. \quad (95)$$

Tarifu elasticitāti var noteikt šādi:

$$E_{t,x} = (b \cdot a \cdot x^{b-1}) / (a \cdot x^{b-1}) = b = \text{const}. \quad (96)$$

Rīcībā esošā ienākuma elasticitāti var noteikt šādi

$$E_{p,x} = (1 - b \cdot a \cdot x^{b-1}) / (1 - a \cdot x^{b-1}) \quad (97)$$

kur $p = x^n$.

Pozitīvai nodokļu summai ($t > 0$) šis tarifs, līdzas konstantai tarifu elasticitātei, uzrāda krītošu rīcībā esošā ienākuma elasticitāti no 1.

Konstantā rīcībā esošā ienākuma elasticitātei ir šāds tarifs:

$$t = x - a \cdot x^b \quad (98)$$

kur $a > 0$

$$0 < b < 1 .$$

Rīcībā esošais ienākums $x^n = x - t$ seko no

$$x^n = x - x + a \cdot x^b \quad (99)$$

un

$$x^n = a \cdot x^b .$$

Rīcībā esošais robežienākums nosaka:

$$dx^n/dx = b \cdot a \cdot x^{b-1} \quad (100)$$

un vidējā rīcībā esošā ienākumu

$$(x^n/x) \cdot a \cdot x^{b-1} . \quad (101)$$

Tā rīcībā esošā ienākuma elasticitāte ir:

$$E_{p,x} = (b \cdot a \cdot x^{b-1}) / (a \cdot x^{b-1}) \quad (102)$$

kur $p = x^n$.

Šis Edgevorta tarifs izrāda konstantu rīcībā esošā ienākuma elasticitāti un tarifa elasticitāti, kas pozitīvam p no bezgalības krītas līdz 1. Tā kā rīcībā esošo ienākumu sadale pie lineāra ienākuma relatīva pieauguma visiem nodokļu maksātājiem paliek konstanta, un līdz ar to nemainās arī Lorenca līkne.

Vienāds elasticitātes gadījumā tarifs ir tikai tad novilcināti progresīvs, ja ir spēkā $1 < b < 2$. Ja $b = 2$, rodas lineāritāte, ja $b > 2$ – paātrināta progresija. Novilcināts progresīvs tarifs ar konstantu tarifu elasticitāti, piemēram

$$t = a \cdot x^{1,5}, \quad (103)$$

visumā atspoguļo robež- un vidējas nodokļu likmes gaitu. Konstanta rīcībā esošā ienākuma elasticitātes gadījumā $0 < b < 1$ robežās tarifs ir novilcināti progresīvs.

2.4.5. Optimālās nodokļu aplikšanas papildproblēmas

Līdz 70. gadiem nodokļu teorijā dominēja sabiedriskās stabilitātes principi, bet jaunākajos laikos priekšplānā nonāk

labklājības kritēriji Ar optimālās nodokļu aplikšanas teorijas palīdzību mēģina rast risinājumu jautājumā par optimālo aplikšanu ar patēriņa un ienākuma nodokli. Šīs teorijas analīze pamatojas uz zinātniski praktiskajiem datiem.

Kā izriet no augstāk minētā, visi nodokļi ir atkarīgi no katra pārdevēja iespaida uz preču cenu. Tā, piemēram, darba tirgū ienākuma nodokļa neto likme ietekmē nodokļa robežlikmi.

Optimālais patērētāju nodoklis

Paceļot speciālos izdevumu nodokļus, (piemēram, atsevišķos patērētāju nodokļus), kā sekas ir ķīlis starp ražotāja un patērētāja cenām. Ar **optimālā patērētāju nodokļa teoriju** tiek meklētas patērētāju nodokļu likmes, kas rastu risinājumu jautājumam par optimālo nodokļu aplikšanu. Papildlikmes teorijā šis jautājums tiek balstīts uz datiem, kas vispārējam izdevumu nodoklim dod priekšrocības pret speciālajam patērētāju nodoklim, pie kam šie rezultāti būtu bazēti uz noteiktā darbalaika.

Kā speciāli likumi apskatāmi **Ramseja likumi** un **invers-elasticitātes likums**. Ramseja likums nosaka, ka optimālās patērētāju nodokļa likmes var noteikt tikai tad, kad pastāv relatīvi vienlīdzīgas kopējas nodokļu likmju izmaiņas pie relatīvi vienādām pieprasījuma izmaiņām pēc visām precēm, kamēr invers-elasticitātes likums prasa augstāku patērētāju nodokļa likmi precēm ar niecīgāku pieprasījuma cenas elasticitāti.

No augstākminēta var atvasināt sekojošus likumus: “no divām precēm ar nodokli spēcīgāk jāapliek tā, kuras patēriņš pie brīva laika pagarināšanas un ar to saistīto relatīvu ienākumu samazināšanos samazinās relatīvi mazāk” (J.F. Oensens). Ar laiku tādu preču patēriņš relatīvi paaugstinās un saskaņā ar

brīvā laika atkarības likumu, preču patēriņš tiek pagarināts ar nodokļu likmes diferencēšanas palīdzību. Šāda, tādā veidā diferencēta patēriņa aplikšana ar nodokļiem būtu neitrāla attiecībā uz ienākumu atkarībā no patēriņa laika. Bez tam, gan invers-elasticitātes likums, gan brīvā laika atkarības likums kalpo patēriņa struktūras uzturēšanai, kā tas bija iedibināts pirms patērētāju nodokļa ieviešanas.

Optimāliem patērētāju nodokļu likumiem ir nepieciešami šādi ierobežojoši pieņēmumi:

- visiem saimnieciskajiem subjektiem ir vienādas priekšrocības, bet patērētāju nodokļu likmēm jābūt atbilstošām katram patērētājam;
- brīvais laiks tiek uzskatīts par ar nodokļiem neapliekamu preci;
- vienkāršības dēļ runa ir tikai par vispārējo optimumu (netiek ieviests sadales mērķis).

Optimāla aplikšana ar ienākuma nodokli

Optimālais ienākuma nodoklis tiek uzskatāms par ienākuma pārdalīšanas instrumentu. Šajā teorijā tiek analizēts darba piedāvājums un indivīdu ietaupījumu stāvoklis. Ja sadales mērķis atrodas priekšplānā, optimālā ienākuma sadale var būt meklējama tikai sociālas labklājības ietvaros, kuros kā argumentu var izmantot sadales optimumu. Pretēji vecajām maksāšanas spēju principu teorijām (sevišķi minimālā maksājuma principa izpausmi), kur neatkarīgi no lietderības funkcijas tipa, rodas progresīvais tarifs, pie optimālā ienākuma nodokļa tarifa pamatā būs maksāšanas gatavība.

Ja lietderības funkcija ir atkarīga tikai no ienākuma x , tad

$$U = U(x, 1),$$

pie kam 1 apzīmē darbalaiku. Aplikšana ar ienākuma nodokli tagad iespaido ienākuma/ brīvā laika sakarību, pie kam rodas negatīva un nepieaugoša darbalaika robežlietderība. Optimāla ienākuma nodokļa tarifa noteikšana vispārējā formā ir sevišķi grūta, ja pat ne neiespējama. Lai rastu risinājumu, vajadzīgi daudzi pieņēmumi un ierobežojumi (vispirms: nodokļu maksātāji atšķiras ar individuālām spējām; blakus parastajiem neoklasiskajiem pieņēmumiem vēl jāievēro lineārā tehnoloģija, kā arī līdzdalība no nodokļu maksātāju puses). No optimālā, nelineārā ienākuma nodokļu tarifa tad izriet, neatkarīgi no pilsoņu labklājības, sekojošas svarīgas īpašības:

- (1) nodokļa robežlikmes atrodas starp 0 un 100%,
- (2) maksātājiem ar augstākiem ienākumiem nodokļa robežlikme ir 0,

(1) īpašība bija jau minēta tarifkriteriju teorijā. Jauna ir (2) īpašība, kas mazāk saistīta ar taisnīguma teoriju. Bet pirmajām kārtām, augstāko ienākumu posmos nodokļa robežlikme ir tik augsta, ka bez būtiskām nodokļa maksājumu pieauguma izmaiņām kopējā sabiedriskā labklājība tiks samazināta. Praktiskajai nodokļu politikai šis moments vispār varētu būt nesvarīgs, jo nevar pateikt, kurā konkrētā ienākumu posmā augstāk minētajām tarifa īpašībām jābūt izpildītām. Negatīvās stimulācijas iedarbības rezultātā šis secinājums kļūst relatīvs.

Šajā teorijā uzmanība, lielākoties, tiek pievērsta nodokļu tarifam, kurš ir lineārs, iepriekš pieņemtās brīvās summas rezultātā, bet uzrāda netiešu progresiju.

Šā nodokļa robežlikme ir jo augstāka, jo augstākā līmenī ir dotās sociālās labklājības uzturēšana. Ja ņemam tā saucamo Benthama labklājības funkciju, kas seko "vairākuma laimes principam", izriet relatīvi zemāka nodokļu likme, jo šī labklājības funkcija neizslēdz, ka pastāv situācija, kurā viena vai vairākas personas vispār nesaņem nekādu labumu. Pie multiplikatīvās labklājības funkcijas pēdējais ir izslēgts.

$$SW_N = \prod_{i=1}^n U_i \quad (104)$$

Sabiedrības labklājība tikai tad ir maksimāla, kad vairs nav iespējams paaugstināt to personu labklājību, kas saņemniecīgāko labumu; citiem vārdiem sakot, minimālais labums tiek paaugstināts. Šī labklājības funkcija pieprasa lielākos sociālos pabalstus.

Optimālās nodokļu aplikšanas teorijas kritika saistīta ar tās augstajiem formālajiem uzdevumiem; pamatā galvenokārt tie ir neoklasiskie līdzsvara modeļi. Jaunākajos laikos attīstījās arī nelīdzsvara teorijas, kuras nevar izskatīt formāli. Optimālā ienākuma nodokļa teorija apskata gandrīz tikai vertikālā taisnīguma problemātiku, bet horizontālā taisnīguma jautājumi paliek neapskatīti. Tai pat laikā optimālās nodokļu aplikšanas analīzes gaitā nerodas dati, kas būtu pretrunā ar tradicionālajiem finansu zinātniskajiem atzinumiem (Krauze/Junks F.Oensens) [14].

Kā vienu no galvenajiem analīzes rezultātiem var minēt secinājumu, ka efektivitātei ir svarīgas nodokļa robežlikmes, bet taisnīguma teorijai svarīgas ir vidējas nodokļu likmes (Sandmo). Tādējādi, Paušalla izteicieni noder arī dažādu tarifu veidu salīdzināšanai, jo pie dotajiem tarifu veidiem abas funkcijas ir

viennozīmīgi noteiktas, tā kā šāda veida diferencēšanai nav nekādas nozīmes. Starp citu, pārdales iedarbība, attiecībā uz rīcībā esošajiem ienākumiem, ir noteikta izmantojot rīcībā esošo ienākuma elasticitāti, kurā ietilpst gan robež-, gan vidējas nodokļu likmēs.

Pēc Sandmo domām, optimālas nodokļu aplikšanas teorijā svarīgākais ir "intuitīva ekonomiskā saprašanās" par kādiem noteiktiem politiskiem jautājumiem, kas saistīti ar aplikšanu ar patēriņa un ienākuma nodokļiem. Tomēr nevar atvairīt domu, ka daudzi autori labāk darbojas formālajā modeļu pasaulē, izvairoties no saskarsmes ar praktisko politiku. Sakarā ar to optimālas nodokļu teorijas nozīmi vajadzētu vērtēt ļoti atturīgi, it īpaši to, kas attiecās uz hipotēzes praktisko pārbaudi. Reālajā dzīvē matemātiskie modeļi ne katrai situācijai var būt pieņemami. Tāpēc visumā optimāla nodokļu teorija raksturojas ar likumiem, kuru darbības rezultātā ir vērojams tirgus produkcijas pieaugums. Aiz tiem stāv neoklasiskais vērtējums par labu tirgus produkcijai, kas izpaužas pilnīgā ēnu sektora neievērošanā. No kopējā labklājības koncepcijas redzes viedokļa, nodokļu sistēmai, kura palielina tirgus produkciju, nav automātiski jāklūst par sabiedriski optimālu. Praksē, informācijas deficīta dēļ, ieviest optimālu patērētāju nodokļa sistēmu nav iespējams.

2.5. Alternatīvie nodokļu aplikšanas pamati

Par nodokļu aplikšanas pamatu var uzskatīt, kā jau iepriekš esam konstatējuši, nodokļu objektu. Atšķirība būtu vienību nodoklim. Šis specifiskais nodoklis pārsvarā ir patērētāju nodoklis, kas saistīts ar vienību daudzumu. Pie tā parādās

problēma ka, mainīgajā naudas vērtības procesā iznākums, pie konstantas nodokļu likmes, netiek reāli novērtēts. Rezultātā, šā nodokļa nodokļu maksājumu elasticitāte ir mazāka par 1, kad šo preču patēriņš nepieaug progresīvi sabiedrības ieņēmumiem (kā tas, piemēram, ir ar luksusu precēm). Ja šie inflācijas zaudējumi būtu izlīdzināti, būtu vajadzīga nodokļu likmes paaugstināšana.

Pie atsevišķiem nodokļiem (piemēram, pievienotās vērtības nodoklis) šīs problēmas nav, par cik inflācija relatīvās cenas atstāj neskārtas. Iespējamie saskares punkti vērtības nodoklim ir ienākumi, izdevumi un manta. Nodokļu aplikšanas pamatu izvēle ir savukārt atkarīga no nodokļu maksātspējas interpretācijas. Šeit iet runa par jautājumu, kas skar horizontālo taisnīgumu, kamēr tarifu teorija skar vertikālā taisnīguma jautājumus.

2.5.1. Ienākumi

Literatūrā ir plaši izplatīta izpratne, ka ienākums ir labākais un korektākais nodokļu aplikšanas pamats, tā kā tas nodokļu maksātspējas principam ir visatbilstošākais. Turklāt nodokļu maksātāja maksātspēja nostādīta vienādi ar nepieciešamības apmierināšanu privātajā dzīvē (H.Hallers). Nodokļi var tikt uztverti kā ierobežojums vajadzību apmierināšanai. Svarīgākais noteicošais lielums vajadzību apmierināšanai ir ienākums, tā kā ar maksātspēju saprot spēju no faktiski iegūtajiem ienākumiem sniegt valstij naudas maksājumus.

Blakus monetāriem ienākumiem, nozīme ir arī reālajām ienākuma sastāvdaļām, kas paaugstina nodokļu maksātāja labklājību. Tā ir naudas vienību vērtība un tirgū saņemtā

ienākuma vērtība. Šeit rodas nozīmīgas problēmas kas saistītas ar pielietoto novērtēšanas metodi. Novērtēšanas problēma attiecībā uz **brīvā laika** izmantošanu novedusi pie tā, ka tāda veida labklājībai svarīgas aktivitātes netiek ietvertas nodokļu ienākumu definīcijas ietvaros. Vertikālā skatījumā tam nav seku tik ilgi, kamēr aktivitātes sadala, atbilstoši naudas ienākumam. Kad nemonetārās labklājības sastāvdaļas, pretēji tirgus ienākumiem, pieaug svarā, krītas kritērija "naudas ienākumi" kvalitāte kā nodokļu aplikšanas pamats pēc maksātspējas (Cimmerman).

Horizontālās vienlīdzības princips iziet no tā, ka divas personas, kuras pirms aplikšanas ar nodokli atradās vienādā labklājības līmenī, arī pēc nodokļa nomaksas paliek tādā pašā līmenī. Horizontālā taisnīguma teorijas problemātika izpaužas vēl skaidrāk, ja iziet no dažādu priekšrocību sistēmām, piemēram, kad kādai personai ir lielākas brīvā laika priekšrocības, nekā otrai un rezultātā – lielāks brīvais laiks pieprasa ienākumus. Ja abi pirms nodokļiem atradās vienādā lietderības līmenī, ienākuma nodoklis diskriminēs to, kuram bija mazākas brīvā laika priekšrocības. Horizontāli nevienlīdzīgi darbojas ienākuma nodoklis arī tad, kad pie vienāda ienākuma pie viena saimnieciskā subjekta "darba ilgums" ir lielākas, nekā otrai personai. Prasība pēc horizontālās vienlīdzības, tātad, ir tikpat problemātiska kā pie vertikālās vienlīdzības.

Problemātiska ir arī ienākuma definīcija. Pēc vairāku autoru priekšlikuma tā saucamā "**tūrā īpašuma pieejas teorija**" aptver visus tīros ienākumus: vērtības, "naudas vērtību", dāvanas, mantojumu, tāpat mantas zaudējumus.

Līdz ar to, uzskaita arī vērtības pieaugumu ienākumam, kurš rodas, kad ceļas kādas objekta vērtība (piem., akcijas, zemes gabali). Pie pārdošanas, skatoties no inflācijas viedokļa, peļņa vēl nebūtu problēmas jautājums, ja tā nav saistīta ar

atbilstošu naudas ienākumu. Grūtāk ir novērtēt situāciju, kad nerealizēto objektu vērtības pieaugums tiek ietilpināts ienākuma nodokļa pamata ietvaros: vai tāda veida vērtības pieaugums patiešām paaugstina maksātspēju? Katrā gadījumā tad būtu arī jāietilpina atbilstoši vērtības zaudējumi. Tas nozīmīgi paaugstina sarežģītību, tā kā faktiskās tirgus cenas neatspoguļo šo situāciju.

Arī inflācijas iedarbībai ir savas problēmas. Pie slīdošās inflācijas nepārtraukti kāpj vidējā nodokļu slodze. Reāli vienādi palikušie ienākumi tad padoti augstākai nodokļu slodzei. Ja inflācijai atbilstoši paaugstinājies ienākums, nodokļu maksātāja vajadzību apmierināšanas līmenis nemainās. Maksātspējas princips tiek ievērots, tā kā laika gaitā stacionārais reālais ienākums tiek aplikts ar kādu konstantu reālu nodokļa slodzi. Problēma, attiecībā uz horizontālā taisnīguma principu, izpaužas, tādējādi, kā kādas personas ienākumi dzīves ciklā mainās, otras personas tikpat augstie ienākumi paliek konstanti. Tad, sakarā ar vertikālā taisnīguma pamatlikumu, tiek pielietots progresīvais tarifs, kurš rūpējas par šiem mainīgajiem ienākumiem un par gada ienākuma principa pielietošanu, kā arī par augstāku kopējā nodokļu maksājuma summu kā pie konstantā ienākuma. Vienādi augsti dzīves ienākumi, tātad, ar nodokļiem tiek aplikti dažādi (ideāli, ja pamatā būtu dzīves ienākums). Ja praksē tas nav ieviešams, jābūt ilgtermiņa vidējās nodokļu likmes praksei (piem., pieci gadi).

Aptverošā ienākuma nodokļa pamatā ietilpst arī ienākums, kas nav saistīts ar tirgu. Kā piemēru var minēt lauksaimniecisko pašpatēriņu. Pie šiem ienākumiem pieskaitāmi arī brīvā laika pielietošana no vienas puses pašražošanai, t.i., produkcijai, kura tiek novērtēta ar tirgus cenām un – no otras puses – tīrais laika patēriņš. Ar ienākuma definīciju ir saistīta svarīgu problēmu rinda, kuras praksē novedušas pie tā, ka tiek pielietots "pragmātisks" ienākuma nodokļa pamata jēdziens, kas vairāk

vai mazāk spēcīgi atšķiras no "vispārējā" ienākuma nodokļa pamata jēdziena ņemot vērā nodokļu bāzes izmaiņas.

2.5.2. Izdevumu nodokļi

Kamēr ienākuma nodokļi ir saistīti ar ienākumu saņemšanu, **izdevumu nodokļi** saistīti ar ienākumu pielietošanu. Speciālo izdevumu nodokļu gadījumos, izdevumi atsevišķām precēm ir nodokļu pamats, kamēr pie vispārējā izdevumu nodokļa, visi ienākuma veidi, izņemot ietaupījumus, ietilpst nodokļu pamatā. Atšķirībā no vispārējiem izdevumu nodokļiem, ir vēl personīgie izdevumu nodokļi, kuri kā personīgie ienākuma nodokļi arī paredzēti konkrētiem patēriņa apstākļiem.

• Izdevumi atsevišķām precēm

Šeit nodokļu pamats ir izdevumi par atsevišķām precēm. Kaut arī šie nodokļi darbojas regresīvi, – tātad, augstāko robežpatēriņa apjoma rezultātā, zemākajos ienākuma slāņos tos sevišķi noslogo, tomēr tas dod iespēju raksturot nodokļa pamatu. Nodokļi var būt izmantoti, piemēram, ekvivalences principa ievērošanai. Speciālie izdevumu nodokļi (patērētāju nodokļi) var būt ar aizvietotāja raksturu. Tā, piemēram, minerāleļļas nodoklis (uz benzīnu vai dīzeļdegvielu) var būt kā aizvietotājs administratīviem ielu izmantošanas nodokļiem. Speciāliem izdevumu nodokļiem var arī būt pārdales mērķi, ja tie ir izmantoti "luksus" preču aplikšanai, kuras pirmām kārtām pieprasa personas ar augstiem ienākumiem. Tās sevišķi tiek piedāvātas tur, kur finansu pārvalde vēl nav sevišķi attīstīta; tai

pat laikā tikai atsevišķa pieprasījuma nodokļiem pie galvenokārt naturālas saimniecības ir nozīme, sevišķi, ja tirgus ienākums ir tikko aptverams un kopējai labklājībai spēlē pavisam niecīgu lomu.

Nozīmīga loma ir speciālajam izdevumu nodoklim sakarā ar apkārtējās vides problēmām. Ja šie nodokļi uzlikti precēm ar augstu negatīvo ārējo efektu, tie var tikt zināma mērā, ar atsevišķa patērētāju nodokļa stāpniecību, neitralizēti, tā kā šo preču ražošana un patēriņš dotajā gadījumā var tikt samazināts. Šie nodokļi kalpo arī efektivitātes korekcijai, tā kā paaugstinātas izmaksas ieplūst privātajā ražošanas kalkulācijā. Starp citu, atsevišķu preču aplikšana ar nodokli, padara nepieciešamu arī tuvāko aizvietotāju aplikšanu ar nodokli, jo pretēja gadījumā notiek izvairīšanās no nodokļu maksāšanas, sakarā ar aizvietotāju patēriņu. Ja, piemēram, tiek pacelts cukura nodoklis, nepieciešami pacelt nodokli arī mākslīgajām saldvielām, ja tikai tāda aizvietošana nav speciāli paredzēta.

Saimniecības kopizdevumi

Vispārējie izdevumu nodokļi veido galveno daļu mūsdienu nodokļu sistēmā. Kamēr ienākumi raksturo nodokļu maksātspēju, vispārējie izdevumu nodokļi bāzējās uz **patēriņa spēju**, kurai ne vienmēr jābūt atkarīgai no atbilstošiem tirgus ienākumiem (piemēram, ēnu ekonomikas apstākļos). Nodokļu sistēmā, kas aptveroši vēlas sekot maksātspēju principam, arī patēriņš kļūst par vērā ņemamu nodokļa pamatu. Tādā gadījumā, budžeta sastādīšanai pirmajām kārtām tiek pielietots vispārējais patēriņa nodoklis, kas ir proporcionāls.

Runājot par horizontālā taisnīguma principu, nodokļu pamatojumam "izdevumi" ir akceptējami, kad tie ir atbilstoši attiecīgam patēriņa preču daudzumam. Attiecībā uz ienākumu, tie ir horizontāli netaisnīgi, jo pie vienādiem ienākumiem var atšķirties robež- un vidējie patēriņapjomi. Piemēram, ģimenei, kurai jāuztur vairāki bērni, izrādās augstāki patēriņa apjomi, respektīvi arī augstāki izdevumi nodokļu maksāšanai attiecībā uz ienākumiem.

Arī vertikālā taisnīguma pamatlikme (mērķis – ienākuma nivelēšana) tiek skarta, jo vidējais patēriņa apjoms ar kāpjošu ienākumu krītas. Vispārējais patērētāju nodoklis tad, diezin vai, ir proporcionāls attiecībā pret nodokļa pamatu "patēriņu", bet regresīvs, jo tas attiecas uz nodokļa pamatu "ienākumu". Šie noteikumi ir piemērojami īsam periodam. Ja apskata dzīves ciklu, (piem., atbilstoši Frīdmaņa ienākumu hipotēzei kā argumentu patēriņa funkcijā) šie regresīvie periodiskie efekti varētu būt samazināti ar to, ka, pieaugot vecumam, augstākajos ienākuma posmos ar salīdzinoši niecīgākiem vidēja patēriņa apjomiem nodokļa pamats – "ienākumi" palielinās. Ja, kā racionālajos dzīves ienākumu modeļos paredzēts, kopējais dzīves ienākums tiek patērēts pilnīgi, tad vispārējais patērētāju nodoklis būtu, attiecībā uz dzīves ienākumiem, proporcionāls. Ja palikušās mantojuma daļas un to daudzums palielinās, pieaugot dzīves ienākumiem, tad arī no dzīves cikla redzes vispārējais izdevumu nodoklis paliek regresīvs. Vispārējo izdevumu nodokļu **regresīvā iedarbība** var tikt ierobežota ar to, ka noteiktas preces (dzīves nepieciešamībai) tiek izņemtas no nodokļu pamata – "izdevumi". Otra iespēja samazināt regresīvo iedarbību ir diferencēt nodokļu likmes preču kategorijām, piemēram, zemākas nodokļu likmes uz pirmās nepieciešamības precēm un augstākas – uz luksus precēm.

Personīgie saimnieciskie izdevumi

Personīgie saimnieciskie izdevumi ir patēriņa izdevumi, kā saimnieciska subjekta nodokļu pamats [24].

Izdevumu nodokļu pamats ir saimnieciskā subjekta patēriņš kādā noteiktā periodā, tātad, patērēto preču un pakalpojumu naudas vērtība. Perioda patēriņa noteikšanai ir divas iespējas - tiešā un netiešā. Pie tiešās metodes tiek aptverti visi patēriņa izdevumi atsevišķi un aplikti ar nodokli, kas arī saistīts ar nodokļu maksātāju laika patēriņu. Netiešā metodē patēriņu nosaka kā ienākumu un ietaupījumu starpību, noteiktā periodā. Šo pamatprincipu var attēlot šādi:

- (1) Perioda ieņēmumi
- (2) - Neto ietaupījumi
-
- (3) Bruto izdevumi
- (4) - beznodokļa izdevumi
- (5) - Izdevumi ilglietojamo preču iegādei
- (6) + ilgi lietojamo preču vērtības norakstīšana
-
- (7) nodokļiem paredzētie izdevumi

Šī vienkāršā shēma jau paskaidro nodokļu pamata problēmjautājumu, saistītu ar personīgiem izdevumiem, piemēram, ilgi lietojamās patēriņa precēs uzskaitīšana. Turklāt

pie perioda ieņēmumiem jāpieskaita arī kredīti un dāvanas. No nodokļiem brīvi izdevumi ir tādi, kuri, saimniecisku un sociālpolitisku pamatu dēļ palikuši ar nodokļiem neaplikti; tiem ir atsevišķi noteikumi, kas ir nepieciešami nodokļu maksātāju tiešā patēriņa novērtēšanai. Tātad, līdzīgi kā pie ienākuma nodokļa, arī pie "personīgo izdevumu" nodokļu pamatu noteikšanas rodas tehniskās un administratīvās grūtības. Attiecībā uz nodokļu tarifu, jāmin, ka personīgajam izdevumu nodoklim, kuram pamatā ir maksātspējas princips, tāpat kā ienākuma nodoklim, jābūt progresīvam. Ja pastāvošo ienākuma nodokli jāaizvieto ar izdevumu nodokli, un jāiziet no kāda vidējā patēriņa apjoma c , kā arī, vienkāršības dēļ, no izdevumu nodokļa t_A proporcionālās likmes un no ienākuma nodokļa t_E , iegūst sekojošu sakarību:

$$t_A = t_E / (c(1 - t_E)) \quad (105)$$

Fakts, ka efektīvā izdevuma nodokļa robež- un vidējā likme sanāk ievērojami augstāka nekā atbilstošā likme pie ienākuma nodokļa (izdevumu nodokļa tarifs parādās kā būtiski izteikti progresīvs, salīdzinoši ar ienākuma nodokļa tarifu) noved pie pārdomām, ka izvairīšanas stimuls pie nodokļu pamata "personīgie izdevumi" ir lielāks, nekā pie nodokļu pamata "ienākumi".

Izdevumu nodokļu aizstāvji nodokļu pamatu "personīgie izdevumi" uzskata par labāku indikatoru maksātspējai, nekā nodokļu pamatu "ienākums". Viņu kritika balstās uz praktiskās ienākuma definīcijas, kā tā tiek sniegta daudzajām ienākuma nodokļa likmēm, piemēram kā tā ir pielietojamā vispārējā ienākuma nodokļa noteikšanai. Nodokļu pamata "ienākums" trūkumi tiek novērsti ar pāreju uz izdevuma nodokli. Daži autori

principiāli apstrīd, ka ienākums ir vienots indikators maksātspējām, jo ienākums atspoguļo tikai potenciālās maksātspējas. Faktiskā maksātspēja ir saistīta ar vajadzību apmierināšanas līmeni, tātad ar patēriņu. Tāpēc rodas jautājums, vai arī ietaupījumi nekalpo vajadzību apmierināšanai (sevišķi drošības vajadzības, īpašuma vajadzības u.c.). Daži autori šo jautājumu apstiprina (H.Hallers, Goode), citi – noliedz (Šneiders) [6, 8].

Šai sakarībā ienākuma nodoklim tiek pārņemts, ka ietaupījumi nodokļu pamatos "ienākums" rada **dubultslodzi**, kas pie izmēru pamatiem "izdevumi", pamatojoties uz ietaupījumu nodokļu brīvību, nenotiek. Hobbes un Milla pamatojumi nosaka: "Ienākuma nodokļi sākumā skar ietaupījumu veidošanos, lai vēlāk no nodokļiem apliktajiem ienākumiem varētu taupīt." Līdz ar to, turpmākajos periodos tiek aplikta arī ietaupījuma peļņa, jo procenti ieiet nodokļu pamatos un, līdz ar to, padoti ienākuma nodoklim – tā ir ietaupījuma dubultslodze. Ja maksātspējas indikators tiek noteikts pēc ienākuma, tad vajag visus ienākumus, vienalga, no kādiem avotiem tie ir iegūti, aplikat ar nodokli. No ietaupījumiem radītie īpašumi ir jauns ienākuma avots un nākošajos periodos nes procentus. Dubultslodzes tēze, tātad, neiztur kritiku. No sadales politikas redzesviedokļa, no personīgā izdevumu nodokļa (ienākuma un korporācijas nodokļa sistēmas vietā) tiek atbrīvotas ne tikai ietaupījumu summa, bet arī uzņēmuma peļņa, ciktāl tā netiek izmantota patēriņa mērķiem. Rezultātā var būt, ka īpašumu sadale nāk par labu nodokļu maksātājiem ar jau relatīvi augstu īpašuma sastāvu, citiem vārdiem sakot, varētu spēcīgi pieņemt īpašumu koncentrācija. R. Fišers uzskata par nepieciešamu papildus progresīvu īpašumu nodokli, lai koncentrācijas sekmēšanas iedarbība būtu novērsta ar personīgo izdevumu nodokli. Jaunākajās diskusijās, tā kā izdevumu nodokli tieši nevarot aizsargāt no bezdarba, tiek pievērsta uzmanība efektīvai

personīgā izdevumu nodokļu teorijai. Šai sakarībā ir nozīmīgi, ka izdevumu nodokļu aizstāvji atzīmē, ka no izdevumu nodokļiem, atšķirībā no ienākuma nodokļa, neizrietot nekādi tiešie efekti uz darba piedāvājuma apjoma izmaiņu. Bez tam izdevuma nodoklis labvēlīgi iespaido nākotnes patēriņu, pretēji tagadējam patēriņam, tātad, ierosina ietaupījumus, investīciju darbību un, reizē ar to, formālas saimniecības attīstību. Tātad izdevuma nodoklim ir raksturīgs tas, ka šis nodoklis oficiāla darba stimulu mazāk traucē, nekā ienākuma nodoklis (Peffekovens).

Tomēr pastāv bažas, ka kāda progresīvi veidota izdevuma nodokļa, tāpat kā ienākuma nodokļa, nivelējoša iedarbība ir vājāka un, reizē ar to, tas mazāk veicina mērķi "vertikālais taisnīgums" jo pie augstām nodokļa robežlikmēm varētu palielināties izvairīšanās no patēriņa un, līdz ar to, izvairīšanās no nodokļiem. To ievērojot, arī ietaupījumu "virspeļņa" jāapliek ar izdevumu nodokļiem, tā kā jāuzskata par vajadzīgu kāds īpašuma nodoklis. Rodas jautājums kā būt ar argumentu, ka izdevuma nodoklis, attiecībā uz formālo sektoru, pieaugumam izdevīgāks par ienākuma nodokli. Pie ienākuma nodokļa argumentē, ka ar pieaugošajām nodokļa robežlikmēm dominē aizvietošanas efekts, tātad, tiek samazināts darba piedāvājums. Ierobežots oficiāls darba piedāvājums vienlaicīgi nozīmē pieaugošu ēnu saimniecību. Ienākuma nodoklis visumā apgrūtina darba dalīšanu, kura vēsturiskajā attīstības procesā bija saimnieciskās izaugsmes avots.

Vai no tā var secināt, ka izdevumu nodokļi neskar darba rezerves saimniecībā, tas ir, ka izdevuma nodokļi neiespaido darba dalīšanu? Būtībā jautājums ir atkarīgs no izdevumu nodokļa progresijas pakāpes, t.i., cik spēcīgi palielinās progresija ar kāpjošu patēriņu. Pie ienākuma un korporāciju nodokļa aizvietošanas ar vienāda lieluma izdevuma nodokli, progresijai, attiecībā uz patēriņu jābūt izteiktākai, nekā attiecībā

uz ienākumu, tā kā pirmais nodoklis ir atkarīgs tikai no ienākuma lieluma, citiem vārdiem sakot, izdevuma nodoklim vajadzētu būt ar būtiski augstākām nodokļa robežlikmēm, kā tas ir ienākuma nodoklim. Abi nodokļi ar līdzīgu paaugstināšanu ir vienādi jūtami. Ja patēriņa izdevumi, sevišķi uz ilgstošas lietošanas patēriņa precēm, būs aplikti ar nodokļa likmēm, teorētiski nav izslēgts, ka nodokļu maksātāji savu oficiālo darba laiku tāpat ierobežo, lai papildus brīvā laikā savas patēriņa preces daļēji saražotu paši un, tādā veidā, izvairītos no izdevumu nodokļa. Arī tieša preču apmaiņa, kas arī šodien novērojama pie lielas ienākuma progresijas, var notikt, un būtu būtiski vēl ienesīgāka. Jautājums vai tiešais iespaids uz oficiālo darba piedāvājumu pie ienākuma nodokļa būs lielāks, nekā netiešie efekti oficiālajam darba piedāvājumam pie izdevuma nodokļa, teorētiski nav atbildams. Katrā gadījumā arī pie izdevumu nodokļa nav izslēgti negatīvi stimuli uz darba piedāvājumu oficiālajā saimniecībā.

Tagad arī ienākuma nodokļa aizstāvji atzīst, ka teorētiski taupīšanas stimulsi un taupīšanas iespējas pie izdevumu nodokļa ir lielākas (Goode). Saimniecības augšanas impulsi ir sagaidāmi jo vairāk, jo mazāk būs ietekme uz investīcijas riskiem pie izdevumu nodokļa. Atsevišķi vēl ir aplūkojams jautājums kā tad ir ar taupības un investīciju stimulu, kad blakus izdevumu nodokļiem tiek papildus prasīti īpašuma nodokļi. Daži izdevumu nodokļu aizstāvji nepievērš uzmanību stimulu iedarbībai, kas izriet no papildus īpašuma nodokļiem.

Stimula efekts kapitāla veidošanai ir sadalīts dzīves gaitā vai koncentrēts nodokļu maksātāja dzīves nogalē atkarībā no tā vai tiek prasīts kāds gada īpašuma nodoklis vai mantojuma nodoklis (īpašuma nodoklis dzīves nogalē). Arī šeit aplikšana ar nodokli iespaido progresijas pakāpes iedarbību.

Īpašuma nodokļa sistēmai ir raksturīgi tādi pat sarežģījumi, kā kopējai nodokļu sistēmai, kuri ar ienākumu aizvietotājiem, ar izdevumu nodokļiem var būt apieti.

Kopškatā, tikai daži argumenti liecina par nodokļa pamatu "personīgie izdevumi". Vadošā vērtība arī šodien ir ienākumiem kā maksātspējas rādītājiem (Neimarks). Ir labi argumenti papildpatēriņa aplikšanai ar nodokli, vismaz tik ilgi, kamēr maksātspēja ir saistīta ar ienākuma definīciju ietvaros. Patēriņa aplikšanai būtu jāpastāv netiešā nodokļu aplikšanas formā (Peffekovens, R. Fišers).

2.5.3. Īpašums

Atsevišķas īpašuma preces

Īpašums ir senpazīstamais nodokļu pamats. No vienas puses mantas jēdziens ir saistīts ar tirgus ienākumiem, no otras – parasti sociālais statuss un īpašuma piederība bija savstarpēji saistīti. Sākumā galvenā loma bija zemei. Īpašuma nodoklis sākumā, tāpat, bija **zemes nodoklis**. Tikai vēlāk, ar tehnisko progresu un saimniecisko attīstību, arī reālo kapitāla preču esamība izmainīja nodokļu pamatus [7, 14].

Tas noveda pie tā, ka par nodokļu pamatu sāka uzskatīt dažādas īpašuma sastāvdaļas. Vācijā, piemēram, bija ieviests zemes nodoklis, un amatnieku kapitāla nodokli. Pie tam jāievēro, ka šie nodokļi uzrādīja objektu raksturu. Subjektīvās nodokļu maksātāju pazīmes, attiecībā uz nodokļu apmēru, netika ņemtas vērā.

Daļējie īpašuma nodokļi līdzīgi kā daļējie patēriņa nodokļi, nav neitrāli attiecībā uz īpašuma struktūru, toties atsevišķu īpašumu preču aplikšana ar nodokļiem atbilst horizontālās vienlīdzības principam, jo pie vienāda īpašuma apmēra, nodokļu maksājumi būtiski bija atkarīgi no īpašuma struktūras. Citi saimnieciskie un sabiedriski-politiskie mērķi, piemēram, vienmērīgāka īpašuma sadale, varētu būt par iemeslu atsevišķam īpašuma nodoklim.

Īpašuma nodokļi, sevišķi rūpniecības nodokļi, teorijā, tiek saukti par substances (lietišķiem) nodokļiem (Rose). Īpašuma nodokļi īpašuma sastāvu skar tikai tad, ja īpašuma nodokļa maksājums ir augstāks par īpašuma ienākumiem. Eksistējot vairākiem nodokļiem, (ienākuma, personīgā īpašuma, daļēja īpašuma) ar dažādiem pamatiem, atsevišķos gadījumos, nodokļa maksājums var pārsniegt īpašuma peļņu; tad būtu lieki runāt, kurš nodoklis beigu beigās ietekmē īpašuma sastāvu.

Personālais kopnodoklis

Nodokļa pamats personīgajam kopnodoklim, ir nodokļa maksātāja īpašuma kopvērtība. Īpašuma kopvērtības noteikšanai nepieciešams uz vienas bāzes salikt visas īpašuma sastāvdaļas. Šeit nepieciešami trīs vērtēšanas kritēriji: (1) tirgus vērtība, (2) peļņas vērtība, (3) kapitāla vērtība. Atkarībā no tā, kurš no novērtēšanas kritērijiem tiek izmantots, nodokļu pamatu noteikšanai rodas zināmi traucējumi, kuri ietekmē horizontālā taisnīguma principu.

Ja nodokļu pamatu noteikšanai izmanto īpašuma kopvērtējumu, tad teorētiski pamatā būs vispārējā ienākuma nodokļa bāze, jo kāda saimnieciska subjekta īpašums reprezentē pirkšanas spējas stāvokli. Pamatos individuālo īpašuma stāvokli nosaka nākotnes ienākumu pašreizējā vērtība. Tādēļ tekošajam

īpašuma nodoklim jāatbilst individuālā ienākuma aplikšanai ar nodokli nākotnē. Šai ziņā, ienākuma nodoklis ietekmē horizontālo un vertikālo taisnīgumu.

Bet, ja kāda aptveroša ienākuma definīcijā ir vērojamas grūtības, īpaši pielietojot to praksē, pie īpašuma lomas nozīme kļūst lielāka. Īpašuma stāvokli jānovērtē naudas izteiksmē un, šajā gadījumā, izmantot vienotu vērtēšanas kritēriju praksē nav iespējams. Lai īpašuma nodoklis horizontāli un vertikāli būtu taisnīgs, novērtēšanai jābūt regulārai (pēc iespējas – ik gadu). Tas nozīmē nodokļu maksātāja priekšmetu kopējo, relatīvo uzskaiti un novērtēšanu (saimniecības un uzņēmuma). Praksē īpašuma sastāvdaļas, kuras grūti novērtējamas, parasti atstāj ārpus nodokļa aplikšanas un novērtēšanai izmanto metodes, kas ir atkarīgas no īpašuma veida.

Mantošanas nodoklis un dāvinājumi

Šeit nodokļu pamats ir īpašuma pāreja nāves gadījumos. Tā kā īpašuma pārešana iespējama arī ar dāvinājumu un mērķa pielietojumu, tiek pielietota atbilstoša īpašuma novērtēšana, kas tiek uzskatīta par nodokļa pamatu. Pie tam nodokļu pamats var būt vai pie mantojuma atstājēja (mantojuma atstāšanas nodoklis) vai pie mantotāja (mantojuma saņēmēja nodoklis). Sekojot tīrā īpašuma pieejas teorijai, varētu uztvert īpašuma palielināšanu mantošanas vai dāvinājuma rezultātā kā ienākumu, kuru var uzskatīt par nodokļa pamatu. Ja piekritam avotu teorijai, pēc kuras tikai no ilgstošiem avotiem plūstoši ienākumi pieskaitāmi pie aplikamajiem ienākumiem, tad pie mantošanas, kā arī pie dāvinājumiem, runa ir par vienreizēju pieplūdumu, kurš nenāk no ilgstošajiem avotiem (Kolms); tātad – ienākuma nav.

Mantojuma atstājēja nodoklis atšķiras savā iedarbībā no mantojuma saņēmēja nodokļa tikai tad, ja tarifs ir progresīvi

veidots (piemēram, atkarībā no radniecības grāda). Arī pie nodokļa pamatiem “mantojums un dāvinājums” pastāv līdzīgas problēmas, kā pie īpašuma nodokļa, tā kā arī tas praksē parasti saduras ar horizontālā un vertikālā taisnīguma postulātiem.

2.5.4. “Par” un “pret” nodokļu pamatiem

No iepriekš minētā var secināt, ka optimāla nodokļa pamata tāpat, kā taisnīga tarifa nav. Katrā gadījumā var sacīt, ka īpašuma vērtība ir visgrūtāk nosakāmais nodokļu pamats, kas neatbilst mūsdienu teorijas prasībām. Tam nepieciešama augsti attīstīta finansu pārvalde un paaugstināta pārvaldes finansēšana. Šeit var saskatīt neatbilstību Ā. Smita lētuma likumam. Arī nodokļu pamats “personīgie ienākumi” un “personīgie izdevumi” norāda uz problēmām, kas ir grūti atrisināmas. Dažreiz, izdevumu nodokli uzskata kā ienākuma nodokļa aizvietotāju, nevis par papildinātāju.

Izšķiršanās par “personīgajiem ienākumiem” kā labāko maksātspējas pamatu, ir kompromiss nodokļu teorijā un nodokļu politikā, jo vienmēr būs pretpozīcijas. Ienākums var būt nodokļu galvenais pamats, bet izmanto to var ierobežoti. Mūsdienu teorijā ienākuma nodokļa jēdziens orientējas, kā tas bija minēts, uz tirgus ienākumu. Tirgus ienākums ir tikai tad lietojams indikators, ja tirgus ienākums un ārpusstirgus ienākums attīstās paralēli (skaties ēnu saimniecības problemātiku). Ja palielinās ārpusstirgus ienākums, legālais ienākums kā maksātspējas indikators zaudē savu nozīmi. Šai gadījumā nodokļu pamatā jāliek citi maksātspējas kritēriji (Cimmermans), kuri ir saistīti ar pieaugošām novērtēšanas problēmām.

Arī paliek jautājums, vai izdevumu nodoklim ir priekšrocības, jo pārorientēšanās nodokļu aplikšanas jomā noved pie papildizdevumiem.

Arī izdevumi ka nodokļa pamats maksātspēju nevar aptvert pilnīgi. Tiem ir tās pašas vājās puses, kā ienākumam.

3. Aplikšana ar nodokļiem un maksājumu stimulēšana

3.1. Nodokļu psiholoģija

Nodokļu mentalitātes un morāles jautājums ir finansu psiholoģijas centrālais punkts (piemēram, Vācijā to uzsver Šmolders un Štrimpels). Ar nodokļu mentalitāti pie tam saprot finanspsiholoģiju, sabiedrībā valdošo nostādni pret nodokļiem un tiešo aplikšanu ar tiem. No nodokļu mentalitātes un citiem individuāliem faktoriem veidojas atsevišķu pilsoņu nodokļu morāle, tāpat kā subjektīvā nodokļu slodzes sajūta. Atsevišķus indivīdus nodokļu morāle pavedina uz **nodokļu noziegumiem**, citiem vārdiem runājot, viņu **nodokļu disciplīna** nosaka sekot vai nē esošo nodokļu prasībām. No nodokļu disciplīnas veidojas **nodokļu pretestība** [24, 32, 33].

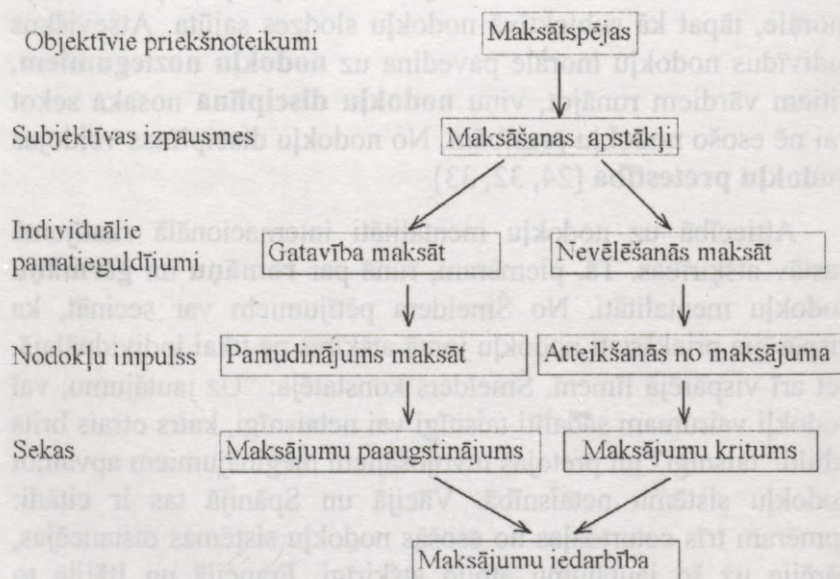
Attiecībā uz nodokļu mentalitāti internacionālā skatījumā pastāv atšķirības. Tā, piemēram, runā par **romāņu** un **ģermāņu** nodokļu mentalitāti. No Šmoldera pētījumiem var secināt, ka vispārējie priekšstati nodokļu jomā atšķiras ne tikai individuālajā, bet arī vispārējā līmenī. Šmolders konstatēja: "Uz jautājumu, vai nodokļi vairumam sadalīti taisnīgi vai netaisnīgi, katrs otrs brits atbild "taisnīgi" un pretojas tuvojošajiem mēģinājumiem apvainot nodokļu sistēmu netaisnībā. Vācijā un Spānijā tas ir citādi: apmēram trīs ceturtdaļas no esošās nodokļu sistēmas distancējas, pārējie uz šo jautājumu atbild atšķirīgi. Francijā un Itālijā to personu skaits, kuri dod pozitīvas atbildes, dilst līdz 7%; Itālijā

nodokļu sistēmas kritizētāji sastāda 28%, bet tādi, kam nav viedokļa 65% un Francijā, kur atbildes daudz izteiktāki polarizētas, pat uz 89% no respondentiem nav noteikta viedokļa”.

Kaut arī šie dati nav jaunākie, tie atsevišķām valstīm ir interesanti un atspoguļo kā iedarbojas vērtību maiņa un nodokļu slodzes izmaiņas uz nodokļu mentalitāti un morāli.

Pretošanās nodokļiem ir tieši saistīta ar saimnieciskā subjekta maksāšanas stāvokli, ar ko saprotama maksāt gatavība tirgū. Maksājumu attiecības izmainās, sakarā ar finansu impulsiem, un šī attiecību piemērošanās tiek dēvēta par **maksājumu iedarbību**. Jauno nodokļu vai to izmaiņu rezultātā nodokļu maksāšanas iedarbība ir noteiktas attiecību izmaiņas, kas ietekmē saimniecības ražošanas jaudu maksājumu izmaiņas dēļ. (Kohs)

Pārskats par iespējamu attiecību saskaņošanu dots 28. zīmējumā.

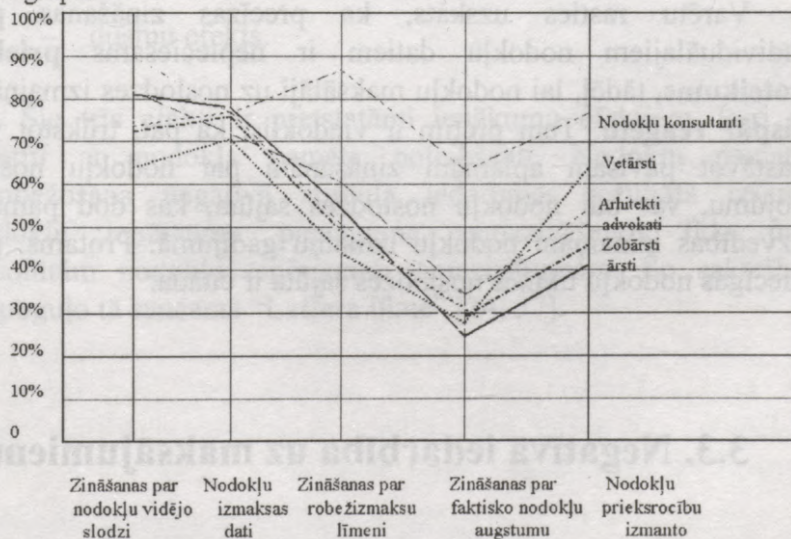

28. attēls. Maksājumu stāvoklis un maksājumu iedarbība.

3.2. Informācijas un subjektīvā slodzes sajūta

Lai novērtētu nodokļu slodzi, nodokļu maksātājam nepieciešama informācija. Šinī sakarībā sevišķa loma ir nodokļu likumu sakārtošanai, tiklab attiecībā uz tarifa izveidošanu, kā arī uz nodokļu likmi un to pamatu izveidošanu. Kamēr vidējā nodokļu likme ir relatīvi viegli izzināma, nosakot nodokļu robežlikmes rodas noteiktas problēmas, jo robežlikmju analīzes dati nav vispārāptveroši. Bet tomēr izšķirošais nodokļu aplikšanā varētu būt robežlikums, kurš piemērojams, ievērojot starpību starp pašizmaksu un pārdošanas cenu.

Arodgrupās

29. attēls. Brīvo arodu nodokļu zināšanas.

Kamēr ienākuma nodokļa likuma ietvaros tarifa likmi ir relatīvi viegli noteikt, efektīvo likmi noteikt ir grūtāk. Kamēr Šmelderā aptauja liecināja, ka nodokļu maksātāju lielākajam vairumam par savu nodokļu slodzi ir tikai relatīvi nenoteikti dati, Kohs nonāk pie citiem, ļoti interesantiem rezultātiem [14].

Kamēr par esošo nodokļu maksājumu augstuma līmeni apm. 1/4 līdz 1/3 apjautāto (brīvo profesiju pārstāvji) varēja dot precīzas izziņas, zināšanas par robež- un vidējam nodokļu likmēm bija ievērojami augstākas. 29. attēls sniedz zināšanu līmeni par nodokļiem brīvajām profesijām, kurās, balstoties uz pētījumiem, šis līmenis ir visaugstākais. Apmēram no 40% līdz 80% brīvo profesiju pārstāvju izmanto nodokļu priekšrocības, kuras radušās, pamatojoties uz viņu ienākumu situāciju. Nepatstāvīgi nodarbinātajiem zināšanas par nodokļa likmēm un priekšrocību izmantošanas iespējam ir augstākas.

Varētu rasties uzskats, ka precīzas zināšanas par individuālajiem nodokļu datiem ir nepieciešams **priekšnoteikums**, tādēļ, lai nodokļu maksātāji uz noslodzes izmaiņām **vispār reaģētu**. Tam pretim ir viedoklis, ka pat, trūkstot vai pastāvot pavisam aplamām zināšanām par nodokļu noslogojumu, var būt nodokļu noslodzes sajūta, kas dod pamatu uzvedības izmaiņām nodokļu izmaiņu gadījumā. Protams, pie niecīgas nodokļu likmes noslodzes sajūta ir citāda.

3.3. Negatīvā iedarbība uz maksājumiem

Nodokļu aplikšanas aizvietošana var rasties maksājumus kavējošās iedarbības (**negatīvā stimula iedarbības**) rezultātā.

Situācija ir atkarīga no tā, vai (oficiālais) darba piedāvājums, sakarā ar nodokļu likmes pacelšanu vai nodokļu struktūras izmaiņām, tiek samazināts vai paaugstināts. Aizvietošanas efekta apmērs atkarīgs no nodokļa robežlikmes augstuma, kas savukārt ir atkarīga no ienākuma nodokļa vidējās nodokļu likmes. Tātad, jo augstākas ir nodokļa robežlikmes, jo, kā likums, spēcīgāka ir nodokļu negatīvās stimulēšanas iedarbība. Līdzās līdz šim apskatītajām piemērošanas reakcijām, Musgrave uzskata par iespējamu tā saucamo **dusmu efektu**, ja nodokļu likmes paaugstināšana tiek uzskatīta par netaisnīgu un rezultātā var rasties darba piedāvājuma samazinājums.

Atkarībā no nodokļu robežlikmes augstuma var mainīties nodokļu slēpšanas apjoms. Paaugstinoties nodokļa robežlikmei samazinās nodokļu pamata apmērs. To ietekmē

- pieaugošā nodokļu pamata slēpšana,
- aizvietošanas efekts,
- dusmu efekts.

Šie trīs efekti ir pretstatāmi ienākumu efektiem, kuri ir saistīti ar nodokļa pamata noteikšanu. Nodokļu pamata ierobežošana negatīvā stimula iedarbības rezultātā izsauc nodokļu ieņēmumu pieauguma samazināšanos līdz pat absolūtām nodokļu ieņēmumu samazinājumiem. Šo sakarību atspoguļo tā saucamā "Laffera līkne" [34, 37].

3.4. Iedarbība uz ietaupījumu un investīciju apjomu

Kādā mērā nodokļi iespaido taupību nav atkarīgs no taupības motīva, pie tam izšķirami trīs motīvi: (1) priekšlaicīga nodrošināšanās (neparedzētiem vajadzību gadījumiem un nodrošināšanās nākotnei), (2) mērķa ietaupījumi (ietaupījumi vēlākajiem pirkumiem) un (3) ieguldījumu ietaupījumi (ar mērķi iegūt procentus). Vispārīgi varētu būt, ka brīvprātīgie ietaupījumi, (piem., varētu būt vecuma nodrošināšanai, bet, varbūt, vēl vairāk nepieciešamības gadījumiem), tieši kā mērķa ietaupījumi, mazāk attiecās uz nodokļu teorijas jautājumiem, nekā ietaupījumi vēlākajam kapitāla ieguldījumam ar nolūku iegūt peļņu. Kaut arī kapitālienākumu nodoklis attiecas tikai uzniecīgu pilsoņu daļu, taču tam ir ievērojama nozīme kapitālā piedāvājumā, tā kā to lielā mērā iespaido kapitāla īpašnieka motivācija.

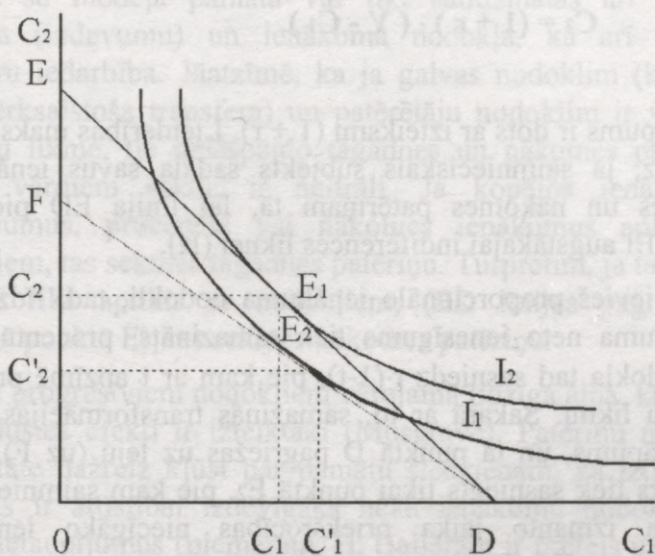
Ar robežlietderības analīzes palīdzību var attēlot pamatrīcības veidu piemērus. Šai gadījumā jāatzīmē, ka nodokļu maksātājam ir divas savu ienākumu pielietošanas iespējas: vai nu patēriņš dotajā momentā (C_1 30. attēlā), vai patēriņš nākotnē (C_2 , t.i., pašreizējā laikā uzkrāšana).

Tātad, ja pašlaik kāds ietaupa, tas ir vienlīdz nozīmīgi tam ka krājējs šodien atsakās no patēriņa, par labu nākotnes patēriņam. Gatavību krāt, sakarā ar indivīda priekšrocībām, starp citu nosaka līknes I_1 un I_2 30. attēlā.

Šo līkņu stāvoklis attēlo ietaupījumus atkarībā no laika priekšrocības. Laika faktors ietekmē saimnieciskā subjekta tagadnes patēriņu dodot priekšroku nākotnes patēriņam

salīdzinot ar pašreizējo tajā gadījumā, kad nākotnē var saņemt vairāk par vienu naudas vienību, atsakoties no šīs vienības šodien.

Iespējamība transformēt tagadējo uz augstāko nākotnes patēriņu, atkarībā no tirgus procentu likmes r . Ja individuālie ienākumi sākuma periodā ir Y , nākotnes patēriņš ir C_2 .

30. attēls. Nodokļi un ietaupījumi.

$$C_2 = (1 + r) \cdot S, \quad (106)$$

kur S – ietaupījumi, kas izriet kā starpība no ienākuma Y un 1. perioda patēriņa C_1 :

$$S = Y - C_1. \quad (107)$$

Līdz ar to

$$C_2 = (1 + r) \cdot (Y - C_1), \quad (108)$$

Kāpums ir dots ar izteiksmi $(1 + r)$. Lietderības maksimumu sasniedz, ja saimnieciskais subjekts sadala savus ienākumus tagadnes un nākotnes patēriņam tā, lai līnija ED pieskaras punkta E_1 augstākajai indifferences līknei (I_2).

Ja ievieš proporcionālo ienākuma nodokli, tad, līdz ar to, ietaupījuma neto ienesīgums tiek samazināts, procentu likme pēc nodokļa tad sasniedz $r \cdot (1 - t)$, pie kam ar t apzīmē procentu nodokļu likmi. Sakarā ar to, samazinās transformācijas līnijas (ED) kāpums, un tā punktā D pagriežas uz leju (uz F). Jauns līdzsvars tiek sasniegts tikai punktā E_2 , pie kam saimnieciskais subjekts izmanto laika priekšrocībasniecīgāko ienākuma procentu apstākļos:

$$1 + r \cdot (1 - t). \quad (109)$$

Kā jau 30. attēlā parādīts, tas noved pie kāpjoša tagadnes patēriņa (no C_1 uz C'_1), tā kā ietaupījums (un, reizē ar to, arī nākotnes patēriņš) krītas (C_2 uz C'_2).

Faktiskais kapitālienākuma nodokļa efekts arī šeit ir kombinētais – ienākuma un aizvietotāja efekta rezultāts. **Ienākuma efekts** stimulē tikai tagadnes patēriņa attiecīgo

samazināšanu tai ziņā, ka tagadnes patēriņš nodemonstrē gatavību taupīt; tas, tātad, palielina krāšanas stimulu. **Aizvietotāja efekts** darbojas tagadnes patēriņa paaugstinājuma un ietaupījumu samazināšanās virzienā, jo krītošais neto ienākums paaugstina nākotnes patēriņa "cenu". Minēto faktoru ietekme uz ietaupījumiem nevar būt viennozīmīgi noteikta.

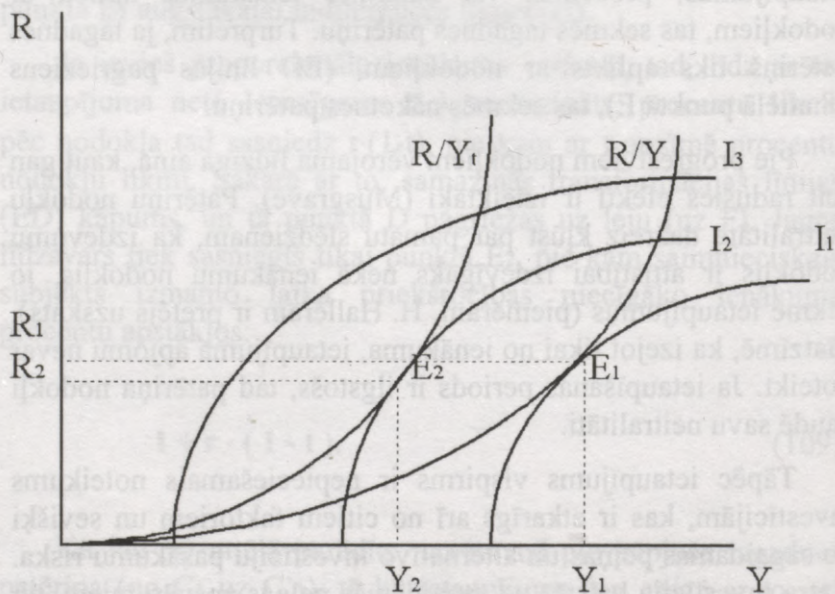
Uz šā modeļa pamata var tikt salīdzinātas arī galvas, patēriņa (izdevumu) un ienākuma nodokļa, kā arī dažādu transferu iedarbība. Jāatzīmē, ka ja galvas nodoklim (kaut arī nav mērķsaistoša transfera) un patērētāju nodoklim ir vienāda nodokļu likme, tie neiespaido tagadnes un nākotnes patēriņu, citiem vārdiem sakot, ir neitrāli. Ja kopējos ienākumus, ietaupījumus, procentus vai nākotnes ienākumus apliek ar nodokļiem, tas sekmēs tagadnes patēriņu. Turpretim, ja tagadnes patēriņš tiks aplikts ar nodokļiem, (ED līnijas pagrieziens 38.attēlā punktā E), tas sekmēs nākotnes patēriņu.

Pie progresīviem nodokļiem vērojama līdzīga aina, kaut gan šeit radušies efekti ir izteiktāki (Musgrave). Patēriņu nodokļu neitralitāte dažreiz kļūst par pamatu slēdzienam, ka izdevumu nodoklis ir attīstībai izdevīgāks nekā ienākumu nodoklis, jo sekmē ietaupījumus (piemēram, H. Halleram ir pretējs uzskats). Jāatzīmē, ka izejot tikai no ienākuma, ietaupījuma apjomu nevar noteikt. Ja ietaupīšanas periods ir ilgstošs, tad patēriņa nodokļi zaudē savu neitralitāti.

Tāpēc ietaupījums vispirms ir nepieciešamais noteikums investīcijām, kas ir atkarīgs arī no citiem faktoriem un sevišķi no sagaidāmās peļņas un alternatīvo investīciju pasākumu riska. Katra investīcija balstās uz sagaidāmās peļņas apsvērumiem, un respektīvi ar tiem saistīto risku. Izejot no tā, ka indivīdi (kā krājēji tā arī uzņēmēji) baidās riska, jābūt kompensācijai riska sekām. Riskants investīciju pasākums tiek realizēts tikai tad, ja kādā relatīvi drošā investīciju pasākumā ir gaidāma papildpeļņa

(piem., ieguldījums valsts vērtspapīros). **Riska prēmijai** zināmā mērā jāizlīdzina maksa par gatavību uzņemties šo risku. Peļņas nodokļa ieviešana vai pacelšana (personīgo ienākumu un korporācijas nodokļa) samazina ne tikai normālu procentienākumu (kādā mazāk riskantā ieguldījumā), bet arī riska prēmiju. Tādējādi, var tikt iespaidots kapitālieguldījums riskantā projektā un arī kopējais investīciju līmenis.

31. attēls sniedz riska - procentu ienākuma diagrammu, kurā dotas indifferences līknes I_1 , I_2 un I_3 , kas atspoguļo riska un ienākuma attiecības – augstākam riskam jābūt kompensētam ar augstāku peļņu (tas uzrāda pozitīvu kāpumu).

31. attēls. Aplikšana ar nodokļiem un riska stāvoklis.

Riska - procentu ienākuma kombinācijas, kuras indivīdi sastop tirgū, tiek parādītas ar līnijām R/Y, pie kam pieņemts, ka risks ar kāpjošu procentu ienākumu Y pieaug virsproporcionāli. Lietderības maksimums tiek sasniegts tur, kur līkne I skar R/Y indifferences līkni (Punktā E). Ja ienākuma nodoklis tiktu pacelts, riska - procentu ienākuma iespējamības līkne pagrieztos uz R/Y₁. No vienas puses riska prēmija tiek samazināta (no Y₁ uz Y₂), no otras puses krītas riska gatavība (no R₁ uz R₂).

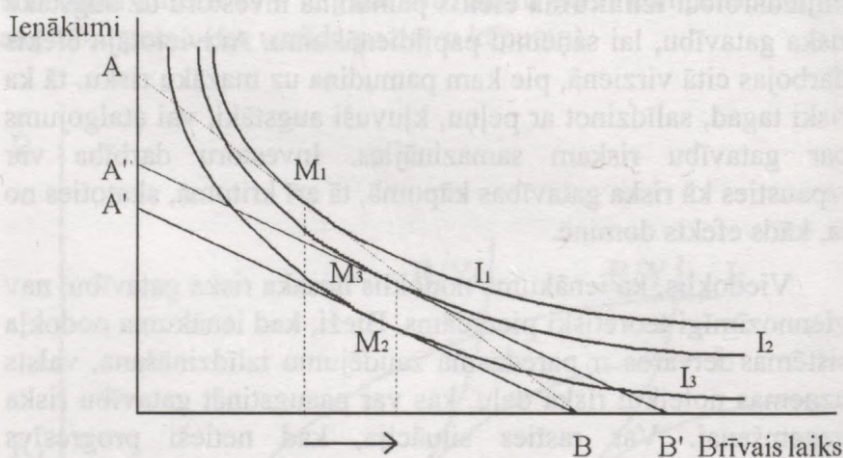
Arī šeit redzama ienākuma un aizvietotāja efektu mijiedarbība: **ienākuma efekts** pamudina investoru uz augstāku riska gatavību, lai saņemtu papildienākumu. Aizvietotāja efekts darbojas citā virzienā, pie kam pamudina uz mazāku risku, tā ka riski tagad, salīdzinot ar peļņu, kļuvuši augstāki, vai atalgojums par gatavību riskam samazinājies. Investoru darbība var izpausties kā riska gatavības kāpumā, tā arī kritumā, skatoties no tā, kāds efekts dominē.

Viedoklis, ka ienākuma nodoklis nosaka riska gatavību, nav viennozīmīgi teorētiski pierādāms. Bieži, kad ienākuma nodokļa sistēmas ietvaros ir paredzama zaudējumu izlīdzināšana, valsts uzņemas noteiktu riska daļu, kas var paaugstināt gatavību riska uzņemšanai. Var rasties situācija, kad netieši progresīvs ienākuma nodoklis pamudina uzņemties risku.

3.5. Subsīdiju iedarbība uz uzņēmēju maksājumu gatavību

Subsīdijas un nodokļu privilēģijas ir instrumenti, kas samazina atsevišķu uzņēmumu vai uzņēmuma sektora nodokļu

slodzi (ciktāl tā pastāv). Arī tie ietekmē izvēles iespēju starp tirgus ienākumiem un brīvlaiku, vai, citiem vārdiem sakot, starp uzņēmējmaksājumu piedāvājumu, no vienas puses, un mērķa sasniegšanu no ārpus tirgus ienākumiem, no otras puses. Tāpat kā no nodokļiem, arī no subsīdijām izriet ienākumu un aizvietotāja efekts. Iedomāsimies kādu vērtību radošu neatkarīgu subsīdiju (piem., reģionālas subsīdijas), tad tā samazina pastāvošā uzņēmuma vai uzņēmējsektora vidējo nodokļu slodzi; analīzei izšķirošā ir neto noslodze.

32. attēls. Nodokļu un subsīdiju iedarbība.

32. attēlā parādīti, ka, ja proporcionāls peļņas nodoklis tiek paaugstināts vai ieviests, budžeta taisne AB pagriežas uz A'B'. Līdzsvara punkts M₁ pārvietojas uz līdzsvara punktu M₂, pie kam blakus ienākumu un aizvietotāja efektiem iestājas arī virsslodze, kas pastiprina aizvietotāja efektu. Ja šajā situācijā ienāks subsīdija atbilstoši nodokļu paaugstināšanas apjomam, budžeta taisne no A'B' novirzīsies uz A''B', un līdzsvars tiks

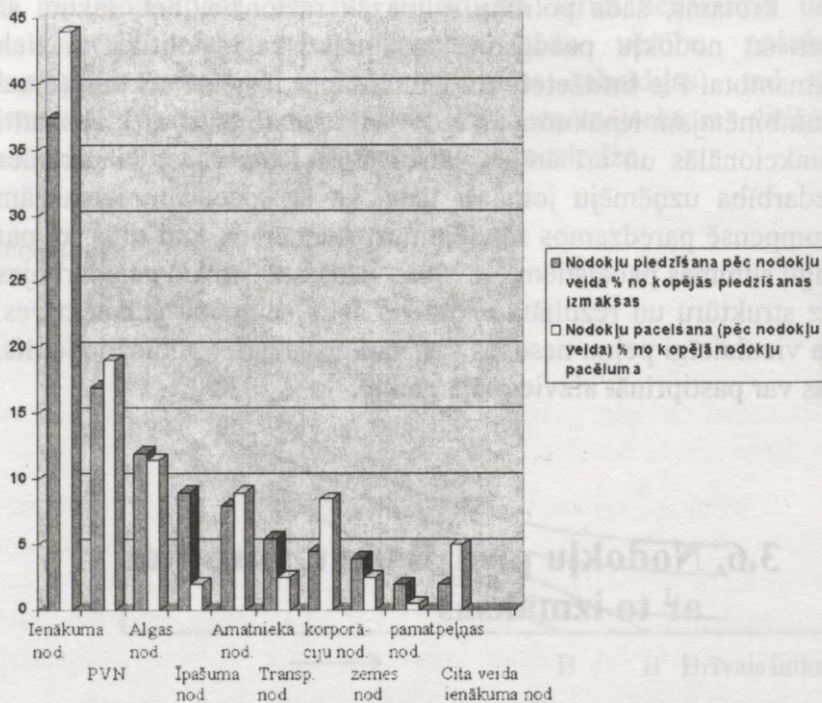
sasniegts punktā M3. Tādējādi nodokļu augstuma negatīvais ienākuma efekts daļēji tiek izlīdzināts bet paliek kā aizvietotāja efekts. Pirmais ietekmē maksājumu piedāvājumu samazināšanos, pēdējais – labklājību.

Protams, šāda politika ir mazāk racionāla, bet, sakarā ar netiešu nodokļu paaugstināšanu praktiskajā politikā tā tiek izmantota. Pie **budžetefekta** aplūkošanas uzņēmējsektorā (tātad kombinētajam ienākumu un izdevumu iedarbībām) tiek apskatīti funkcionālās un arī ārējas pārdalījuma iedarbības. Ja pārdales iedarbība uzņēmēju jomā ir tāda, ka ar speciālām iemaksām kompensē paredzamos zaudējumus (piemēram, kad runa iet par algu summas pabalstiem), pozitīvs ienākuma efekts neiedarbojas uz struktūru un rezultātā neuzlabo arī pieauguma perspektīves. Ja vienlaicīgi peļņu nesošos uzņēmumus skar papildus nodoklis, tas var pastiprināt aizvietotāja efektu.

3.6. Nodokļu piedzīšana un saistītas ar to izmaksas

Ja tiek analizēta nodokļu iedarbība uz tirgus sektora nodokļu maksātāju uzvedību, tad jāpievērš uzmanība diviem nozīmīgiem ekonomiskiem faktoriem: piedzīšanas maksas (administratīvas izmaksas), no vienas puses, un saistītas ar tām izmaksas, no otras puses. Pie nodokļu piedzīšanas runa iet par izmaksām, kuras rodas, lai piedzītu tirgus nodokļus un tos administrētu. Blakus tūrajām pārvaldes izmaksām, pie piedzīšanas izdevumiem, pieder izdevumi par politisko aparātu, ciktāl tas tiek izmantots nodokļu piedzīšanā un par kontroles aparātu (kas saistīts ar šo procedūru).

Eksistējot lielam skaitam nodokļu veidu, tāpat neskaitāmām nodevām un maksājumiem var secināt, ka šodien situācija ir tāla no Ā. Smita pamatlikuma par lētumu.

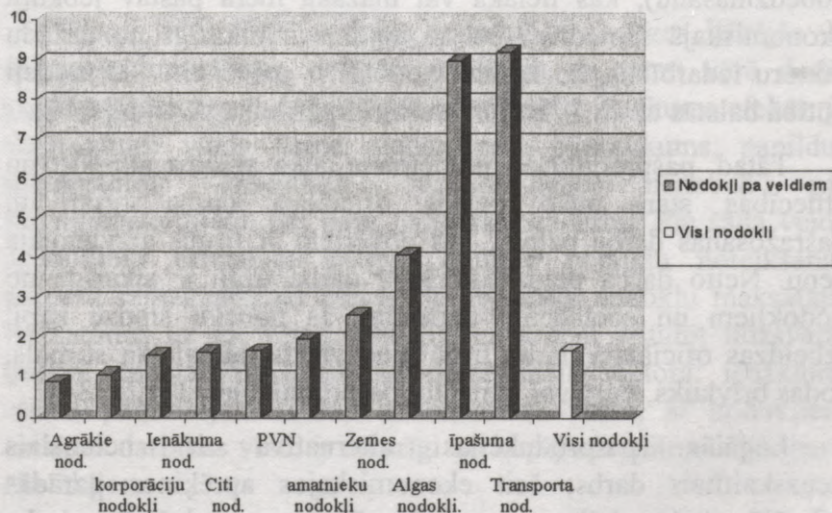

33. attēls. Piedzišanas izmaksas un nodokļu paaugstināšana 1982. gadā.

33. attēlā uz 1982. gada Vācijas datiem atspoguļoti atsevišķie nodokļi kopā ar piedzišanas izmaksām, kā arī nodokļu piedzišanas izmaksu izmaiņas nodokļu paaugstināšanas rezultātā. Skaidri redzams, ka prasītais ienākuma nodoklis nosaka augstāko piedzišanas maksu, sekojot pievienotās vērtības, algas, īpašuma

nodoklim utt. Ja piedzīšanas maksu transformēt kā procentu likmi parādās iekasēšanas maksas intensīvie nodokļi. 34. attēlā šai ziņā sniegti nodokļu veidi, pie kam uzrādīta to pacelšanas vērtība (zemes un īpašuma nodokļi šai ziņā ir visdārgākie – respektīvi ar 9,2% un 9,5% no pacēluma) [14, 33].

Tagad daļu no iekasēšanas izmaksas kompensē ar atbilstošu tehniku pārliekot to uz privāto sektoru; pie tam runa iet par netiešām ar nodokļiem saistītām izmaksām – monetārā veidā (izdevumi nodokļu padomniekiem) un laikā veidā (laiks nodokļu deklarācijas aizpildīšanai). Par tiešajām ar nodokļiem saistītām izmaksām var runāt, kad jāveic piespiedu maksājumus noteiktām institūcijām vai privātām saimniecībām (piem., algas nodokļa iepriekšizmaksas slimības gadījumā).

34. attēls. Nodokļa pacelšanas iekasēšanas izmaksas procentos 1982. gadā.

3.7. Nodokļu iedarbība, pastāvot nelegālam darba tirgum

Ja darba piedāvājumam oficiālajā darba tirgū ir alternatīva, tad, izejot no nodokļu likumu variācijām, rodas stimulē ekonomisko aktivitāšu pārvešanai no formālā uz neformālo sektoru un otrādi. Pie nodokļu likmju paaugstināšanas formālajā sektorā darba produkts krītas; toties vienlaicīgi pieaug relatīvie ienākumi neformālajā sektorā, proti, pašprodukcijai un neuzskaitītajam darbam. Literatūrā tiek pievērsta liela uzmanība mikroekonomiskajiem uzvedības modeļiem, attiecībā uz pašražošanu un neuzskaitīto darbu (kā arī ar to saistīto nodokļu nobēdzināšanu), kas lielākā vai mazāka mēra pastāv jebkurā ekonomiskajā sabiedrībā bet to apjoms ir atkarīgs no dažādu faktoru iedarbības, no kuriem nodokļi ir galvenais. Šie modeļi būtībā balstās uz G. S. Bekera darbiem par laika vērtību [1,14].

Tātad, pašprodukcijai pielietotais laika apjoms atkarīgs no attiecības starp neto peļņas oficiālajā darba tirgū un pašražošanas darba peļņas, kas novērtēta ar tirgus aizvietotāja cenu. Netto darba peļņa oficiālajā darba tirgū ir atkarīga no nodokļiem un sociālajām nodevām. Ja nodevu slodze kāpj, izbeidzas oficiālajā darba tirgū piedāvātais darbalaika stimulē, rodas brīvlaiks, kuru var izmantot pašprodukcijai [14, 24, 34].

Legālās pašprodukcijas alternatīva ir nelegālais neuzskaitītais darbs; šeit ekonomiskajos aprēķinos parādās oficiālā darba laika samazināšanās, un paplašinās darba piedāvājums nelegālajā darba tirgū, neskatoties uz tādā gadījumā sagaidāmajiem soda pasākumiem. No sacītā izriet trīs tēzes:

- (1) indivīds, kurš baidīsies no riska, pieaugot apstākļu labvēlībai paplašinās savu darbu oficiālajā tirgū, bet melnajā tirgū to reducēs;
- (2) ja neto peļņa melnajā tirgū aug, darba piedāvājums šeit paaugstinās;
- (3) augstā ārējā slodze oficiālajā darba tirgū paaugstinās gatavību strādāt melnajā tirgū.

3.8. Negatīvā stimula iedarbība pie augstas nodokļu slodzes

Visas līdzšinējās nodokļu iedarbības analīzes bāzējās uz mikroekonomiskajām daļējām analīzēm. Ja ņemt vērā darba pieprasījumu, analīzes gaitā var balstīties uz ienākuma efektu: ja darba tirgū valda darba piedāvājuma pārpalikums, papildus piedāvājums oficiālajā darba tirgū nenoved pie papildienākumiem, bet tikai palielina bezdarbu. Pie šāda veida apstākļiem oficiālajā sektorā dominē nodokļu noteikšanas pamatu samazināšanās efekts. Ja atsevišķs nodokļu maksātājs, neskatoties uz to, vēlas savu dzīves līmeni noturēt līdzsvarā, pastāv iespējamība iekļauties neformālajā sektorā: ienākuma efekts pārvietojas uz ēnu saimniecību. Tātad, ar nodokļiem saistītas darbības veidi ir atkarīgi no kopējiem saimnieciskajiem apstākļiem.

Svifta nodokļu vienreizviens

Švifta nodokļu vienreizviens balstās uz novērojumiem par procentu likmes paaugstināšanas iedarbību importa precēm nodokļu ieviešanas gadījumā. No mūsu laikabiedriem Svifts bija pirmais, kas aprakstīja šo iedarbību: "Bet es vēlos jums pastāstīt kādu noslēpumu, ko uzzināju no kāda Londonas muitas ierēdņa; viņš sacīja: "Ja kāda prece aplikta ar nodevu, kas atrodas virs noteiktā, samērīgā līmeņa, rezultātā tās ievadumu var uz pusi samazināt". Un kāds cits man sacīja, ka parlamenta maldīšanās pastāv pārliecībā, ka divi plus divi ir četri; bet, ja uz precēm gulstas smaga nodokļu nasta, iznāk, ka divi un divi ir ne vairāk kā viens". Tas notiek, pateicoties importa sašaurinājumam un pieaugošajiem mēģinājumiem nodarboties ar šo preču kontrabandu."

Ar šo citātu Svifts pievērš uzmanību nodokļu izvairīšanas faktoriem, kas saistīti ar ekonomisko politiku. Izvairīšanās reakcijas no nodokļu likmes paaugstināšanas ir aprakstītas literatūrā, kā arī novērojamas praksē.

A. Lafera līkne

LAFERA HIPOTĒZE (pēc Artūra Lafera) tagad pārnes vienkāršo Svifta nodokļu "vienreizvienu" uz attiecībām starp nodokļu ieņēmumu apjomu un sociālproduktu. Konstatēts, ka nodokļu ienākumu un aizvietetāja efekts atkarīgs no sasniegtā ienākuma līmeņa, no vienas puses, un noslodzes līmeņa (noteikta pēc tautsaimniecības vidējās nodokļu likmes), no otras puses. Pie augsta ienākumu līmeņa materiālas vajadzības varētu novirzīties pēcplānā, tā kā sāktu dominēt aizvietetāja efekti.

Tāpēc arī pie augsti attīstītas tautsaimniecības ar augstu nodokļu slodzi ir iespējams, ka pie tālākas nodokļu likmes paaugstināšanas (ieskaitot sociālos maksājumus) radīsies negatīvi stimulējoša iedarbība uz darba piedāvājumu oficiālajā darba tirgū un ievērojamas piemērošanās reakcijas [1, 14, 37].

Benštoks mēģināja vienkāršā formulā konkretizēt komplekso sakarību: "Sakarība starp sociālproduktu un nodokļu likmi, acīmredzot, ir negatīva, jo, ja atbilstošās nodokļu likmes tiek paaugstinātas, stimulē kapitālveidošanai un maksājumu piedāvājumam tiek samazināts". Šo produkcijas funkciju var izteikt formulā:

$$Y = b - c \cdot \frac{T}{Y}, \quad (110)$$

kur Y attēlo bruto sociālproduktu

T/Y – tautsaimniecības nodokļu apjomu.

No nodokļu paaugstināšanas izriet:

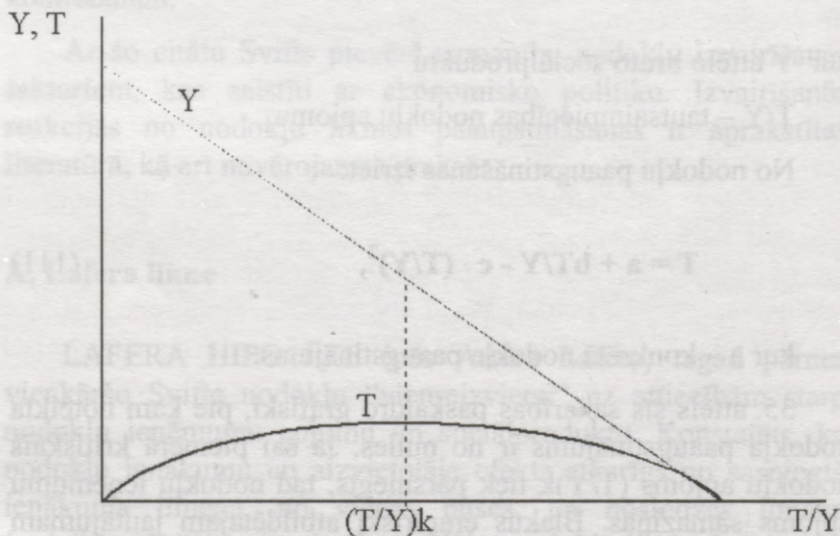
$$T = a + bT/Y - c \cdot (T/Y)^2, \quad (111)$$

kur a – konkrētā nodokļa paaugstinājums.

35. attēls šīs sakarības paskaidro grafiski, pie kam noteikta nodokļa paaugstinājums ir no nulles. Ja šai piemērā kritiskais nodokļu apjoms $(T/Y)_k$ tiek pārsniegts, tad nodokļu ieņēmumu apjoms samazinās. Blakus empīriski atbildētajam jautājumam par minēto sakarību būtību, vēl jāatrod atbilde uz jautājumu, kāpēc valdība, pārsniedz nodokļu likmes, pie kurām ir sasniegts maksimālais nodokļu ieņēmums.

Šeit Buhmanis/Lee attīstījuši teorētisku domu, kas izriet no tā, ka nodokļu maksātāju darbība ir nodokļu apjomu noteikšanas pamats (šeit Y), un tai pat laikā valdība cenšas paplašināt aplikamo bāzi. Tāpēc pieņemts, ka politiskais izšķiršanās un plānošanas horizonts ir īsāks par laika periodu, kas nepieciešams privātai saimniecībai, lai pilnībā piemērotos kādai noteiktai nodokļu likmes variācijai.

Šim modelim izšķirošais ir priekšnoteikums, ka politiķi un nodokļu maksātāji ir savstarpēji saistīti. Valdība izmanto savā ekonomiskajā darbībā īstermiņa nodokļu funkciju (tai atbilst īstermiņa Lafera līkne), uz kuras pamata cenšas maksimāli paaugstināt nodokļus. Nodokļu maksātāju rīcībā var saskatīt divus periodus, kuru gaitā viņiem pilnā mērā izdodas pielāgoties nodokļu variācijai.

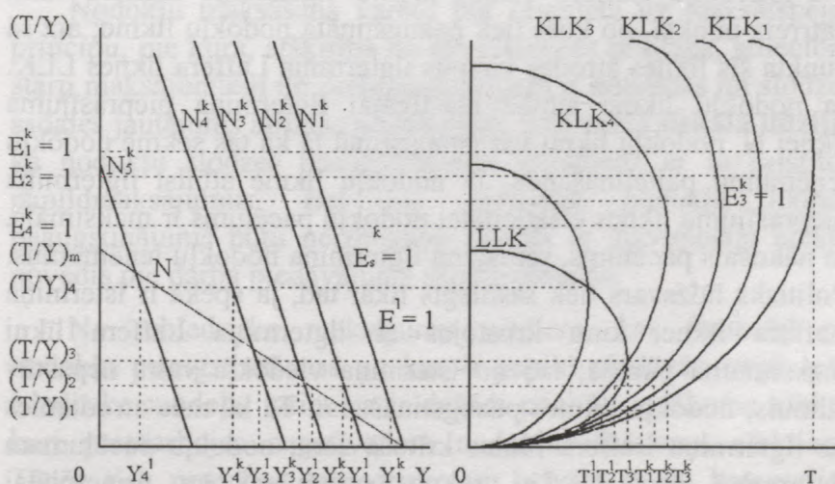

35. attēls. Produkcijas funkcija un Lafera līkne.

Uzvedības modelis atspoguļots 36. zīmējumā [14,32]. Kreisajā daļā iezīmētajā ilgtermiņa pieprasījuma līkne N korespondē ilgtermiņa Lafera līknei LLK labajā zīmējuma daļā. $(T/Y)_m$ ir nodokļu likme, pie kam pieprasītais nodokļu pamata lielums ir nulle. Šī nodokļu likme pēc Buhmaņa / Lee uzskatiem var būt jau sasniegta pie 80%-90% no ilgtermiņa pieprasījuma.

Pirmajā periodā nodoklis tiek ievadīts ar nodokļu likmi $(T/Y)_1$. Atbildot uz šo nodokļu ieviešanu, nodokļu maksātāji samazina viņa nodokļu noteicošos pamatus, atbilstoši īstermiņa pieprasījuma līknes gaitai N_1^k un Y_1^k .

Īstermiņa pieprasījuma līkne N^k kāpj stāvāk kā ilgtermiņa pieprasījuma līkne N , tā kā nodokļu maksātājam nepieciešams zināms laiks, lai pilnībā piemērotos. Šis laiks ilgst vienu periodu, t.i., pirmā perioda beigās sasniedz pieprasījuma daudzumu Y_1^1 . Pie kādas nodokļu likmes no $(T/Y)_1$ nodokļu ieņēmumu sasniedz, saskaņā ar īstermiņa Lafera līkni KLK_1 , vērtību T_1^k un, atbilstoši ilgtermiņa Lafera līknei, LLK mazāko vērtību $-T_1^1$.

36. attēls.

Otrajā periodā nodokļu likme paaugstinās no $(T/Y)_1$ uz $(T/Y)_2$. Šajā situācijā nodokļu aplikšanas bāze tiek samazināta līdz uz Y_2^k , un šis periods ilgt līdz pieprasījuma daudzuma Y_2^1 sasniegšanai. Īstermiņa nodokļu ieņēmumi sasniedz T_2^k ilgtermiņa – T_2^1 . Pie nodokļu likmes $(T/Y)_3$ ilgtermiņa pieprasījuma līkne N iegūst elasticitāti 1 ($E^1 = 1$), ilgtermiņa Laffera līkne LLK sasniedz savu maksimumu, t.i., šeit tiek sasniegts nodokļu paaugstināšanas maksimums ilgtermiņa periodā.

Ja valdība cenšas tālāk paaugstināt nodokļu pieaugumu un ievēro tikai īstermiņa sakarības, tā paaugstinās nodokļu likmi līdz $(T/Y)_4$, tad īstermiņa elasticitāte arvien paliks augstāka, nekā ilgtermiņa. Tiešā nodokļu maksātāja reakcija nosaka nodokļu pamatu samazināšanos līdz Y_4^k ; pēc tam, kad kopējais piemērošanās process ir pabeigts, tiek pieprasīts nodokļu daudzums Y_4^1 , un, trešajam periodam beidzoties, tiek sagaidīts nodokļa apjoms (atbilstoši LLK), kurš ir mazāks, nekā trešajā periodā sasniegtais (sk. 36. attēla labajā pusē).

Īstermiņa Laffera līknes krusto ilgtermiņa Laffera līkni katreiz punktā, no kura tiek paaugstināta nodokļu likme; aiz šā punkta šīs līknes atrodas virspus ilgtermiņa Laffera līknes LLK. Ja nodokļu likme atbilst elastīgajai ilgtermiņa pieprasījuma līknei N, nodokļu likmi var paaugstināt tā kā tas sekmē nodokļu ieņēmumu palielināšanos. Ja nodokļu likme atbilst ilgtermiņa pieprasījuma līknes elasticitātei nodokļu pacēlums ir maksimāls, jo nākošais pacēlums, samazina ilgtermiņa nodokļu ieņēmumus. Politisks līdzsvars tiek sasniegts tikai tad, ja spēkā ir īstermiņa Laffera līkne, kura krustojas ar ilgtermiņa Laffera līkni maksimuma punktā; tad no īstermiņa viedokļa vairs nepastāv stimulds, nodokļu likmes paaugstināšanai. Tā kā mēs atrodamies uz ilgtermiņa Laffera līknes krītošā zara, nodokļu pacēlumam ilgtermiņā jākrītas. Lai sekotu pastāvīgai un principiālai attiecību saskaņošanai, nepieciešama radikāla nodokļu pazemināšana un nodokļu maksātāju uzticība, kas bāzēta uz

zemāku nodokļu slodzi. Šāda, slodzi pazeminoša nodokļu reforma, dara iespējamu radikālu izdevumu samazinājumu administratīviem pasākumiem.

Tādējādi sagatavota Laffera līkne, kura pārceļ patērētāju reakciju nodokļa likmes variācijas, gadījumā uz sakarību starp sociālproduktu un nodokļu likmi atspoguļo šīs kompleksās attiecības.

3.9. Nodokļi un budžets

Ja apskata vidējā nodokļu maksātājus, tad redzams, ka tos skar ne tikai nodokļi, samazinot viņu rīcībā esošos ienākumus, bet vienlaicīgi, sabiedrisko ieņēmumu likums, kas iespaido sabiedrisko pārdalījumu.

Nodokļu maksāšana varētu būt orientēta uz maksāspējas principu, pie kura, atšķirībā no ekvivalences principa, attiecības starp maksājumiem un pretmaksājumiem ir noteiktas un slodzes sadales jautājums atrodas priekšplānā. Šeit valda **fiskālā ilūzija**, ka nodokļu slodzes paaugstinājums pārsniedz ar to saistītos papildmaksājumus. Bet šai gadījumā nodokļu likmes paaugstinājums būtu neizbēgami saistīts ar aizvietotāja efektu novedis pie darba piedāvājuma samazināšanas.

No sabiedrisko maksājumu veidiem, kas finansēti no nodokļu paaugstināšanas un kas ir papild piedāvāti tirgū, pēc Lindbeka modeļa, izriet ka ir dažādi pozitīvi ienākuma efekti, kuri pretdarbojas negatīvajiem nodokļu ienākumu efektiem. Tāpēc tiek noteiktas sabiedrisko un privāto preču kategorijas attiecībā uz brīvā laika izmantošanu. Šai sakarībā blakus tradicionāli apskatītajiem ienākumiem un aizvietotāja efektiem,

papildu analīzi ir nepieciešama arī "netiešiem" efektiem uz darba piedāvājumu.

Sabiedriskajam maksājumu piedāvājumam ir ne tikai mērķiemaksu, bet arī pārdalīšanas iedarbība, kas tālāk apgrūtina ienākumu un aizvietotāja efekta analīzi. Dažādam iedzīvotāju grupām, kuras var uzskatīt kā papildus sabiedrisko maksājumu saņēmējas, no papildus nodokļu slodzes, vienlaicīgi, blakus aizvietotāja efektam, parādīsies pozitīvi un negatīvi ienākumu efekti. Neto efekts uz darba piedāvājumu oficiālajā darba tirgū tad ir atkarīgs no dažādām ienākumu un brīvā laika pieprasījuma aizvietotāja elasticitātēm. Tālāk, empīrisko analīzi veikt ir apgrūtināsi, jo Lindbeka modelī nav paredzēta **fiskāla ilūzija** attiecībā uz dažādām sabiedrisko maksājumu kategoriju atšķirībām [32, 33]. Transfērmaksājumiem, sevišķi tiešajiem var būt tikai pakārtota loma.

Lindbeka modelī tiek apskatītas piecas sabiedrisko maksājumu kategorijas, kas balsta Musgraves terminoloģiskos apzīmējumus. Pie šā modeļa iet runa par priekšrocību teorētisko analīzi attiecībā uz izvēli starp brīvo laiku un divu preču patērēšanu – preces 1 un/vai preces 2, pie kam ar brīvo laiku saprotams viss ārpus oficiālā darba tirgus pielietotais laiks. Piedāvājamajā materiālā kopā savākti tikai daži būtiski dati.

Papildus nodokļa palielinājumam, no kāda nodokļu likmes paaugstinājuma, jābūt izmantotam par finansējumu no

- (1) ienākumiem no tieša transfera maksājuma (piem., bērnu nauda)
- (2) ienākumiem no depozītiem
- (3) netiešām preču subsīdijām (subsīdija šai skatījumā nozīmē netiešu tirgus cenas samazināšanu),
- (4) nemateriālo labumiem (piem., veselības aprūpes, izglītība)
- (5) specifiskās sabiedriskās labumiem (piem., iekšēja un ārēja drošība).

Nodokļu finansēšana no transfera

Tiešā transfera gadījumā transfera saņēmējs finansē arī nodokļus. Šai gadījumā negatīvais papildus nodokļa ienākuma efekts izlīdzinās ar papildus transfermaksājuma pozitīvo ienākuma efektu. Attiecībā uz darba piedāvājumu, paliek tikai negatīvais aizvietotāja efekts. No ienākumiem neatkarīgie transferi ietekmē pāreju no proporcionālas uz progresīvo nodokļu sistēmu. Pie šī transfera paaugstināšanās palielinās progresijas pakāpe, kuras sekas ir darba piedāvājuma samazināšanās. Pie transfera, kurš atkarīgs no ienākumiem, progresijas palielinājums ir vēl izteiktāks.

Privāto un sabiedrisko preču nodokļu finansēšana

Pie sabiedriskā privāto preču piedāvājuma zem tirgus cenas, kā arī pie nemateriālo un specifisko sabiedrisko labumu radīšanas iestājas, papildus "tiešais" efekts, skatoties pēc tā, vai subsidētās, resp. sabiedriski piedāvātās preces pie brīvā laika ir personīgi piesaistošas vai aizvietojamas. No Lindbeka darbu analīzes izriet:

- (1) Jo **ievērojamāki** ir valsts uzdevumi, kurus finansē ar nodokļu paaugstināšanu, vai, jo **niecīgāka ir fiskāla ilūzija**, jo spēcīgāki ir aizvietotāja efekti un jo iespējamāks ir darba piedāvājuma sašaurinājums oficiālajā darba tirgū.
- (2) Jo lielāks kopējā sabiedriskajā ražojumu piedāvājumā ir subsidēto preču daudzums, kuras ir personīgi piesaistošas brīvlaikam, jo spēcīgāk sašaurinās oficiālais darba piedāvājums un jo vairāk, jo vieglāk ir saražot nesubsidētās preces, (atsevišķās ražošanas ietvaros).

4. Nodokļu ietekme uz uzņēmējdarbību

4.1. Nodokļu sistematizācija ražošanas un noieta plānošanas mērķiem

Pirms tiek apskatīti atsevišķi tipiski ražošanas un noieta gadījumi, ir lietderīgi, sadalīt nodokļus grupās, kuriem būtu vienāda ietekme uz maksājumu līkni un kritiskajiem maksāšanas punktiem. Šādas sistēmas pielietošana ir atkarīga no tās pamatā esošā maksāšanas jēdziena. Kā iedalījuma kritērijs tiek pielietoti rūpnieciski-saimnieciskie vai likumīgie nodokļu lielumi, ar kuriem saistīti atsevišķi nodokļu veidi. Tie ir produkcijas faktoru daudzumi vai cenas, ražojumu daudzumi un cenas vai nodokļu bilances peļņa [1, 14, 35]. Pēc tam, analizējot izmaksu teoriju, izšķiram trīs nodokļu grupas.

Ražošanas faktoru nodokļi

Ražošanas faktoru nodokļi ir nodokļi, kuru noteikšanas pamatā ir ievietoto ražošanas faktoru daudzums vai cena; tātad, faktoru daudzuma nodoklis un faktoru cenas nodoklis ir jāizšķir. Ražošanas faktoru nodoklis noslogo rūpniecības līdzekļus un izejvielas. Šeit, piem., pieskaita īpašuma nodokli (tai skaitā zemes un nekustamā īpašuma), spēkratu nodokli un pamatpeļņas

(uzņēmumu ienākuma) nodoklis. Arī tanī laikā radušies algu summas nodokļi pieder, kā faktora darba noslogojums šai grupai.

Par nodokļu ietekmi uz izmaksu līknes gaitu ir svarīgi zināt, kādi nodokļi tiek pieskaitīti pastāvīgām izmaksām un kādi – mainīgajām. Pastāvīgās izmaksas ir atkarīgas no nodarbinātības pakāpes izmaiņām, mainīgās izmaksas turpretim mainās, atkarībā no nodarbinātības pakāpes svārstību lieluma svarīguma. Tā, piemēram, kādā transportuzņēmumā kāpj un krītas ne tikai degvielu cenas, atkarībā no nodarbinātības pakāpes, bet arī patērētās degvielas līmenis.

Blakus produkcijas faktora nodokļiem, kuri var būt pieskaitāmi vienam atsevišķam produkcijas faktoram, (piem., spēkratu nodoklis), vēl ir tādi, kuru noteikšanas pamatā ir ietverti daudzi produkcijas faktori (piem., dažāda veida īpašuma nodokļi). Šī nodokļu maksājumu sadale, uz atsevišķu ražošanas procesā iesaistītu faktoru pamata un to pieskaitīšana faktoru maksai, ir palīgveids, pēc kura sadalījuma iespējama izmērošanas pamatošana.

Uzņēmuma jaudas nodoklis

Šā nodokļa pamatus nosaka ražojumu daudzums un cena. Ja to mērotu pēc saražotās preces daudzuma, tad runa ies par daudzumnodokli, vairumnodokli. Ja turpretim pamatā būs cena, tad to apzīmē par cenas nodokli, piemēram, pievienotās vērtības (apgrozījuma) nodoklis.

Uzņēmumu ienākuma (peļņas) nodoklis

Tas pamatojas uz ienākumiem vai korporācijas nodokļa likumā paredzētās nodokļiem apliekamās peļņas vai, ņemot vērā noteiktus pieskaitījumus un aprēķinātos peļņas ienākumus. Skatoties pēc tarifu veida, izšķir proporcionālo un progresējošo ienākuma nodokli.

4.2. Nodokļu ietekme uz ražošanu

4.2.1. Ražošana un ražošanas politika

Šī analīzes pamatā ir ražošanas procesu divas daļas: pirmā – ražojumi (produkcija) un otrais – ražojumu novērtējums (noiets). Starp abām šīm daļām pastāv izteikta savstarpējā atkarība, kas būtībā varētu prasīt kopīgu plānojumu, piem., produkcijas noietam vajag būt izpildītam paredzētajā daudzumā, kad noieta iespējas ir sašaurinātas un ražojumiem paredzētās maksas ir izšķiroši svarīgas tiklab ražojumiem kā arī noieta politikai.

Tā kā šai nodaļā mēs apskatām tikai nodokļu ietekmi uz īstermiņa plānošanu, iziesim tikai no šādiem konstantiem lielumiem:

- rūpniecisko līdzekļu ražotspēja;
- ilgtermiņa personāla ražotspēja;

- ražošanas un noieta pamatstruktūra;
- pienākumi uz ilgtermiņu līgumu pamata par piegādi.

Ilgtermiņa plānojuma analīze ar investīciju teorijas elementiem tiek veikta zemāk 4.3. nodaļā.

Tipiska īstermiņa plānošana ražošanā ir:

- optimālās ražošanas programmas izzināšana;
- metožu izvēle un lēmumi par ražošanas līdzekļu izvēli;
- izvēle starp pašražošanu vai pasūtīšanu;
- optimālā sērijas apjoma un piegādes daudzuma noteikšana;
- uzdevumu pieņemšana pie dotajām cenām.

Tālākajā izklāstā tiks izskatīta nodokļu ietekme uz piegādes uzdevumiem, uz metodes izvēli un subsidēto produkcijas faktoru kombinācijām.

4.2.2. Nodokļu ietekme uz optimālo pasūtījumu

Sagādājot rezerves kapitālu, uzņēmums mēģina samazināt sagādes izmaksas, kas sastāv no tiešām piegādes izmaksām par krājumiem, pastāvīgajām pasūtījumu izmaksām, uzglabāšanas un procentu izmaksām un iztrūkstošā daudzuma izmaksām.

Pēc vienkāršā optimālā pasūtījuma daudzuma pamatmodeļa, kurā apskatīti tikai svarīgākie parametri, varam izteikt piegādes izmaksas:

$$K = B \cdot p + K'/m \cdot B + m \cdot p \cdot q/2, \quad (112)$$

kur B – Samērojamā daudzuma pieprasījums vienam gadam,

p – Iestāšanās cena par vienību noliktavā,

K' – noteiktās pasūtījumu maksas,

q – procenti un noliktavas likmes gadā kopā,

m – pasūtījuma daudzums,

K – Kopējās piegādes un noliktavas izmaksas gadā.

Ja šī izmaksas funkciju diferencē pēc m , tad iegūst optimālo pasūtījuma daudzumu:

$$m_{\text{opt}} = \sqrt{2 \cdot B \cdot K' / (p \cdot q)} \quad (113)$$

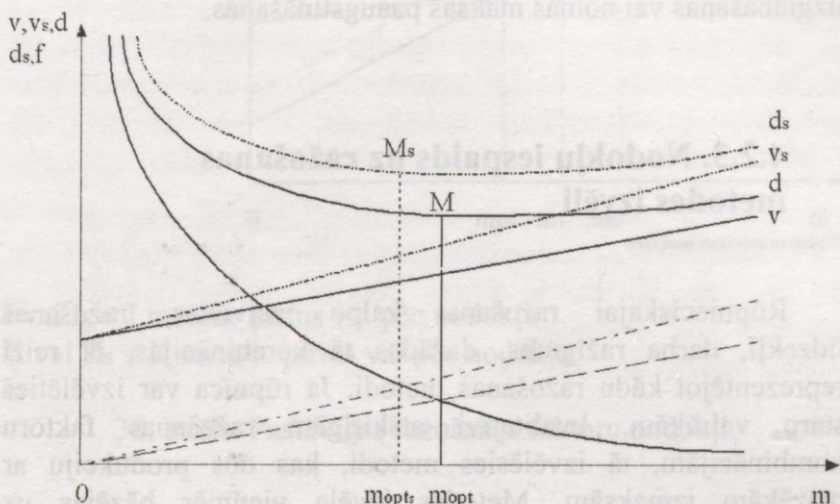
un kā optimālo biežumu:

$$h_{\text{opt}} = B / m_{\text{opt}} \quad (114)$$

Maksāšanas funkcijas samazināšana noved pie visu pasūtījumu daudzuma optimālas alternatīvas (starp vienu produkta vienību un kopējo gada pieprasījumu)

Tas nozīmē, ka jāizsver starp noteiktā pasūtījuma izmaksām panākumiem pēc piegādes gaitas, kas ved uz lieliem pasūtījumu

daudzumiem unniecīgu pasūtījumu biežumu un no pasūtījumu daudzuma atkarīgās glabāšanas un nomas izmaksām, kas var sagādāt priekšlaicīgu nelielu daudzumu pasūtījumu un augstāku pasūtījumu biežumu. 37. attēlā uzskatāmi parāda šīs sakarības.

f – Noteikto maksu līkne

v un v_s – mainīgo pasūtījumu maksas līkne pirms un pēc nodokļiem

d un d_s – vidējā piegādes maksas līkne pirms un pēc nodokļiem

M un M_s – vidējā piegādes maksu minimuma līkne pirms un pēc nodokļiem

37. attēls.

Ja tagad nodokļi tiek paaugstināti, kurus piegādātājs ar savām pārdošanas cenām var pārsniegt (tipiskā kārtā patēriņa nodokļi, bet arī citi nodokļu veidi, kā apgrozījuma nodoklis, kuru neatvelk kā iepriekšēju nodokli, vai peļņas nodokli), tad,

reizē ar kāpjošo cenu iestājas pasūtījuma daudzuma redukcija, vai paaugstinās pasūtījumu biežums. Šie nodokļi iedarbojas kā mainīgo maksājumu paaugstinājums un noved pie mainīgo pasūtījumu maksas līknes pagriezienu pie ordinātes nogriežņa uz augšu (no v uz v_s). Tas pats efekts ir nodokļiem, kuri noved pie uzglabāšanas vai nomas maksas paaugstināšanas.

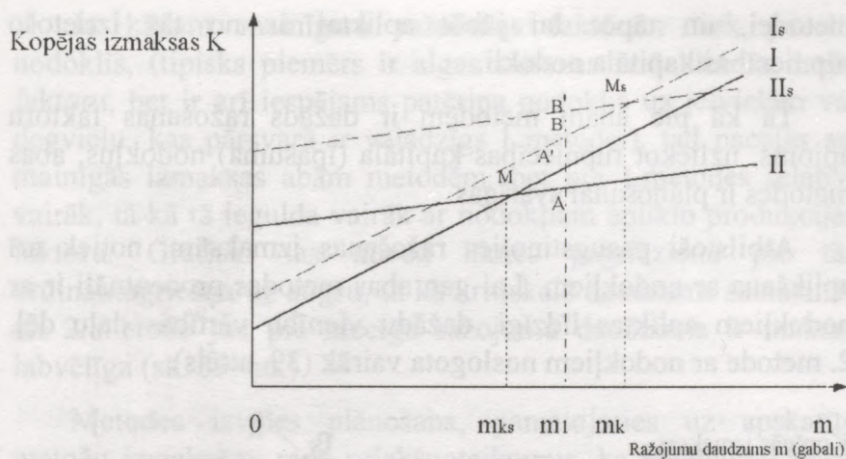
4.2.3. Nodokļu iespaids uz ražošanas metodes izvēli

Rūpnieciskajai ražošanai kalpo izejvielas, ražošanas līdzekļi, darba ražīgums, dažādas tā kombinācijas, ik reizi reprezentējot kādu ražošanas metodi. Ja rūpnīca var izvēlēties starp vairākām, kvalitatīvi atšķirīgām ražošanas faktoru kombinācijām, tā izvēlēsies metodi, kas dos produkciju ar mazākām izmaksām. Metodes izvēle vienmēr bāzējas uz ienākumu pamata.

Īstermiņa metodes izvēles raksturīgākā pazīme ir tā, ka izvēlētās ražošanas jauda jau ir uzņēmēja rīcībā.

Tipiski, salīdzinot kādu mazāk intensīvu metodi ar vairāk intensīvu ieguldījumu metodi, pirmā izpaužas ar zemāk noteiktām izmaksām (piemēram, nolietojuma atskaitīšana, procenti), toties arī ar augstākām mainīgajām izmaksām (piem., algas); pie otrās metodes ir otrādi. Niecīgi ienākumi ir pirmajai metodei. Labvēlīgāka ir otrā metode ar augstiem ienākumiem. Daudzums (mk), pie kura abām metodēm noteiktas vienādas kopējās izmaksas tiek apzīmēts par kritisko daudzumu.

Pie šā daudzuma mainās priekšrocības (sk. 38. att.).

I vai $I_s = I$ metode pirms vai pēc nodokļa

II vai $II_s = II$ metode pirms vai pēc nodokļa

38. attēls. Pastāvīgas ražošanas faktoru nodokļi.

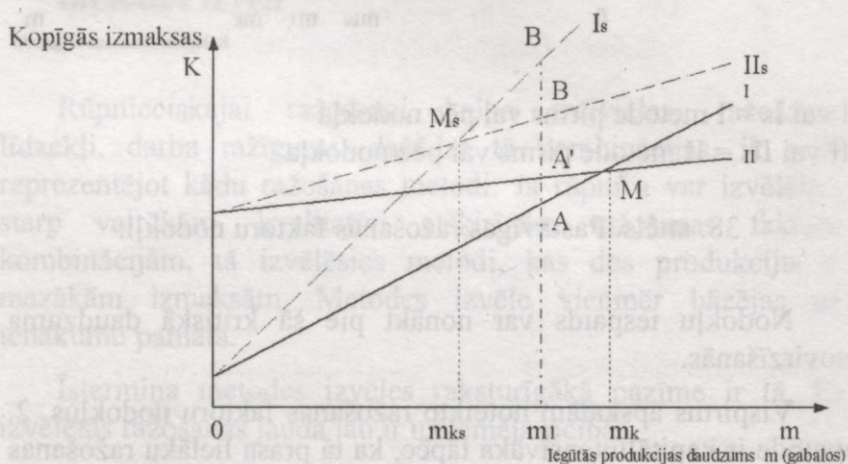
Nodokļu iespaids var nonākt pie šā kritiskā daudzuma novirzīšanās.

Vispirms apskatām noteikto ražošanas faktoru nodokļus. 2. metode ir kapitālintensīvāka tāpēc, ka tā prasa lielāku ražošanas faktoru apjomu, nekā pirmā un tā, no noteiktiem secinājumiem par rūpnīcu peļņas (uzņēmumu ienākuma) nodokli un kapitālnodokli (īpašuma nodokli), varam spriest par plānošanā svarīgāko. Ja papildus rezerves kapitālu finansē ar personīgā kapitāla palīdzību, kuru citā gadījumā uzņēmējs varētu ieguldīt savā privātuzņēmumā, tad no tā pienākošais rūpniecības kapitālnodoklis pierēķināms II. metodei un ir izšķiroši svarīgs plānošanā, kāds tas nevarētu būt, izvēloties pirmo plānošanas metodi. Rūpnieciskā kapitāla vienību vērtības paaugstināšana, sakarā ar rezervēm, ir saistīta tikai ar ražošanas metodes izvēli. Atbilstošā vienības vērtības daļa, tāpat, ir pieskaitāma atbilstošai

metodei, un tāpēc tai jābūt apliktai ar no tās izrietošo rūpniecības kapitāla nodokli.

Tā kā pie abām metodēm ir dažāds ražošanas faktoru apjoms, uzliekot rūpniecības kapitāla (īpašuma) nodokļus, abas metodes ir plānošanai svarīgas.

Atbilstoši paaugstinoties ražošanas izmaksām, notiek arī aplikšana ar nodokļiem. Lai gan abas metodes procentuāli ir ar nodokļiem apliktas līdzīgi, dažādu vienību vērtības daļu dēļ, 2. metode ar nodokļiem noslogota vairāk (39. attēls).

39. attēls. Mainīgo ražošanas faktoru nodokļi.

Kritiskais daudzums m_k nogriežas pa labi (m_{k_s}), intensīvā darba metode tagad līdz šim lielākajam daudzumam ir ienesīga (ar peļņu).

Ja uzņēmums piedāvā m_1 un tādēļ ir izvēlēties 2. metodi, (punkti A un A'), tad, ievērojot nodokļus, tas pāriet uz 1. metodi (B un B').

Ja kādam mainīgam ražošanas faktoram tiek pacelts nodoklis, (tipisks piemērs ir algas summas nodoklis uz darba faktoru, bet ir arī iespējams patēriņa nodoklis uz jēlvielām vai degvielu, kas pārsvarā ir vajadzīgs I metodei), tad paceļas arī mainīgās izmaksas abām metodēm, bet pie 1. metodes relatīvi vairāk, tā kā tā iegulda vairāk ar nodokļiem aplikto produkcijas faktoru. Grafiski tas noved līknes pagriezienu pie tās ordinātnogriežņa uz augšu, tā kā kritiskais daudzums samazinās un 2. metode jau pie niecīga ražojumu daudzuma ir maksas labvēlīga (sk. 39. att.)

Metodes izvēles plānošana, pamatojoties uz apskatīto metožu izmaksām, rada priekšnoteikumus, ka ieņēmumu puse, izvēloties ražošanas metodi, netiek skarta. Ja runa iet par nemainīgu ražojumu daudzumu un nemainīgu cenu, rūpnīcas maksājumu nodokļiem nav nekāda iespaids uz tās izvēles plāniem.

4.2.4. Nodokļu iespaids uz priekšrocības politiku

Zem priekšrocības politikas jēdziena, mēs saprotam visus noietpolitikas paņēmienus kopā, kuru mērķis ir nepārvarēt noieta pretestību vai veikt to ne tikai vienīgi ar cenu palīdzību.

Šais paņēmienos mēs izšķiram sekojošas trīs grupas:

- (1) Noieta stimulēšana;
- (2) Produkcijas un sortimenta veidošana;
- (3) Noieta metodes.

Tirgzinības – Mix robežās nodokļu ietekme literatūrā parasti tiek apskatīta tikai piemēros. Līdz tam nav skaidri redzami nekādi kvantitatīvi modeļi, kuri strikti noteiktu nodokļu ietekmi uz atsevišķām priekšrocības politikas darbības alternatīvām. Taču tas nepārsteidz, jo šai jomā pastāv lielas problēmas, lai izmērotu atsevišķu parametru izmaiņu rašanos. Piemēram, ja nemēģina izmērot noteiktas noieta stimulēšanas politikas pasākumu sekas pie apgrozījuma izmaiņām, jo tām pie zināmiem apstākļiem nav nekāda iespaida, vienīgi pie tīkotā produkta izmainītās noregulēšanas.

Noieta stimulēšana ir rūpniecības komunikāciju politikas daļa, kas aptver tirdzniecības veicināšanu, atklāto sabiedrisko darbību (Public Relations) un personīgo pārdošanu. Komunikāciju politikas uzdevums ir apzinātas uzņēmuma, tirgum domātas informācijas veidošana, ar mērķi vadīt aktuālo un potenciālo pircēju domas, priekšstatus, cerības un izturēšanās veidu. Savus pētījumus mēs ierobežojam ar noieta stimulēšanu un tieši pie jautājuma, vai nodokļiem ir ietekme uz šo darbības jomu.

Ražošanas politika Tirgzinības – Mix ietvaros bauda sevišķu vietu, jo piedāvātais produkts ir prece, ko pircējs pieprasa savām vajadzībām, ja pie tam uz šo produktu attiecas visi akciju parametri vai sortiments. Produktu politika aptver visus plānojumus, kuri attiecās uz:

- (1) jaunu produktu attīstīšanu un ieviešanu;
- (2) produktu veidošanu;
- (3) produktu elimināciju (izraidīšanu no aprites).

Uz produkcijas politikas nozari attiecas arī plānošana par piedāvāto ražojumu veidu un daudzuma samērīgiem komplektējumiem (sortimenta politika), tāpat arī tehnisko un

tirgotāju papildus veiktais darbs, kā, piemēram, pie klientu apkalpošanas. Savus secinājumus mēs ierobežojam ar nodokļu ietekmi uz produkcijas izveidošanu un sortimenta komplektēšanu.

Plānojumi noieta metožu jomā nodarbojas ar produkcijas ceļu pie pircēja, Tie ietur patērētāju sistēmas izvēli, noieta formu un noieta ceļus. Nodokļu iespaids uz šiem parametriem tiks attiecīgajā brīdī parādīts ar piemēriem.

Nodokļu ietekme uz noieta stimulēšanu

Izskatot jautājumu, vai nodokļi var ietekmēt noieta stimulēšanu, jāievēro divi būtiski pieturas punkti:

(1) noieta stimulēšanas izdevumu apskats pie peļņas izdibināšanas nodokļu bilancē, t.i., atvilkumu spējas jautājums, vai noieta stimulēšanas izdevumu aktivizēšana;

(2) visu noieta stimulēšanas izdevumu aplikšana ar speciālo nodokli (piemēram, reklāmas nodoklis) vai noteiktu līdzekļu aplikšana ar atsevišķiem nodokļiem (piem., sludinājumu nodoklis, plakātu nodoklis).

Attiecībā par pirmo aspektu, jāsaka, ka Eiropas valstīs ar vervēšanu radušās izmaksas, pēc nodokļu peļņas izzināšanas, ir pilnīgi atvilkumu spējīgi rūpnīcas izdevumi. Tas noved pie tā, ka noieta stimulēšana pasākumi uz peļņas samazināšanas laiku var tikt atcelti, un tie var atkal turpināties vēlāk, kad peļņa ceļas.

Bet tas arī nozīmē, ka riska daļa noieta stimulēšanas pasākumos nedod gaidītās, vai arī vispār nekādas sekas. Piemēram Vācijā ja uzņēmumam ir jautājums, vai tam atmaksājas papildus noieta stimulēšanas izdevumi, piemēram, 1000 DM vērtībā, tūdaļ iedarbojas 1000 DM atvilkumu spējīgais

peļņas samazinājums un, līdz ar to peļņas nodokļa slodzes samazināšanās pie 60% pieņemtās peļņas likmes (s) līdz 600 DM. Uzņēmumam, sakarā ar neizdevušamies noieta stimulēšanas pasākumiem, radušies zaudējumi tagad sasniedz 400 DM, 600 DM, pateicoties peļņas nodokļa samazinājumam, tiek izlīdzinātas. Vai, citādi formulējot, lai pie vervēšanas pasākumiem peļņa paliktu nemainīga, uzņēmumam jāatļaujas tikai viena papildus peļņa noieta stimulēšanas pasākumu līmenī. Ja noieta stimulēšanas izdevumus nāktos aktivizēt, nepieciešami papildus peļņu, vervēšanas izdevumu līmenī, reizināt ar faktoru $1/(1-s)$, lai noieta stimulēšanas izdevumi būtu nosegti ar no nodokļa apliktās peļņas.

Nodokļu atvilkšanas nespēja vispār novedīs pie tā, ka šie reklāmas līdzekļi tiks ieguldīti retāk, nekā tie, kas ir atvilkšanas spējīgi. Šī tendence tiks veicināta ar uzņēmuma izdevumu apgrozījuma nodokļu iedarbību.

Nobeidzot, vēl nāktos apstāties pie otrā aspekta – reklāmas nodokļa pacelšanas. Eiropā noieta stimulēšanas (reklāmas) izdevumu pieņemšana no tautsaimniecības viedokļa ir vairākkārt kritizēta, daļēji, pamatojoties uz to, ka tautsaimniecībā tie neattaisnojas, tā kā reklāmas izdevumu atvilkšanas spēju dēļ, rūpnīca savus reklāmas pasākumus daļēji finansē ar iekrāto peļņas nodokļu palīdzību un, reizē ar to, spiež finansēt sabiedrību, daļēji ar argumentu, ka reklāmas izdevumi, pie laba konjunktūras stāvokļa, nav vēlami tādēļ, ka tie “uzkurina” konjunktūru tālāk. Lai to novērstu, tiek prasīts, vai nu ierobežot atvilkšanas spēju, pie kam, piemēram, viena noteikta reklāmas izdevumu procentu daļa tiktu pierēķināta ar nodokļiem apliekamai peļņai, vai arī jāuzliek reklāmas izdevumiem sevišķs nodoklis (reklāmas nodoklis), sakarā ar ko paceltos reklāmas izdevumi un, līdz ar to, samazinātos reklāmas pasākumi.

Aprakstīto spēju ierobežošana, lai aizkavētu peļņas nodokļa samazinājumu, vai reducēšanu, saimnieciskajā ziņā nav attaisnojies. Saimnieciskajā ziņā tas ir līdzīgi nozieguma sastāvam, proti, "līdzekļu aprīte" rūpniecības sasniegumu ražošanai un noietam, kad strādniekam pie izgatavošanas, vai strādniekam, kurš ražo reklāmas līdzekļus, maksā algu. Atzīt vienu uzņēmuma izdevumu summu, bet otru nē, nekādi nevar pamatot un tā ir patvaļā.

Tāpat atliek prasība, reklāmas izdevumus aplikt ar speciālu reklāmas nodokli. Ja domā, ka tirgus arvien vairāk piedalās reklāmas izdevumu segšanā ar daudzu produktu pašizmaksu, tad jāpieņem, ka arī tāda veida nodoklis, ja tas nav sevišķi augsts, tiek pārsepts uz patērētāja cenām, tā kā valsts, tai vietā, lai ar savu nodokļu politiku samazinātu saimnieciski tā dēvētos nepārstāvētos izdevumus reklāmai, ar reklāmas nodokļu palīdzību var nodrošināt tikai vienu izlietošanas daļu.

Ja nav iespējama reklāmas nodokļa "pārsegšana" uz pieprasītāju vai "atpakaļpārsegšana" uz reklāmas saimniecību, tad tāda veida nodoklis var būt par iemeslu racionālai rūpnīcas reklāmas plānošanai un, līdz ar to, izraisīt nodokļu ievākšanas procesu.

Var arī būt, ka, neapliekot ar nodokļiem reklāmas izdevumus, to var darīt noteiktiem reklāmas līdzekļiem, piemēram, sludinājumiem avīzē, plakātiem, gaismas reklāmām. Kā sekas tāda veida nodokļiem, pirmām kārtām, būtu substitūcija (aizvietošana) no, ar nodokļiem apliktajiem uz ar nodokļiem neapliktajiem reklāmas līdzekļiem, bet ne reklāmas izdevumu ierobežošana pilnīgi.

Nodokļu ietekme uz produkcijas un sortimenta veidošanu

Atsevišķu preču priekšrocību (preferenci) neveido tikai cenu politikas pasākumi un intensīva reklāma, bet arī produktu veidošana, t. i., to ārējā noformēšana (piem., standarta vai luksus izpildījums pie vienāda tipa auto), iepakojuma veidošana, vai arī pie tirgošanās – sortimenta sakārtošana. No vienas puses mode spiež ražotāju pie produktu veidošanas piemēroties tai, no otras – tā prasa tipu diferencēšanu, jo vienmēr ir pircēji, kaut arī modes ietvaros, kuri no saviem līdzilvēkiem grib izcelties ar ko sevišķu, t. i. viņi nepieprasa modespreces, bet dod priekšroku individuāli veidotajām precēm (piemēram, modeļu drēbes). Arī mode ir būtisks faktors, kurai nozīme noieta kāpināšanā, jo tā ved uz to, ka pieprasījuma preces ir aizstātas jau tad, kad tās vēl pavisam nav nolietotas, tā kā, pateicoties preces ārējam veidam, var noteikt to vecumu (tekstilijas, apavi, auto, radio un televīzijas aparāti).

Šai sakarībā ir svarīgs jautājums, vai produkta un sortimenta izskats tiek ietekmēts no nodokļiem, tā kā uzņēmumam savos plānos jāparedz arī nodokļu iedarbība. Šeit var izšķirt triju veidu problēmas.

(1) Iespējams, kā kāds noteikts produkts var tikt ražots no dažādām izejvielām (piemēram, no koka, metāla vai sintētikas). Pie vienādas vielas tehniskās pielietojšanas, uzņēmumam, blakus maksām, savos rēķinos vajag paredzēt arī pircēju regulēšanu. Ja tie dos priekšroku kādai noteiktai izejvielai, tas pozitīvi iespaidos ražotā produkta noieta izredzes. Tāpēc producenti šo izejvielu pielietos pat pie augstām izmaksām, jo šādā veidā, pie paaugstināta apgrozījuma, var panākt peļņas maksimizāciju. Apliekot ar nodokļiem atsevišķus materiālus ar patērētāju nodokli, vai pie importētām vielām var būt muitas maksājumi, tā

ka nodokļu noteikto maksas paaugstinājumu nevar cenā "pārsegt" uz pircēju, jo pircēju priekšrocības uz līdz šim pielietoto izejvielu nav pietiekami lielas. Šinī gadījumā rūpnīca ir spiesta ar nodokļiem aplikto materiālu aizvietot ar materiālu, kurš nav aplikts ar nodokļiem; visbeidzot, šo pašu nodokļu dēļ, rūpnīcai nāksies arī mainīt produkta izskatu.

(2) Vēl nozīmīgāka ir nodokļu iedarbība uz produktu izskatu, jo, nodokļu maksāšanu izraisa nevis ražošana, bet gan īpašums vai preces lietošana. Tad jautājums nav par to, vai un kādos apmēros nodokļi, kuri jāmaksā ražotājiem, var tikt "pārsegti" cenas veidā uz pircēju, bet problēma gan pastāv faktā, kādā mērā nodokļi iespaidos apņemšanos par noteikta produkta pirkšanu un, līdz ar to, izriet tieša ietekme uz noietu.

Iepriekš jau tika parādīta peļņas nodokļa ietekme uz pieprasījumu, kad izdevumi uz produkta peļņu ar nodokli aplikti pilnīgi, daļēji, vai arī netiek aplikti. Tā kā nodokļu aplikšanas gadījumos pieprasījums pieaug, ražotājs var savas noieta spējas paaugstināt, jo viņš savu produkciju ir izveidojis, atbilstoši nodokļu likumdošanas aktiem.

Ietekme uz produkcijas veidošanu ir arī transporta un dabas resursu nodoklim.

Ļoti skaidri nodokļu ietekme parādās pie niecīgas izdedzes gāzu mašīnu attīstības (mašīnas, kuras rada niecīgu izdedzes gāzu daudzumu). Piemēram, Vācijā skatoties pēc piederības kādai no dažādu gāzu izdales klases mašīnām, tā var būt vai nu atbrīvota no nodokļiem, vai arī vismazāk labvēlīga aplikšanai ar nodokļiem, jo praktiski visas vācu mašīnas sērijveidīgi ir apgādātas ar regulējamiem katalizatoriem, vai vismaz ar motoriem, kas izdala ļoti niecīgu gāzu daudzumu, lai pircējs varētu baudīt nodokļu priekšrocības.

(3) Arī nodokļi, kuri uzlikti produkcijas noietam, var iespaidot produkta veidošanu. Šeit par pamatu ir ražotās preces cena, daudzums vai kvalitāte. Netiešais nodoklis uz cenu var novest pie maz vai nedaudz ar nodokļiem aplikto preču izmaiņām un beidzot kļūt par papildus noieta šķērsli, kurš var parādīties vismaz kā daļējs nodokļu "atpakaļpārsegums" pie producentiem ar atbilstošu ražošanas programmas samazināšanos.

Apliekot ar nodokļu likmēm faktora daudzumu, var nokļūt pie jau citā sakarībā minētās substitūciju iedarbības (aizvietošanas), kad daudzums, neatkarīgi no kvalitātes, tiek noslogots, tā kā var sekot pāreja uz augstākām kvalitātēm (piem., pie jēlvielu piegādes), kad, piem., kādas augstākas kvalitātes izejvielas lielāks ražīgums, pret zemākas kvalitātes izejvielu, kuras abas pēc daudzuma vienībām ir vienādi apliktas ar nodokļiem, pieļauj izdevīgu aizvietošanu, jo procentuālā aplikšana ar nodokli (noteikta pēc cenas) pie augstākas kvalitātes ir mazāka.

Padārdzinot preces luksus vajadzībām, kamēr tās pašas preces standartkvalitātē paliek ar nodokļiem neapliktas, tāda veida luksus dārdzība, ja tā ir tik augsta, ka, neskatoties uz potenciāla pircēja augsto pirkšanas spēju, nevar būt pilnīgi "pārsegta", spiež, vai vismaz pamudina, rūpnīcu savas produkcijas pārveidošanai, uzņemot savā programmā arī standartizpildījumus. Nav nepieciešami nekādi sevišķi pierādījumi, ka šādi valsts saimniecības un sociālpolitikas paņēmieni tiek veikti, lai iespaidotu produkcijas faktoru novirzi uz noteiktu izlietojumu un, ka šis mērķis, pretim fiskālajam nodokļu mērķim, var izvirzīties aizmugurē.

Minētājām nodokļu ietekmēm ir iespaids nevien uz rūpnīcas produkcijas veidošanu, bet to analoga iedarbība ir arī uz sortimenta veidošanu tirdzniecības uzņēmumos. Gala patērētāja

noietā pretestība parasti būs jūtama sākumā pie sīktirgotājiem un no šejienes pārvietojas no lieltirgotājiem uz ražotāju. Sortimentā pārveidošana notiek tad, kad aizvietotās preces, ieviešot vai izmainot nodokļus, tiek ar tiem apliktas dažādi, tā ka pircēji no dažām, vai arī ar nodokļiem neapliktajām precēm izvairās. Tas sevišķi labi redzams pie dažādām patēriņa precēm, ko pieprasa ikdienā (kafija, tēja, alus degvīns, putojošais vīns u.c.) Šāda nodokļu politikas stāvokļa dēļ, izveidojas pavisam noteikta pieprasījumu struktūra. Katras izmaiņas relatīvi ar nodokli noslogotajām noteiktajām aizvietotajām precēm noved pie pieprasījuma izmaiņām, un, reizē ar to, pie tirdzniecības uzņēmuma sortimenta veidošanas. Ja nodokļi uz aizvietotajām precēm tiek pacelti vai samazināti vienādā stāvoklī, tad, pēc pieprasījuma elasticitātes, skatoties pēc pirktspējas, šīs preces vairāk vai mazāk tiks pārdotas un do to ienākumu priekšnosacījumu dēļ, iestājas atpakaļiedarbība uz pieprasījumu pēc citām precēm, kas var izraisīt pārorientēšanos kvantitatīvajā sortimenta kopsalikumā.

Ekstrēmos gadījumos apgrozījuma nodokļa iedarbība var arī atstāt iespaidu uz sortimenta veidošanu. Ja sortiments satur simtiem preču, kas pakļautas vienotai nodokļu likmei, tad iespējams nenotiek dažu mēreni vai paaugstināti ar nodokļiem apliktu preču uzņemšana sortimentā, jo tas varētu novest pie pārtēriņa rēķinvedībā.

4.3. Nodokļu ietekme uz izmaksām

Nodokļi iedarbojas uz metodes izvēli un minimālo maksas kombināciju. Ja uzņēmējs nolēmis ražot, un viņš zina labvēlīgās faktoru daudzuma kombinācijas, tad viņam vēl jārisina

jautājums par absolūto faktoru likmes daudzumu. Tas savukārt atkarīgs no vēlamā ražojumu daudzuma. Ja uzņēmējs cenšas pēc milzīgas peļņas pēc nodokļiem, tad viņam, ievērojot minimālas maksas kombināciju, vajag laist apgrozībā tik daudz atsevišķu produktu faktoru daudzuma vienību, lai ražošana sasniegtu tādu pašu produktu daudzumu, pie kura tiek sasniegta maksimālā peļņa (maksimālās peļņas ražojumi). Tas notiek gadījumos, ja ir vislielākā diference starp kopējiem ieņēmumiem un kopējām izmaksām. Tad robežieņēmumi, līdzīgi robežizmaksām, grafiski izteikti, liek uzņēmējam izvēlēties to pašu ražojumu daudzumu, pie kura atstatums starp kopējo ieņēmumu līkni un kopējo maksāšanas līkni vai pie produkta no gabalpeļņas (pārdošanas cena / vidējas izmaksas) un ražojumu daudzumam ir vislielākais, vai robežieņēmuma un robežmaksājuma līknes krustojas [10, 12, 17].

Tālāk tiek piedāvāta monopolgadījumiem un pilnīgai konkurencei atsevišķu nodokļu veidu analīze pēc to maksāšanas rakstura.

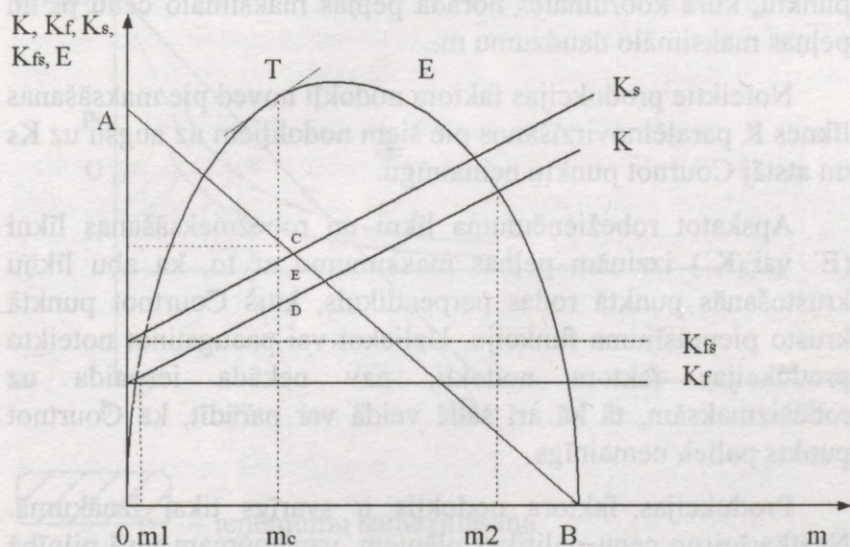
• Ražošanas faktoru nodokļi (īpašuma nodokļi)

Piedāvājumu monopols

Ja uz kādu noteiktu produkcijas faktoru uzliek vai paaugstina nodokli, tad atbilstoši paaugstinās arī uzņēmuma pastāvīgo maksājumu apjoms (Kf). Paaugstinājums rodas neatkarīgi no produkcijas izvēlētā daudzuma vai pieprasītās cenas, tā, ka starp atsevišķām cenu politikas rīcības alternatīvām nepastāv nodokļu maksājumus. Kāda noteikta produkcijas faktora ieviešana vai paaugstināšana nedod plānošanai svarīgas sekas, peļņas maksimālā cena un peļņas maksimālais daudzums paliek nemainīgi.

Tie ir svarīgi tikai beigu rezultātā, jo samazina mērķa funkcija vērtību (peļņu)

Arī grafiski var būt skaidrs, ka Cournot (bezzaudējuma) punkts nemainās. Cournot punktu var izdibināt, vai nu ar kopējo ieņēmumu un kopējo maksas līkņu palīdzību vai ar robežieņēmumu un robežmaksas līkņu palīdzību (sk. 40.zīm.).

K – kopējo izmaksu līkne

K_f – pastāvīgo izmaksu līkne

E – kopējo ieņēmumu līkne

K_s – kopējo izmaksu līkne pēc nodokļu ieviešanas vai paaugstināšanas

K_{fs} – pastāvīgo izmaksu līkne pēc nodokļu ieviešanas vai paaugstināšanas

m – ražojumu daudzums

40. attēls. Pastāvīgo ražošanas faktoru nodokļi pie piedāvājummonopola (kopējo izmaksu apskats).

Pirmajā gadījumā peļņu reprezentēs vertikālais stāvoklis starp abām līknēm. Peļņas maksimumu iegūst, ar to, ka kopējās maksas līknes tiek pabīdītas paralēli, līdz tās kļūst par tangenti pie kopējo ienākumu līknes. Perpendikuls no šā tangenciālpunkta uz cenas – noieta – funkciju skar Cournot punktu, kura koordinātes norāda peļņas maksimālo cenu p_c un peļņas maksimālo daudzumu m_c .

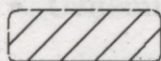
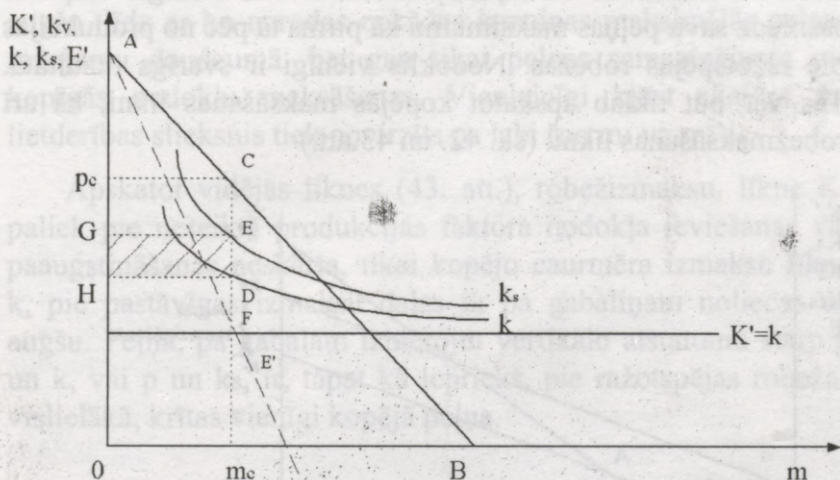
Noteiktie produkcijas faktora nodokļi noved pie maksāšanas līknes K paralēlnovirzīšanos pie šiem nodokļiem uz augšu uz K_s un atstāj Cournot punktu nemainīgu.

Apskatot robežieņēmuma līkni un robežmaksāšanas līkni (E' vai K') izzinām peļņas maksimumu ar to, ka abu līkņu krustošanās punktā rodas perpendikuls, kurš Cournot punktā krusto pieprasījuma funkciju. Uzliekot vai paaugstinot noteikto produkcijas faktora nodokli, nav nekāda iespaids uz robežizmaksām, tā kā arī šādā veidā var parādīt, ka Cournot punkts paliek nemainīgs.

Produkcijas faktora nodoklis ir svarīgs tikai iznākumā. Neatkarīgi no cenu politikas plāniem, uzņēmumam visā pilnībā ir jāmaksā nodokļi. Tā agrākā peļņa no DT 40. att. samazinās pie nodokļa (DE) uz ET 41.att. atbilst virsmas DCpcH kopējā peļņai kuru iegūst, reizinot peļņas maksimālo daudzumu m_c ar gabalpeļņu DC. Ieviešot produkcijas faktoru nodokli, paaugstina kopējās caurmēra izmaksas ap šo nodokli. Kopējās caurmēra maksas līkne kāpj no k uz k_s , samazinās gabalpeļņa pie DE un kopējā peļņa pie DEGH uz ECpcG.

Ja monopoluzņēmums mēģinātu savas cenas pacelt, lai daļēji pārsegtu nodokļus, savu peļņas maksimumu tas palaistu garām. Jo ar cenas pacelšanu radušies pieprasīto daudzumu samazinājumi nebūtu noveduši pie noteiktās nodokļu

maksāšanas samazināšanos, bet gan pie kopējās peļņas samazinājuma, jo šinī gadījumā iespējami lielā difference starp kopējo ieņēmumu un kopējo maksu vairs nebūtu realizējama. Rezultātā peļņa atpaliktu vairāk kā kopējas nodokļu izmaksas.

– ieņēmumu samazināšana

E' – robežieņēmumu līkne

kv – mainīgo vidējo izmaksu līkne

p – cena

ks – vidējo izmaksu līkne pēc nodokļa ieviešanas vai pacelšanas

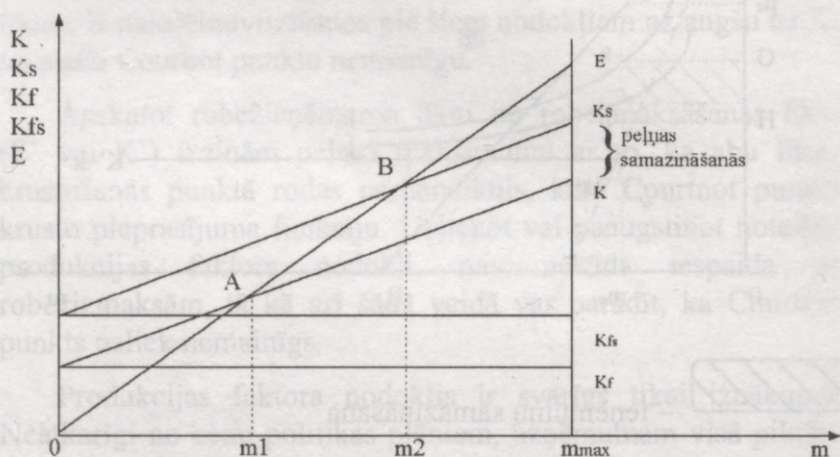
K' – robežizmaksu līkne

m – ražojumu daudzums

41. attēls. Pastāvīgo ražošanas faktoru
nodokļi pie piedāvājummonopola
(robežizmaksu apskats).

Pilnīgā konkurence

Arī šeit noder, ka, ievēdot vai paaugstinot noteikto produkcijas faktora nodokli, tas pienākas neatkarīgi no izvēlētās rīcības alternatīvas un tāpēc plānošanai nav svarīgs. Rūpnīca sasniedz savu peļņas maksimumu kā pirms tā pēc no produkcijas pie ražotspējas robežas. Nodoklis vienīgi ir svarīgs rezultātā. Tas var būt tiklab apskatot kopējās maksāšanas līkni, kā arī robežmaksāšanas līkni. (sk. 42. un 43.att.)

k – kopējo izmaksu līkne

k_s – kopējo izmaksu līkne pēc nodokļa ieviešanas vai paaugstināšanas

k_f – pastāvīgo izmaksu līkne

k_{fs} – pastāvīgo izmaksu līkne pēc nodokļu ieviešanas vai paaugstināšanas

E – kopējo ieņēmumu līkne

m – ražojumu daudzums

42. attēls. Pastāvīgo ražošanas faktoru
nodokļi pie pilnīgās konkurences
(kopējo izmaksu apskats)

42. attēlā ir vertikāls atstatums starp kopējiem ieņēmumu un kopējo maksas līkni pie rūpnīcas peļņas. Vislielākais tas ir pie ražotspējas robežas. Produkcijas faktora nodoklis ved pie maksas funkcijas paralēlnovirzes pie pilnas nodokļu summas uz augšu, līdz ar ko nerodas nekādas izmaiņas maksimālās peļņas ražojumu daudzumā, bet gan tikai peļņas samazinājuma pie kopīgās nodokļu maksāšanas. Vienlaicīgi kļūst skaidrs, ka lietderības sliksnis tiek novirzīts pa labi (no m_1 uz m_2).

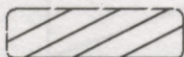
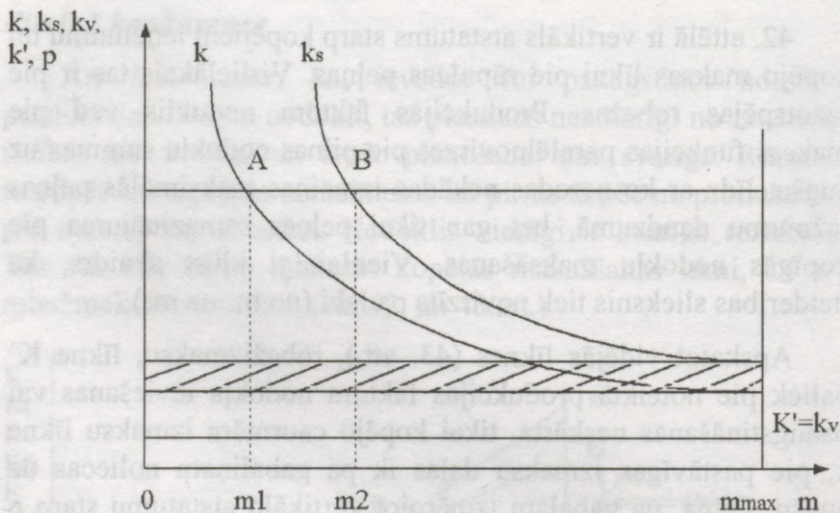
Apskatot vidējās līknes (43. att.), robežizmaksu, līkne K' paliek pie noteiktā produkcijas faktora nodokļa ieviešanas vai paaugstināšanas neskārta, tikai kopējo caurmēra izmaksu līkne k , pie pastāvīgas izmaksu daļas ik pa gabaliņam noliecas uz augšu. Peļņa, pa gabalam izmērojot vertikālo atstatumu starp p un k , vai p un ks , ir, tāpat kā iepriekš, pie ražotspējas robežas vislielākā, krītas vienīgi kopējā peļņa.

• Uzņēmumu ienākuma nodoklis

Piedāvājuma monopols

Jau iepriekš tika minēts, ka uzņēmumu ienākuma (peļņas) nodoklim uz alternatīvas izvēli nav ietekmes, jo rūpnieciski -saimnieciskā peļņa (maksas aprēķinos) saskan ar nodokļu peļņu. Peļņas maksimizācija pirms nodokļiem un peļņas maksimizācija pēc, ir ekvivalenti mērķi.

Ja tiks ieviests proporcionāls peļņas nodoklis vai arī paaugstināts, tad tā plānošanas maldīgais svarīgums formāli parādīsies tā, ka nodokļu komponenti peļņas funkcijā pie maksimizācijas samazināsies.

– ieņēmumu samazināšana

k – vidējo vai gabalizmaksu līkne

k_s – vidējo izmaksu līkne pēc nodokļa ieviešanas vai paaugstināšanas

k_v – vidējo mainīgo izmaksu līkne

K' – robežizmaksu līkne

p – cena

m – ražojumu daudzums

43. attēls. Pastāvīgo ražošanas faktoru
nodokļi pie pilnīgas konkurences
(vidējo izmaksu apskats).

$$G_{st} = G \cdot (1 - s) \quad (115)$$

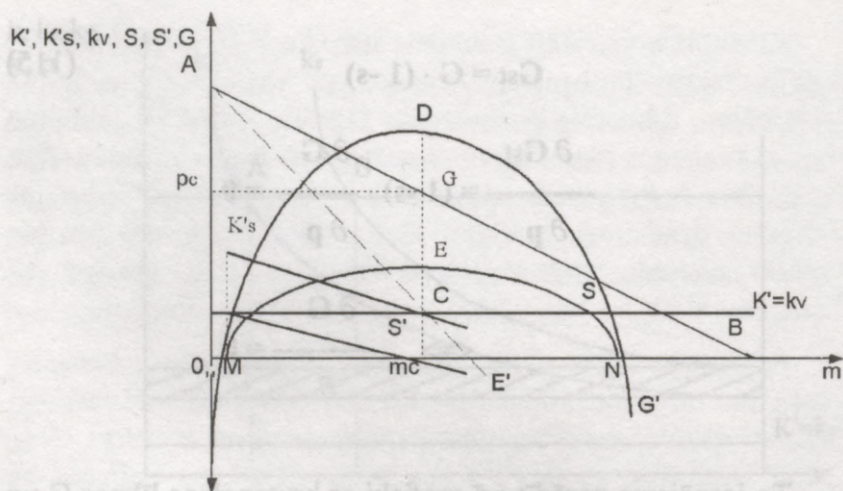
$$\frac{\partial G_{st}}{\partial p} = (1 - s) \cdot \frac{\partial G}{\partial p} = 0$$

$$\Leftrightarrow \frac{\partial G}{\partial p} = 0$$

To iespējams parādīt arī grafiski ar brutopeļņas līknes G un nodokļu maksas līknes S palīdzību (44. att.).

Nodokļu maksāšanas līknei pie proporcionāla peļņas nodokļa ir atbilstoša gaita – nodokļa likmes apmērā, t.i., tai ir tas pats nulles stāvoklis un maksimums pie tā paša izlaiduma daudzuma.

Peļņas nodokļa robežizmaksas (S') iet, lineāri krītot. Tās sasniedz abscisu pie maksimālās peļņas izlaiduma daudzuma m_c . Robežizmaksas pēc nodokļa (K'), pie niecīga izlaiduma daudzuma iet kā m_c pie attiecīgām peļņas nodokļu robežizmaksām, virspus agrākai robežizmaksas līknei (K). Tā kā peļņas nodokļa robežizmaksas pie izlaiduma m_c ir nulle, robežizmaksu līkne pēc nodokļa punktā C skar agrāko robežizmaksas līkni. Tas nozīmē, ka arī jauna robežizmaksas līkne punktā C šķērsos robežieņēmumu līkni; piedāvājums monopolā piedāvā agrāko daudzumu m_c turpmāk vienotā tirgus cenā p_c . Ar to viņš palielina savu neto peļņu. Viņš gan nevar nosegt peļņas nodokli. Tātad, viņa peļņa samazinās pie pilnas nodokļu summas.

S – kopīgais peļņas nodoklis

S' – peļņas nodoklis – robežizmaksas

44. attēls. Proporcionālais peļņas nodoklis pie piedāvājuma monopola (Robežizmaksu apskats).

Šie secinājumi ļauj pāriet arī uz **progresīvu** aplikšanu ar uzņēmumu ienākuma (peļņas) nodokli, līdz robežnodokļa likme nepārsniedz 100%, kas šeit nedrīkstētu notikt.

Peļņas nodokļi ir svarīgi plānošanai pie zināmiem apstākļiem, bet tad, ja ar atsevišķu rīcības alternatīvu realizēšanu, dažādos apjomos, nerodas neatvelkamie rūpnīcas izdevumi vai aprēķinātie personīgā kapitāla procenti.

Ja pie rīcības alternatīvas realizācijas rodas neatvelkamie rūpnīcas izdevumi, kuri, izvēloties citu alternatīvu, nerodas vai rodas citādā līmenī, tad, uz šiem neatvelkamajiem rūpnīcas

izdevumiem pienākošais ienākuma nodoklis pierēķināms kā papildus maksas faktors apskatītajai rīcības alternatīvai. Rūpnīcas izdevumu "atvilkumu nespēja" iedarbojas kā mainīgais produkcijas faktora nodoklis, t.i., maksimālās peļņa izlaiduma daudzums krītas, atbilstoši ceļas maksimālas peļņas cena.

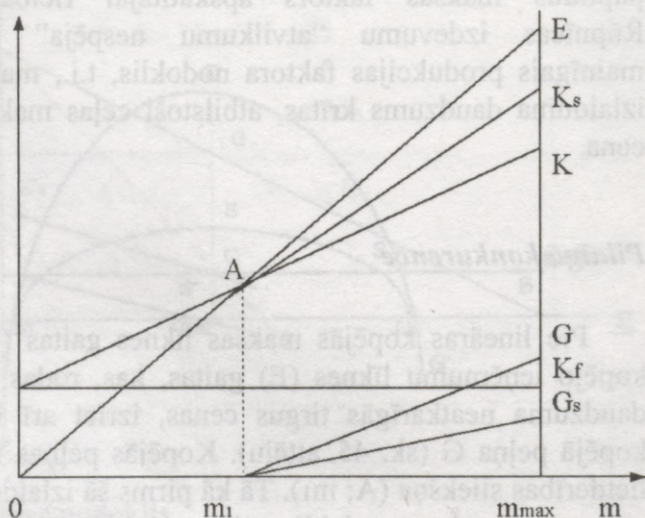
Pilnīgā konkurence

Pie lineāras kopējās maksas līknes gaitas (K) un lineārās kopējo ieņēmumu līknes (E) gaitas, kas, rodas no pārdošanas daudzuma neatkarīgās tirgus cenas, izriet arī lineāri kāpjjoša kopējā peļņa G (sk. 45. attēlu). Kopējās peļņas līkne sākas pie lietderības sliekšņa ($A; m_1$). Tā kā pirms šā izlaiduma daudzuma var rasties peļņas nodoklis, pie proporcionāla peļņas nodokļa kāpj kopējo maksājumu līkne (K_s), atkarībā no nodokļu likmes pie šā izlaiduma daudzuma atbilstoši stiprāk, tomēr, kā iepriekš, lineāri.

Tāpēc kāpj arī kopējās peļņas līkne, ņemot vērā peļņas nodokli (G) no lietderības sliekšņa līdz lineārai, tomēr ar niecīgaku kāpumu kā bruto peļņas līkne. Kamēr peļņas nodokļa likme nepārsniedz 100%, pie pozitīvas bruto peļņas nevar rasties nekāda negatīva neto peļņa. Tātad paliek tie paši secinājumi kā pie mainīgā ražošanas faktora nodokļa. Piedāvātājs ražo uz priekšu līdz jaudas robežai (m_{maks}). Peļņas nodokļa noseģšana viņam neizdodas, šie nodokļi viņam jāmaksā pašam.

Ja atvilkumi nav spējīgi, tad peļņas nodoklis iedarbojas, kā jau augstāk minēts, kā papildus mainīgais ražošanas faktora nodoklis, t.i., rūpnīca ražo tālāk kā līdz jaudas robežai.

$K, K_s, K_f,$

G – kopīgā peļņa

G_s – kopīgā peļņa pēc nodokļa ieviešanas

45. attēls. Proporcionālie peļņas nodokļi pie pilnīgas konkurences (kopizmaksu apskats).

Izmantotie literatūras avoti un papildliteratūra

1. Bieg H. Finanzierung und Besteuerung. -München: 1988. S. -538.
2. Burgess R., Stern N. Taxation and Development // Journal of Economic Literature. 1993, June.
3. Burke M.J. Taxation of Individual Income. - New York, 1992.
4. Campbell R. Stanley L. Economics. -New York, 1991.
5. Case Karl E., Fair Ray C. Principles of Economics. -New Jersey, 1994.
6. Feldstein M. Taxes and Capital Formation. -Chicago, 1987.
7. Georgi A.A. Steuer in der Investitionsplanung. -Hamburg, 1986.
8. Haller H. Die Steuer. Grunlinien eines rationalen Systems öffentlicher Abgaben. -Tübingen, 1981.
9. Hetemaki M. On Open Economy Tax Policy, -Helsinki: 1991.
10. Ievads ekonomikas teorijā: Lekciju konspekts. V. Nešpora red. -Rīga: RTU, 1993. -123 lpp.
11. Inflācija kā nodokļu veids (pēc Kēnsa Džona) // Ekonomists. -Rīga, 1992. - Nr.21/22.
12. James S., Nobes Ch. The Economics of Taxation: Principles, Policy and Practice. -New York: 1996. -324 p.p.
13. Julhani Kesti, Peters S. Anderson. European Tax Handbook 1998. -Amsterdam: 1998. -556 pp.
14. Lange R. Steuer in der Preispolitik und bei der Preiskalkulation. - Wiesbaden, 1989.
15. Libermanis G. Tīrgus, cenas un konkurence. -Rīga: LVU, 1994.
16. Mintz J.M. Corporate Income Taxation and Foreign Direct Investment in Central Europe. -Washington, 1992.

17. Nešpors V. Ievads mikroekonomikas teorijā. Lekciju konspekts. -Rīga: RTU, 1998. -129 lpp.
18. OECD. Revenue Statistics 1965-1997. -Paris: OECD, 1998.
19. OECD. Tax Models.-Paris: OECD, 1995.
20. OECD. Taxpayers' Rights and Obligations. -Paris: OECD, 1990.
21. OECD. The Personal Income Tax Base. -Paris: OECD, 1990.
22. OECD. The Role of Tax Reform in Central and Eastern European Economies II. -Paris: OECD, 1991.
23. Pechman J.A. Tax Reform. The Rich and the Poor. - Washington, 1989.
24. Pechman J.A. Who Paid the Taxes. -Washington, 1985.
25. Peters B.Guy. The Politics of Taxation: A Comparative Perspective.- Oxford, 1991. -334 pp.
26. Richard M.Birb. Tax Policy and Economic Development. - Baltimore,1992.
27. Schnepfer Jeft A.How to pay zero taxes. -New York, 1998. -598 pp.
28. Sorensen P.B. Tax Policy in the Nordic Countries. -London, 1998.-234 pp.
29. Tanzi V. Globalization and the Future of Tax Systems // Development and Cooperation., 1997, Nr.3.
30. The Consumption Tax: A Better Alternative? - Combridge, 1987.
31. Viherketta T. Tax Incentive in Developing Countries and International Taxation. -Helsinki, 1991.
32. Wöhe G. Die Steuern des Unternehmens. -München: Wien,1991.
33. Wöhe G., Bieg H. Grundzüge der Betriebswirtschaftliches Steuerlehre.-München, 1995. S.-507.
34. Zvejnieks A. Nodokļi un nodevas. Mācību grāmata. - Rīga: RTU, 1998.-412 lpp.
35. Zvejnieks A. Nodokļi un nodevas. Mācību grāmata. - Rīga: RTU, 1996.-293 lpp.

36. Балацкий Е.В. Лафферовы эффекты и финансовые критерии экономической деятельности. // МЭМО, 1997, No.11.
37. Балацкий Е.В. Точки лаффера и их количественная оценка. // МЭМО, 1997, No.12.
38. Русакова И.Г. Налоги в развитых странах. -Москва, 1991. -286 с.
39. Терра Б.Дж.М. Введение в налог на добавленную стоимость в ЕС. - Paris : OECD, 1995. -200 с.
40. Халлерб Х. Рациональная система налогов и сборов с учетом развития общих условий. // 1997, No.2.

17. Nešors V. *Ķārtotais mikroekonomiskais spēks*. Rīga: RTU, 1995. 112 lpp.

18. Nešors V. *Ķārtotais mikroekonomiskais spēks*. Rīga: RTU, 1995. 112 lpp.

19. Nešors V. *Ķārtotais mikroekonomiskais spēks*. Rīga: RTU, 1995. 112 lpp.

20. Nešors V. *Ķārtotais mikroekonomiskais spēks*. Rīga: RTU, 1995. 112 lpp.

21. Nešors V. *Ķārtotais mikroekonomiskais spēks*. Rīga: RTU, 1995. 112 lpp.

22. Nešors V. *Ķārtotais mikroekonomiskais spēks*. Rīga: RTU, 1995. 112 lpp.

23. Nešors V. *Ķārtotais mikroekonomiskais spēks*. Rīga: RTU, 1995. 112 lpp.

24. Nešors V. *Ķārtotais mikroekonomiskais spēks*. Rīga: RTU, 1995. 112 lpp.

25. Nešors V. *Ķārtotais mikroekonomiskais spēks*. Rīga: RTU, 1995. 112 lpp.

26. Nešors V. *Ķārtotais mikroekonomiskais spēks*. Rīga: RTU, 1995. 112 lpp.

27. Nešors V. *Ķārtotais mikroekonomiskais spēks*. Rīga: RTU, 1995. 112 lpp.

28. Nešors V. *Ķārtotais mikroekonomiskais spēks*. Rīga: RTU, 1995. 112 lpp.

29. Nešors V. *Ķārtotais mikroekonomiskais spēks*. Rīga: RTU, 1995. 112 lpp.

30. Nešors V. *Ķārtotais mikroekonomiskais spēks*. Rīga: RTU, 1995. 112 lpp.

31. Nešors V. *Ķārtotais mikroekonomiskais spēks*. Rīga: RTU, 1995. 112 lpp.

32. Nešors V. *Ķārtotais mikroekonomiskais spēks*. Rīga: RTU, 1995. 112 lpp.

33. Nešors V. *Ķārtotais mikroekonomiskais spēks*. Rīga: RTU, 1995. 112 lpp.

34. Nešors V. *Ķārtotais mikroekonomiskais spēks*. Rīga: RTU, 1995. 112 lpp.

35. Nešors V. *Ķārtotais mikroekonomiskais spēks*. Rīga: RTU, 1995. 112 lpp.

RTU
Rīga

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0301055482

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPĻĀRS**

1.60

2001-3

L 750